

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ “ЛЬВІВСЬКА ПОЛІТЕХНІКА”

На правах рукопису

**ВИЗДРИК
ВІТАЛІЙ СТЕПАНОВИЧ**

УДК 94:329.17](477.83) “1920-1939”

**ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УВО-ОУН СЕРЕД
УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ ГАЛИЧНИНИ (1920-1939 РР.)**

Спеціальність 20.02.22 – військова історія

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Науковий керівник –
доктор історичних наук, професор
Дещинський Леонтій Євгенович

Львів – 2003

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Історіографія та джерела дослідження	9
РОЗДІЛ 2. Особливості суспільно-політичного становища Галичини в міжвоєнний період	28
РОЗДІЛ 3. Вплив УВО-ОУН на військово-патріотичне виховання української молоді	63
РОЗДІЛ 4. Участь української молоді в протестаційних акціях УВО-ОУН.....	112
ВИСНОВКИ	149
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	159

ВСТУП

Актуальність теми. У процесі розбудови України в умовах незалежного державного існування подальший розвиток демократичних процесів у суспільстві можливий лише за умови шанобливого ставлення до власної історії, відновлення в народній пам'яті забутих або сфальсифікованих подій минулих часів, борців за незалежність. Об'єктивне висвітлення історичного минулого нашої історії має важливе значення для виховання підростаючого покоління. Від того, як молодь сприйматиме історичне минуле, які приклади, ідеї, традиції візьме для наслідування, у великій мірі залежить майбутнє України.

Ще донедавна досліджувана проблема розглядалася тенденційно, у площині комуністичної ідеології. Лише в умовах власного державотворення маємо реальну можливість вивчати досвід минулих поколінь, застосовуючи його до сучасних умов.

У період 20-30-х рр. ХХ ст. українська молодь Галичини пройшла військово-політичний вишкіл у спортивно-патріотичних товариствах, що в подальших національно-визвольних змаганнях відіграв важливу роль. Невід'ємною складовою на шляху здобуття незалежності України в ХХ ст. була боротьба УВО – ОУН проти окупаційних режимів. Активними членами ОУН була молодь, яка пройшла військово-патріотичне виховання у молодіжних організаціях, стала складовою частиною загально-національного руху, і одним з головних чинників політичної боротьби за державність та соборність. Їй властивий радикалізм, самосвідомість, готовність до самопожертви в ім'я національних ідеалів, що відіграло суттєву роль у створенні УПА.

Дослідження цієї теми проведено відповідно до завдань сучасної української історіографії, які полягають в опрацюванні й запровадженні в обіг великого

обсягу джерел, вивченні різноманітних аспектів минулого та творенні на цій підставі нової, науково обгрунтованої концепції історії України.

Проблема військово-патріотичного виховання української молоді в сучасних умовах державотворення набула актуальності та потребує різнобічного підходу до її вирішення на державному рівні. Це і зумовило вибір теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках наукової проблематики кафедри історії України, науки і техніки, Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного університету “Львівська політехніка”.

Об'єкт дослідження: організована українська – учнівська, студентська, ремісничка, селянська молодь, яка була задіяна у спортивно-патріотичних товариствах, військових організаціях Галичини в 1920-30-х рр.

Предметом дослідження: військово-патріотичне виховання української молоді УВО – ОУН, а також її місце, роль та залучення членів молодіжних товариств до реалізації національно-державницької ідеї.

Хронологічні рамки дисертації охоплюють міжвоєнний період ХХ століття – від часу закінчення національно-визвольних змагань 1917 – 1921 рр. та утворення УВО і до початку Другої світової війни, коли Західна Україна увійшла до складу УРСР та СРСР. Хронологічні рамки дослідження обумовлюються тим, що у міжвоєнний період ХХ століття на діяльності молодіжних товариств Галичини відобразилися складні суспільно-політичні процеси, що мали місце на західноукраїнських землях.

Територіальні рамки дослідження охоплюють терени трьох воєводств Галичини, а саме: Львівського, Тернопільського та Станіславського. Такий підхід зумовлений тим, що саме на цих територіях проходило становлення, розвиток та військово-патріотичний вишкіл української молоді в таких товариствах, як “Сокіл”, “Січ”, “Луг”, “Пласт”, “Орли” – Католицька

Асоціація Української Молоді, Український Спортивний Союз, Український Студентський Спортивний Клуб, Карпатський Лещитарський Клуб та інших.

Мета дослідження. Проаналізувати діяльність УВО – ОУН серед спортивно-патріотичних товариств, а саме висвітлити військово-патріотичне виховання української молоді та її участь в протестаційних акціях.

Для досягнення вказаної мети в роботі передбачено вирішити такі завдання:

- охарактеризувати становище української молоді Галичини в умовах польської окупації та визначити крізь призму національно-визвольної боротьби їхню участь у суспільно-політичному житті краю;
- окреслити особливості роботи громадсько-патріотичних організацій серед спортивно-патріотичних товариств;
- дослідити мету, завдання та основні напрями національно-визвольної боротьби УВО-ОУН.
- висвітлити форми та методи залучення національно-визвольного руху членів спортивно-патріотичних товариств;
- проаналізувати структурну побудову, головні завдання та характер діяльності молодіжних організацій, визначити їхню роль у національно-патріотичному вихованні молоді;
- показати значення військово-патріотичного вишколу молоді у загально-національному процесі боротьби за реалізацію національної ідеї.

Методологічними засадами, якими керувався дисертант в процесі дослідження, послужили принципи історизму, комплексності; об'єктивності та достовірності. При вирішенні поставлених завдань були використані: описовий, аналітичний, проблемно-хронологічний, порівняльний методи, а також – систематизації фактологічного матеріалу та його науковий аналіз.

Наукова новизна одержаних результатів. У дисертації вперше науково висвітлено діяльність УВО – ОУН щодо військово-патріотичного

вишколу молоді в спортивно-патріотичних товариствах. На конкретному історичному матеріалі в дисертації:

- проаналізовано програмні документи УВО – ОУН стосовно ідеологічного та військово-патріотичного вишколу, висвітлено зміст та основні напрямки національно-патріотичного виховання членів молодіжних товариств;

- висвітлено основні форми та методи боротьби УВО – ОУН в міжвоєнний період, роль молодіжних організацій в національно-визвольному русі;

- введено у науковий обіг низку невідомих, маловивчених джерел та літератури, що дозволило дати вільну від ідеологічних упереджень чи штампів минулого, оцінку подій з військово-патріотичного виховання української молоді Галичини.

Практичне значення одержаних результатів. Основні положення дисертації, фактологічний матеріал та висновки збагачують історію національно-визвольної боротьби українського народу. На їх основі можна дати об'єктивну, наукову оцінку ролі УВО – ОУН у національно-визвольному русі. Дослідник робить свій внесок у висвітленні об'єктивної оцінки при визначенні на державному рівні прав ветеранів – ОУН та УПА у боротьбі за національну державу. Матеріали дослідження можуть бути використані для написання узагальнюючих та наукових праць з новітньої військової історії держави, для розробки відповідних лекційних та спеціалізованих курсів, у підготовці військових кадрів, у краєзнавчій роботі.

Особистий внесок здобувача. Проаналізовано зміст, особливості та характерні риси національно-патріотичного виховання молоді в українських спортивно-патріотичних товариствах Галичини у зазначений хронологічний період.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації були апробовані на наукових міжнародних, всеукраїнських, краєзнавчих конференціях: міжнародній – “Українсько-польські відносини в ХХ столітті:

державність, суспільство, культура”, (м. Тернопіль, 15-16 квітня 1999 р.) та всеукраїнських – “Повстанська боротьба ОУН – УПА на Батьківщині в 1930-1960-х роках”, (м. Турка, Львівська обл., 12 вересня 1997 р.); “Героїчна боротьба ОУН – УПА проти німецького нацизму та тоталітарної системи більшовизму”, (м. Львів, 30-31 жовтня 1997 р.); “Український націоналістичний рух: минуле, сучасне, майбутнє”, (м. Львів, 29 червня 2001 р.); а також на засіданні кафедри історії України, науки і техніки Інституту гуманітарних та соціальних наук Національного “Львівська політехніка”.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані в наступних працях:

1. Виздрик В.С. Деякі аспекти участі студентів у національно-визвольних змаганнях к. ХІХ – поч. ХХ ст. на Західній Україні. // Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. №344. Держава та армія. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1998. – С. 79-89.

2. Виздрик В.С. Військово-історіографічна спадщина Л.Шанковського. // Збірка науково-методичних праць. – Випуск ІV. – Львів: Вид-во військового інституту при ДУ “Львівська політехніка”, 1998. – С. 8-14.

3. Виздрик В.С. Військовий вишкіл у молодіжних товариствах Східної Галичини в 20-30-х рр. ХХ ст. // Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. №344. Держава та армія. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1998. – С. 144-151.

4. Виздрик В.С. Українське шкільництво на теренах Західної України в 20-30-х рр. ХХ ст. // Вісник Державного університету “Львівська політехніка”. №377. Держава та армія. – Львів: Вид-во ДУ “Львівська політехніка”, 1999. – С. 131-137.

5. Виздрик В.С. Українські молодіжні товариства Східної Галичини у 20-30-х рр. ХХ ст. в контексті українсько-польських відносин// Українсько-польські відносини в ХХ ст.: державність, суспільство, культура: Матеріали

міжнародної наукової конференції (15-16 квітня 1999 р.) – Тернопіль: Лілея, 1999. – С. 165 – 170.

6. Виздрик В.С. Політика колонізації та пацифікації Польщею західноукраїнських земель в 30-х рр. ХХ ст. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. №408. Держава та армія. – Львів: Вид-во НУ “Львівська політехніка”, 2000. – С. 79-84.

7. Виздрик В.С. Праці Д.Донцова та їх вплив на виховання молоді // Народознавчі Зошити. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. – Вип. 5 – 6. – С. 483 – 487.

Структура роботи. Робота складається із вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, літератури. Дисертацію викладено на 158 сторінках машинописного тексту; список використаних джерел та літератури займає 20 сторінок машинопису і налічує 276 найменувань. Загальний обсяг дисертаційного дослідження складає 178 сторінок машинопису.

РОЗДІЛ 1

Історіографія та джерела дослідження

Про діяльність УВО – ОУН на західноукраїнських землях в міжвоєнний період написано чимало досліджень, однак аспект військово-патріотичного вишколу молоді в спортивно-патріотичних товариствах та їх залучення до протестаційних акцій недостатньо висвітлений в українській історіографії. Більшість історіографічних праць по національно-визвольному руху в 20-30-х рр. ХХ ст. мають дотичне відношення до досліджуваної теми. Дисертант визначив такі основні напрямки історіографічного дослідження: істориків радянської доби; діаспорну й емігрантську літературу цього періоду; найновіші дослідження вітчизняних та діаспорних істориків після проголошення незалежності України, а також зарубіжну історіографію.

Для праць дослідників радянської доби характерна заполітизованість та заідеологізованість суджень про діяльність суспільно-політичних та національно-визвольних рухів на західноукраїнських землях. Протягом багатьох десятиліть УВО – ОУН трактувалась як антинародне явище, як посібник польського та німецького імперіалізму. Завдання радянської історіографії обумовлювалося знищенням будь-яких проявів української національної самобутності та боротьби за державну незалежність.

Наприкінці 50-х років ХХ ст. поглиблюється дослідження радянської історіографії з історії українського націоналізму та інших аспектів історії західноукраїнських земель, а відтак молодіжного руху. Визначаються соціально-економічні причини виникнення українських національних партій, рухів та боротьба комуністичного режиму проти ідеології та практики українського націоналізму. Визначальними у цьому плані стали монографії та статті Б.Дудикевича і Я.Вітошинського, С.Даниленка, О.Омельчука, О.

Полторацького, А. Шиша і М.Хвостіна [124; 117; 187; 199; 256]. Основні теми, які висвітлювалися в цих працях, – боротьба трудящих Західної України за своє національне та соціальне визволення; возз'єднання західноукраїнських земель з радянською Україною; вплив комуністичної партії на громадські, в тому числі і молодіжні організації краю.

Вивчаючи радянську історіографію, необхідно відзначити її тенденційність щодо висвітлення та аналізу діяльності ОУН, але категорично заперечувати напрацювання істориків радянської доби відносно боротьби націоналістичної організації у 20-30-х роках та її впливу на українську молодь є науково необґрунтовано. Підтвердженням цього є монографія В. Чередниченка, написана на основі доступних архівних документів, матеріалів та аналізу націоналістичної літератури. У ній серед іншого дана оцінка ролі українських націоналістів в суспільно-політичному житті Західної України [249]. Критика ідейних доктрин українського націоналізму міститься в працях М.Олексюка, Ю. Римаренка [186; 212]. Зокрема, радянська історіографія містить багато фактологічного матеріалу про український національно-визвольний рух в досліджуваний період, але все це подано в заідеологованому вигляді. Тільки у кінці 1980-х – на початку 1990-х рр. з'явилася низка наукових праць дослідників Ю.Сливки, Р.Чоповського та інших, в яких робиться спроба виважено, об'єктивно проаналізувати діяльність політичних партій, молодіжних організацій в Західній Україні у міжвоєнний період [218; 219; 250].

У роки державної незалежності України дослідники отримали можливість використовувати праці української діаспори та еміграції, які не залежали від більшовицької ідеології, і мали можливості об'єктивного висвітлення діяльності ОУН в 20-30-х рр. ХХ століття серед молодіжних організацій Галичини. Стосовно національно-політичного життя краю 1920-30-х рр. – то в цей час було опубліковано велику кількість різноманітної літератури. Це в основному суспільно-політичні за своїм характером праці, які

є основою вивчення української політичної думки того часу. Серед авторів були такі відомі суспільно-політичні діячі, як Д.Андрієвський, Ю.Вассиян, Д.Донцов, В.Нагірний, С.Охримович, М.Угрин-Безгрішний, С.Шухевич [97; 107; 122; 88; 189; 236; 95].

Щодо виникнення та діяльності українських молодіжних товариств спочатку в умовах австро-угорського та польського панування на західноукраїнських землях – особливий інтерес мають праці І.Боберського, Д.Донцова, О.Тисовського, К.Трильовського, С.Гайдучка, Петра та Тараса Франків і багато інших, які безпосередньо брали участь у створенні таких товариств, як “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”. У них дана коротка хронологічна історія розвитку молодіжних організацій, визначено основні завдання та напрямки діяльності [104; 123; 229; 233; 112; 245; 246].

Після Другої світової війни з'явилося багато праць про національну визвольну боротьбу УВО – ОУН у міжвоєнний період, де було показано безкомпромісний характер боротьби українських націоналістів проти польського панування та їхній вплив на середньошкільну, студентську молодь.

Серед праць дослідників про УВО – ОУН помітно виділяється дослідження П.Мірчука “Нарис історії ОУН”, в якому, крім обширного фактичного матеріалу, робиться спроба узагальнити діяльність ОУН у міжвоєнний період, показати її роль та місце в цей складний період історії краю. В цьому дослідженні проаналізовано програмні постанови організації. Однак спрощеним видається в ній аналіз окремих аспектів діяльності ОУН в 1930-х роках, гіперболізуються деякі факти з діяльності націоналістичної організації в процесі боротьби за власну державність [178].

Один з керівників ОУН середини 30-х рр. Л.Ребет зробив критичний аналіз розвитку націоналістичного руху. Автор робить висновок, що концепція “перманентної революції” у своїй первісній формі виявилася нездійсненою. У цих працях зібраний узагальнюючий матеріал з історії національно-

визвольного руху українських націоналістів в міжвоєнний період [206; 207; 208].

Провідне місце в діаспорній історіографії посідає творчість З. Книша [148; 149; 150; 151]. Крім висвітлення маловідомих сторінок діяльності УВО – ОУН він опублікував обширний документальний матеріал. Але його роботи здебільшого однобоко висвітлюють вузькопартійні погляди мельниківського крила націоналістичної організації.

Помітною подією в діаспорі стало видання фундацією ім. Є.Коновальця збірника “Євген Коновалець та його доба” [132]. У статтях Д.Ребет, С.Ленкавського, З.Пеленського, Ю.Артюшенка та інших розкрито вплив ідей українського націоналізму на українську молодь західноукраїнських земель [205; 168; 192; 99].

Фальсифікація радянською історичною наукою історії української державності 1917 – 1921 рр. та тих подій і процесів, які відбувалися в 20-30-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях, призвела до необхідності видання в кінці 1940-х років “Енциклопедії українознавства” за редакцією В.Кубійовича та З.Кузелі. У цьому дослідженні зроблена спроба з наукової позиції оцінити роль громадських рухів, політичних партій, молодіжних організацій в умовах боротьби за незалежність України [130].

Історіографічні праці української діаспори й еміграції акумулювали величезний фактологічний матеріал щодо діяльності УВО – ОУН в 20-30-х рр. ХХ ст. та їх вплив на молодіжні товариства Східної Галичини. Однак ці дослідження показують перебільшену роль ОУН щодо суспільно-політичного становища відносно інших політичних сил у Західній Україні, а також переобтяжені суб’єктивізмом висвітлення історичних подій.

Після проголошення незалежності масово почала надходити та перевидаватися діаспорна література. Вперше надруковані в Україні дослідження С.Мудрика – Мечника і А. Бедрія та ін. [85; 101; 102]. Так, праця останнього “ОУН і УПА” має переобтяжені запозичення П.Мірчука [102].

Деякий негативний вплив на діаспорну історіографію, що висвітлювала міжвоєнний період національно-визвольної боротьби українського народу, мав відомий поділ членів політичної організації ОУН на непримиренні табори: бандерівців, мельниківців та “двійкарів”.

Серед дослідників науковим підходом у висвітленні даної проблематики вирізняється В. Косик [36; 157]. Його праця “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” написана на основі фундаментального опрацювання архівних матеріалів, передусім німецьких, в ній проаналізовано політику ОУН на широкім тлі міжнародних подій 30-40-х років [157].

Певний внесок в історіографію з вивчення молодіжних організацій зробив представник українського зарубіжжя В.Леник. Але з об’єктивних причин відсутня більш широка інформація відносно впливу політичних партій на спортивно-патріотичні товариства [167].

У середині 1930-х рр. викликала зацікавленість поява історичної праці колишнього члена Центрального Проводу ОУН(б), довголітнього в’язня радянських концтаборів П.Дужого. Степан Бандера для автора – головна постать української історії у минулому столітті [125].

Історіографічні праці учасників національно-визвольного руху 20-30-х років ХХ ст. та членів націоналістичної організації містять багатий фактологічний матеріал відносно діяльності УВО – ОУН на західноукраїнських землях, що дає нам можливість зробити більш повний аналіз впливу та військово-патріотичного вишколу української молоді Галичини в міжвоєнний період. Це важливий аспект відтворення загальної картини діяльності УВО – ОУН. Але необхідно зазначити, що історично-науковими ці праці вважати неправильно, тому що вони у своїй переважній більшості мають суб’єктивний та пропагандистський характер.

На початку 1980-х років з’являються роботи О.Багана, Р.Зварича, В.Іванишина, які носять більш популяризаторський характер. Вони були виконані на основі діаспорної літератури і тому не могли претендувати на

серйозне наукове дослідження. Автори об'єктивно ознайомили широку громадськість із українським визвольним рухом першої половини ХХ століття [100; 137; 141].

Перелом простежується у новітніх публікаціях вітчизняних істориків І.Біласа, І.Гаврилів та І.Пилипіва, Л.Дещинського, А.Кентія, Ю. Киричука, І.Соляра, Ю.Шаповала, у яких аргументовано показано і доведено, що політика польської влади у міжвоєнний період в Східній Галичині була направлена проти національно-патріотичних сил (в першу чергу, проти УВО-ОУН), робилися всі спроби, щоб перешкодити націоналістичній організації провадити вишкіл національно свідомої молоді в спортивно - патріотичних товариствах [103; 110; 119; 120; 145; 146; 147; 221; 251].

Ряд проблем, які в більшій чи в меншій мірі стосуються тематики даного дослідження, висвітлені в працях Т.Гунчака, О. Зайцева І.Лисяка – Рудницького, О.Субтельного, М.Швагуляка. Із проголошенням незалежності України створилась реальна можливість для дослідників об'єктивно висвітлювати історичні процеси , які мали місце в політичному житті західноукраїнського суспільства 20-30-х рр. ХХ століття [116; 136; 171; 228; 252; 253; 255].

Вагомий внесок у вивчення польсько-українських стосунків досліджуваного періоду зробив М.Швагуляк [252; 255]. Львівський дослідник використав матеріали українських та зарубіжних архівів, показав діяльність політичних партій в контексті міжнаціональних стосунків, розкрив наслідки асиміляторської політики Польщі щодо Західної України. Науковець О.Зайцев дав характеристику взаємовідносин підпільної ОУН та легальних українських політичних партій у міжвоєнний період в Галичині, а також висвітлив своє бачення саботажної акції УВО, отже, їхні статті безпосередньо чи побічно торкаються питання організованого національно-визвольного руху 20-30-х років ХХ ст. [136].

В останньому десятилітті ХХ століття в українській історіографії відбувається інтенсивне переосмислення діяльності ОУН, її ролі у національно-визвольному русі на західноукраїнських землях. Однією із перших новітніх досліджень можна вважати розвідку В.Ковалюка на запит заяви групи народних депутатів УРСР з приводу політичної реабілітації ОУН-УПА. Це дослідження було написано на основі реальних документальних матеріалів, спростовувало ідеологічний наклеп, який не одне десятиліття поширювався проти ОУН комуністичною пропагандою. Автором був зроблений висновок, що обидві політичні сили мали на меті та вели боротьбу за побудову власної держави, в якій люди різних політичних поглядів мали б рівні політичні права [153].

У травні 1997 р. за дорученням Кабінету міністрів України була створена урядова комісія з відповідальних працівників міністерств, відомств, державних установ та громадських організацій, завдання якої було вивчення діяльності ОУН – УПА та вироблення офіційної позиції щодо діяльності націоналістичної організації. Робочу групу, яку організувала комісія при Інституті історії України НАН України очолив С.Кульчицький, результатом роботи стала стаття “Історичний висновок про діяльність ОУН – УПА” [162].

Помітне зацікавлення науковців викликали праці, написані А.В.Кентієм у рамках роботи цієї урядової комісії з питань вивчення діяльності ОУН-УПА. Він опублікував низку монографій з цієї проблематики, вони написані на основі серйозної джерельної бази і хронологічно аналізують історичний шлях УВО – ОУН та УПА. Можна лише зазначити, що, на жаль, описані й використані археографом документи в достатній кількості не надійшли до вільного наукового обігу [145; 146].

На зламі тисячоліть українські науковці випускають ще низку досліджень про національно-визвольний рух на Західній Україні в 20-30-х рр. ХХ столітті. Це монографії Р. Ковалюка, М.Кугутяка, С.Кульчицького, Б.Трофим'яка та інших. Всі вони написані на основі широкої джерельної бази та є достовірним висвітленням історичної правди, хоча не в повній мірі подають

детальну характеристику українського національно-визвольного руху 20-30-х років, а саме вплив ОУН на молодіжні товариства, клуби та секції краю [152; 160; 163; 234; 235].

У монографії О.Красівського “Галичина у першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків” (Львів, 2000) дано аналіз історичних передумов і генезис міжнаціональних стосунків у Галичині. Узагальнено політику панської Польщі на початку 20-х років щодо західноукраїнських земель, охарактеризовано діяльність польських політичних партій та угруповань відносно українського питання на європейській арені після завершення Першої світової війни [158].

Для об’єктивного та всебічного наукового розкриття досліджуваної проблематики щодо національно-визвольного руху в Галичині та місця в ньому спортивно-патріотичних товариств, потребує вивчення історіографічна література, яка появилася в останнє десятиліття. Дослідженням історії українського молодіжного руху на західноукраїнських землях сьогодні займаються І.Андрухів, О.Вацеба, Б.Савчук, Б.Трофим'як та ін. [98; 106; 214; 215; 234; 235].

Заслуговує на увагу праця Б.Трофим'яка “Тімнастично-спортивні організації у національно-визвольному русі Галичини (друга пол. ХІХ ст. – перша пол. ХХ ст.)” (Тернопіль, 2001). Автор на основі раніше недоступних архівних матеріалів доводить, що масові товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”, “Орли”. КАУМ, спортивні організації в бездержавних, колоніальних умовах були чинником формування політичної нації, рушійною силою Визвольних змагань українського народу першої половини ХХ століття. Але в даній праці він не приділив уваги саме військово-політичному вишколу молоді в руханково-спортивних організаціях 20-30-х років у Галичині, темі нашого дисертаційного дослідження [235].

Суттєвим внеском у вивченні українського національно-визвольного руху стала монографія Р.Ковалюка “Український студентський рух на західних

землях XIX-XX ст.” (Львів, 2001), присвячена формуванню світогляду студентства Західної України, а також репресивній політиці окупаційних режимів щодо опозиційної молоді. Студентський рух був складовою частиною українського національно-визвольного руху, який характеризувався боротьбою за побудову суверенної Української держави. Автор у своїй праці основну увагу зосередив на духовній, соціальній та культурно-просвітницькій діяльності, а не на політичній чи військово-патріотичній діяльності західноукраїнського студентства [152].

До останніх здобутків вітчизняної історіографії також можна віднести колективну роботу Інституту історії України “Політичний терор і тероризм в Україні XIX-XX ст. Історичні нариси” (Київ, 2002) [197], в якій проаналізовано польський терор в Галичині у міжвоєнний період (Ю.Киричук), історико-правові аспекти польської окупаційної влади щодо українських політичних сил, в тому числі УВО-ОУН [147]. Карально-репресивна система, масові акції залякування населення служили головним засобом забезпечення політики тоталітарного режиму на західноукраїнських землях. А використання націоналістичної організації у своїй боротьбі теоретичних методів було необхідною реакцією на польський державний терор проти українського населення.

Історію націоналістичного руху досліджує також у своїх наукових статтях О.Полянський. Автор розглядає теоретичні засади українського націоналізму та його відповідність практичним методам боротьби [200].

Останні дисертаційні дослідження з історії діяльності ОУН та українського молодіжного руху зроблені В.Ухачем, Р.Пальчевським та іншими науковцями. У роботі “Культурно-освітня діяльність ОУН (1929 – 1944 рр.)” В.Ухач узагальнив свої положення та висновки про діяльність націоналістичної організації відносно культурно-просвітницького впливу українських націоналістів на західноукраїнське населення та молодь [242]. У дисертації Р.Пальчевського “Український молодіжний рух на західноукраїнських землях

(20-30-ті рр. ХХ ст.)” проаналізовано внутрішній стан та суспільну спрямованість українського молодіжного руху проти політики денационалізації місцевого населення [190].

Український національно-визвольний рух 20-30-х років ХХ століття знайшов відображення і в зарубіжній історіографії. Багато досліджувала український національно-визвольний рух міжвоєнного часу польська історична наука. Вона розпочала вивчення діяльності ОУН ще на початку 30-х рр. ХХ ст. Польська історіографія досліджуваного періоду представлена такими авторами, як Р.Дмовський, Т.Головко, Я.Гертух, М.Фелінський та ін. [265; 267; 276]. Вони обґрунтовували політику примусової асиміляції українського населення, заперечуючи при цьому державотворчу здатність місцевого населення, обґрунтовували закономірність застосування сили проти жителів Західної України. Східну Галичину розцінювали як інтегральну частину Польщі, а український національно-визвольний рух – як замах на цілісність відновленої Другої Речі Посполитої.

Серед польської прокомуністичної історіографії можна виділити два напрямки: перший – до певної міри, об’єктивний та другий – відверто українофобський. Яскравим виразником першого є праці Р.Торжецького [273; 274]. Незважаючи на ідеологічні перепони, автор намагався донести до читача історичну правду щодо ОУН напередодні Другої світової війни.

До другого напрямку можна віднести дослідження Е.Пруса [272]. Його перу належить кілька книг про українських визначних представників суспільно-політичного життя краю у міжвоєнний період – А.Шептицького, Є.Коновальця, Р.Шухевича, С.Бандеру; про боротьбу польських і радянських спецслужб проти оунівського підпілля в Західній Україні. У дослідженнях цього часу про політичне життя 20-30-х років ХХ століття польські історики виходили з польських інтересів, що перешкоджало об’єктивному аналізу історичної правди.

У польській історіографії останнього десятиріччя простежується тенденція до поглиблення концептуальних підходів до новітньої історії України. Виникнення Української держави, налагодження постійних контактів з українськими науковими центрами звільнило польську історіографію від раніше обов'язкової комуністичної ідеології і дало можливість об'єктивно оцінити історичні реалії. Було опубліковано дослідження Р.Дрозда, Т.Ольшанського та інших авторів [262; 269]. У їхніх працях виразно доводилась правомірність існування українського національно-визвольного руху, стверджувались претензії українських партій і політичних сил щодо створення власної держави. Отже, досліджуючи діяльність УВО – ОУН у зазначений період, необхідно враховувати здобутки польської історіографії.

Вивченню історії українських національно-визвольних рухів і партій було приділено увагу і за океаном. Найвідоміша праця про український націоналізм, яка вийшла із-під пера іноземного автора, є монографія Д.Армстронга “Український націоналізм” [261]. Вчений використав партійні документи і матеріали української еміграції, свідчення учасників тих подій. Твір пережив три видання (останнє у 1990 р.) і досі вважається найновішим та найоб'єктивнішим англomовним дослідженням у цій галузі. Не применшуючи заслугу автора, ми зауважуємо, що ця праця, як і багато інших, не висвітлює діяльність націоналістичної організації щодо військово-патріотичного виховання української молоді в спортивно-патріотичних товариствах Галичини.

Огляд наукової літератури дає нам підстави стверджувати, що, незважаючи на низку праць із досліджуваної проблематики, питання діяльності УВО – ОУН серед молодіжних товариств та їх вишкіл в контексті національно-визвольного руху 20-30-х років ХХ століття потребує ґрунтовного, комплексного дослідження.

Радянська система цілеспрямовано поширювала недостовірні факти та перекручені події про діяльність націоналістичної організації. Донедавна владними структурами заборонявся доступ історикам до вивчення архівних

матеріалів, ознайомлення з якими дало б змогу дати об'єктивну оцінку діяльності ОУН та простежити її вплив на молодіжні товариства Східної Галичини в 20-30-х рр. ХХ століття. Також необхідно зазначити, що багато цінних архівних документів про учасників національно-визвольної боротьби даного періоду перебувають у спецфондах СБУ, – це створює додаткові труднощі для науковців, або перебувають у архівах Москви, Варшави, Праги та інших міст. Тому при дослідженні джерельної бази даної теми необхідно враховувати вищезазначені фактори.

Джерельну базу дисертаційного дослідження складають, перш за все, не опубліковані матеріали архівних фондів та опубліковані документи, а також мемуарна література та періодична преса. У процесі дослідницької роботи використані матеріали декількох архівів. Значна їх частина виявлена автором у Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). Цінним джерелом при розгляді даного дослідження є документи фонду 3833 (Крайовий провід ОУН на західноукраїнських землях), де висвітлено створення, філософські основи, ідеологія та програма діяльності українського націоналізму. У фонді зберігаються матеріали постанов Великих Зборів ОУН, конференцій організації, нариси проектів майбутнього устрою Української держави. Також подано історію та проаналізовано етапи боротьби ОУН на західноукраїнських землях у 1930-х роках. У ряді документів вироблена програма ідейно-політичного вишколу як для провідних членів організації, так і для української молоді, яка задіяна у спортивно-патріотичних товариствах, клубах, секціях тощо. На основі архівних документів показано основні етапи революційно-визвольних змагань із залученням студентської та шкільної молоді [1].

У інших фондах ЦДАВО – 4331 (Українська Військова Організація) та 4465 (Колекція документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій, осіб) зберігаються матеріали, що повністю складаються з оригінальних документів історії УВО – ОУН, причому різного

рівня: від документів вищого керівництва організації і до звітів районних провідників Крайової езекутиви ОУН. Ці архівні фонди дали змогу дослідити плани націоналістичної організації щодо польської окупаційної влади на території Західної України. Багато матеріалів мають переважно агітаційно-пропагандистський характер і здебільшого виготовлені у вигляді листівок. Окрему незначну групу документів складають відозви та звіти про підготовку до проведення організацією національних свят (Свято героїв, День зброї, Свято моря та ін.) Також збереглися навчальні програми, курси, правила тактичного, військового та конспіративного напрямку. Розглянуті документи охоплюють період кінця 30-х – початку 40-х рр. напередодні Другої світової війни [2; 3].

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України) немає окремих фондів, сформованих з оунівських документів. Зате є трофейні матеріали про діяльність ОУН-УПА, які знаходяться у фонді 6 (ЦК компартії Західної України) [4].

Окрему джерельну базу дослідження становлять документи багатьох фондів Центрального державного історичного архіву України у м. Львові (далі – ЦДІА України у Львові). У фондах – 309 (Наукове товариство ім. Шевченка у м. Львові), 711 (Польське історичне товариство у м. Львові), зокрема знайдено цікаві матеріали про політику польського уряду стосовно українського шкільництва. На документальному матеріалі, який має ідейно-націоналістичний зміст, розкрито вплив ОУН на учнівську та студентську молодь [7; 12].

Про заборону польської влади займатись українським молодіжним товариством “Сокіл” пожежною справою та про оунівський вплив на нього задокументовано у фонді 312 (Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”) [8]. Матеріали висвітлюють становище ОУН в середині 30-х рр. ХХ ст. та напередодні Другої світової війни, визначають обставини формування та способи впливу націоналістичної ідеології на українську молодь та її військово-патріотичний вишкіл. Представлена програма роботи ОУН з українською націоналістичною молоддю в спортивно-патріотичних товариствах, а саме

ініційоване керівництвом націоналістичної організації утворення розгалуженої мережі Юнацтва та Доросту ОУН. Саме на них покладалися важливі завдання організуючого ядра в роботі з середньо-шкільною та студентською молоддю в різних товариствах. Необхідними для даного дослідження виявились інструкції для членів ОУН, а також матеріали, які висвітлюють особливу активність Юнацтва та Доросту організації ОУН у період “шкільної акції”, яка була спрямована проти засилля польської мови в українських школах; вони знаходяться у фонді 371 (Шухевич Степан, адвокат) [10].

Значний обсяг фактичного матеріалу дисертант почерпнув із Державного архіву Львівської області (далі – ДАЛО). Зокрема, директивні документи, розпорядження міністерств оборони, внутрішніх справ, Державного комітету фізичного виховання і військової підготовки Польщі, річні звіти про діяльність українських руханково-спортивних товариств можна почерпнути у фондах 1 (Львівське воєводське управління) та 110 (Львівське міське староство) [21; 23]. У них знаходяться матеріали під грифом “Цілком таємно” про доноси, нагляд за товариствами, спортивними клубами, арешти, репресії, слідство щодо активних членів тощо. Документи 26 фонду (Університет ім. Яна Казіміра) розкривають шовіністичну діяльність польського студентського спортивного союзу [22].

Цікаві матеріали дослідник використав із фондів Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО) та Державного архіву Тернопільської області (далі – ДАТО). Зокрема, у фондах ДАІФО знайдено багато свідчень про переслідування польською владою молодіжних осередків через їх військово-патріотичний характер діяльності – фонд 2 (Станіславське воєводське управління), фонд 8 (Коломийське повітове староство), фонд 69 (Станіславське повітове управління державної поліції) та ін. [13; 14; 17]. Саме документи цих фондів деталізували багато подій у висвітленні співпраці ОУН з такими товариствами, як “Сокіл”, “Січ”, “Луг”, “Пласт”, “Відродження” та інші. Аналіз архівних матеріалів дав змогу глибше зрозуміти вишкільний вплив

націоналістичної організації на діяльність цих товариств, які в Західній Україні були важливими осередками національно-патріотичного виховання молоді. Праця членів ОУН в цих товариствах була дуже відчутною, тому що саме вони складали ініціативне та організуюче ядро. Керівні посади в цих руханково-спортивних товариствах часто належали членам нелегальної організації, і це було основною причиною їх заборони польською владою. Така праця ОУН з молоддю пояснюється намаганням охопити її процесом ідейно-патріотичного виховання та військово-політичним вишколом і застерегти підростаюче покоління від асиміляторського впливу політики Польщі, а також підготувати його до майбутніх національно-визвольних змагань.

У фонді 231 (Тернопільське воєводське управління поліції) – ДАТО виявлено польські документи воєводського департаменту поліції, повітових староств та повітових команд поліції про діяльність ОУН та інших політичних партій, товариств. Значну цінність становлять щорічні статистичні звіти польських урядовців про вплив націоналістичної організації на молодіжні товариства, господарські об'єднання. Це дало змогу прослідкувати динаміку зростання авторитету та впливу ОУН на молодь Галичини [26].

Необхідно зазначити, що значна кількість документів часто носить половинчастий характер, що можна пояснити підпільними умовами діяльності націоналістичної організації. Чимала кількість документів втрачена, що створює певні труднощі для створення цілісної картини національно-визвольної боротьби.

Окремим джерелом дослідження є періодика ОУН та молодіжних товариств. Чимало інструктивно-методичних матеріалів, які підтверджували ті чи інші сторони вишкільної діяльності ОУН серед молоді у міжвоєнний період на західноукраїнських землях, друкувалось у тогочасних періодичних виданнях. Серед них ті, що представляли спортивно-патріотичні молодіжні організації, наприклад: “Вогні”, “Вісти з луку”, “Молоде життя”, “Сокільські Вісти”, “Українське Юнацтво”, “Юнацтво” [45; 46; 52; 59; 62; 65].

У дисертації широко використані матеріали легальної та підпільної періодици різних політичних напрямків, зокрема журналів та газет: “Діло”, “Громадський Вісник”, “Національна думка” “Громадський Голос”, “Поступ”, “Сурма”, “Розбудова Нації”, “Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях”, “Студентський шлях” та інші [50; 47; 48; 53; 56; 61; 57; 60].

Питанням виховання української молоді в національному русі присвячені видання підрефентури Юнацтва КЕ ОУН на західноукраїнських землях “Юнак” та журнал націоналістичної молоді “Смолоскип” [64; 58]. У щомісячнику “Юнак” висвітлювалась структура Юнацтва, подавалось пояснення методики впливу на шкільну студентську, робітничу молодь, роз’яснювалась інструкція поведінки в підпіллі та вишкільних таборах [64].

Ці архівні добірки та тогочасна періодика, однак, не дають змоги об’єктивно проаналізувати діяльність УВО – ОУН щодо військово-патріотичного вишколу в молодіжних організаціях міжвоєнного періоду без залучення до даного дослідження також опублікованих матеріалів, історіографічної та мемуарної літератури.

Суттєву допомогу у дослідженні дають опубліковані збірники документів та матеріалів з національно-визвольної боротьби ОУН та діяльності молодіжних товариств. Для створення комплексного уявлення про їх значення пропонується розглянути проблемний аналіз за наступними напрямками: це документи радянського часу [32; 34; 38; 42]; матеріали, видрукувані поза межами України в еміграції та діаспорі [31; 35; 39; 40]; документальні матеріали, які опубліковані в часи існування Української держави [36; 37; 41].

Над публікацією документів про національно-визвольний рух 20-30-х рр. на західноукраїнських землях активно працювали дослідники із середовища української діаспори. Основна увага у них приділена висвітленню ідеології та політичної програми українського націоналізму, основних аспектів зовнішньої та внутрішньої політики. Значне місце у збірниках документів відведено

пропагандистським матеріалам, деклараціям, зверненням, листівкам ОУН до різних верств населення, в першу чергу до молоді. Водночас для них характерні партійна заангажованість та упередженість. До таких слід віднести збірник “ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр.” [39].

Після проголошення незалежності України став можливий обмін документами між вченими з України та науковими центрами діаспори. Зокрема, цікавий матеріал з національно-визвольних змагань зібрав і видав колектив відомих українських істориків на чолі з відповідальним редактором та автором передмови до “Літопису нескореної України” Я. Лялькою [37]. У збірку входять систематизовані унікальні документи, матеріали спогадів та фотоілюстрацій, які розкривають маловідомі сторінки національно-визвольного руху на західних землях України. У літописі показано боротьбу ОУН-УПА з окупаційними режимами, а також висвітлено трагічні події відносно учасників руханково-спортивних товариств “Сокил”, “Пласт”, “Луг”, спортивних клубів та їх провідників, які в майбутньому очолили національно-визвольні змагання в Українській Повстанській Армії.

В опрацюванні архівних матеріалів плідно працюють В.Косик, А.Слюсаренко та ін. [36; 41]. Загалом усі опубліковані джерела несуть на собі відбиток певних політичних сил і відповідного настрою упорядників.

Окрему групу джерел становлять мемуари та спогади. Вони виступають як вагоме доповнююче і уточнююче джерело, що сприяє глибшому сприйняттю окремих подій, допомагає позбутися схематизму фактів та подій досліджуваного періоду. Безсумнівний інтерес для даного дослідження мають спогади безпосередніх учасників тих подій опублікованих в історико-мемуарних збірниках.

Українські національно-патріотичні мемуари можна поділити на пробандерівські та антибандерівські. До перших належать спогади Ю.Борця, І.Карпинця, В.Мартинця, Я.Стецька, С.Мечника та ін. [70; 71; 84; 93; 94; 86].

Мельниківська мемуаристика подана, насамперед, спогадами З.Книша, Є.Онацького, А.Мельника, а також колективною збіркою “Спогади про Андрія Мельника” [80; 81; 90; 92]. Певну групу спогадів формують учасники українських спортивно-патріотичних товариств С.Бандера, Л.Веринський, Р.Гавриляк, В.Нагірний, М.Пежанський та ін. [67; 73; 74; 88; 89]. Колишній Голова Українського Спортивного Союзу у Львові, відомий адвокат, старшина УСС та УГА С.Шухевич у спогадах особливо багато уваги приділив студентським рокам і своїй діяльності на посаді заступника голови старшини “Сокола-Батька” [95].

Серед загалу досліджень особливу групу складають історичні довідки, та окремі статті про участь молодіжних товариств, гуртків, клубів, куренів в національно-визвольних змаганнях 20-30-х років ХХ століття. Вони розкривають процес формування національної свідомості та водночас військово-політичний вишкіл майбутніх провідників національно-визвольних змагань. Таким історіографічним доповненням є пропам'ятна книга – альманах “Гей, там на горі “Січ” іде!”, впорядкована сином К.Трильовського і видана у Канаді 1965 року [75].

Загалом, у мемуарах та спогадах висвітлено односторонній погляд на діяльність націоналістичної організації в контексті національно-визвольного руху 20-30-х років ХХ століття.

Таким чином, незважаючи на наявну джерельну та історіографічну базу, питання впливу УВО – ОУН на військово-патріотичний вишкіл молоді в міжвоєнний період залишається все ще недостатньо вивчене українськими та зарубіжними науковцями, що дає авторові можливість предметного дослідження даного питання. З проаналізованого вище матеріалу можна зробити висновок, що дослідники зосередили в основному свою увагу на таких аспектах діяльності націоналістичної організації як створення та програмні засади УВО – ОУН; активна боротьба проти польської асиміляції

західноукраїнських земель; відносини між різними українськими політичними силами щодо польсько-українського протистояння.

Отже, глибше та повніше з'ясування ролі та місця ОУН в боротьбі за Українську державу дозволить створити комплексне дослідження історії українського національно-визвольного руху 20-30-х років ХХ століття. Також необхідно зазначити, що немає окремого дослідження про роль діяльності УВО – ОУН в підготовці вишколених кадрів до прогнозованої збройної боротьби за Українську Соборну Самостійну Державу серед молодіжних організацій Галичини. Дана тема залишається відкритою та набуває значної актуальності в сучасних умовах, тому що утвердження державності в історичній реальності відбувається, на жаль, без достатньої національної самосвідомості українського народу.

РОЗДІЛ 2

Особливості суспільно-політичного становища Галичини в міжвоєнний період

Перед тим, як розглянути характерні особливості історичного розвитку українського молодіжного руху в Галичині у міжвоєнний період, а саме військово-патріотичний вишкіл в спортивно-патріотичних товариствах, перш за все необхідно висвітлити політичні, соціальні, економічні та культурні чинники, які зумовили цей розвиток. Вони зв'язані безпосередньо із соціально-політичним становищем Західної України, яка займала одне з центральних місць у вирішенні західно-європейських проблем в 20-30-х рр. ХХ ст. Незважаючи на поразку національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. та окупацію українських земель іноземними державами, боротьба за державну незалежність і соборність продовжувалась, але в інших формах та іншими методами.

Західну Україну площею 132,5 тис.кв.км., на якій проживало 6,5 млн. українців, окупувала Польща, що відповідно становило 32,4% і 64% території та населення останньої [133. С.68]. З метою ізоляції Східної Галичини від Волині поляки створили т.зв. “сокальський кордон”, а територію Галичини було поділено на три воєводства: Львівське (28 повітів), Станіславське (16 повітів) і Тернопільське (17 повітів).

Попри припинення війни та окупацію українські політичні сили продовжували боротьбу за свою державність. Уряд ЗУНР розгорнув активну політичну діяльність. Так, 30 квітня 1921 р. Українська Національна Рада запропонувала державам Антанти проект основ державного устрою Галицької

республіки. В ньому зазначалося, що Галицька республіка є незалежною і суверенною державою, всім трьом основним народам – українському, польському і єврейському надаються рівні права; республіка зобов'язується оберігати конституційні права національних меншин. Законодавчим органом республіки буде Державна Рада, а виконавчим – влада президента, що обираються демократичними виборами [165. С. 36]. Як бачимо, даний проект був у дусі тогочасної демократії. Але урядові ЗУНР не вдалося заручитися підтримкою країн Антанти.

Проблема західноукраїнських земель на міжнародній арені була в контексті протистояння держав Заходу і більшовицької Росії. Вважаючи Польщу головною антибільшовицькою силою і складовою частиною так званого “санітарного кордону”, країни Антанти підтримували її експансіоністські плани щодо Західної України.

Офіційно лише уряди РРФСР і УСРР протестували проти спроб країн Заходу вирішувати долю Східної Галичини без участі її населення. Ще 13 березня 1923 р. український радянський уряд звернувся з нотою протесту до уряду Франції, Великобританії та Італії, в якій виклав своє бачення вирішення долі західноукраїнських земель, а саме - вільним волевиявленням всіх національностей, які її населяють [238. С. 578-588]. Якщо внаслідок поразки більшовицьких військ у польсько-радянській війні та підписання Ризького мирного договору 18 березня 1921 р. Холмщина з Підляшшям, Західна Волинь з Поліссям відійшли до Польщі, то проблема Східної Галичини не була вирішена.

З кінця 1920 р. це питання неодноразово обговорювалось на засіданнях Ліги Націй. Саме тут найяскравіше проявились суперечності між державами Антанти за домінуючий вплив у Центральній Європі та право на монопольну експлуатацію природних ресурсів західноукраїнських земель. Особливу активність проявила Англія, яка домогалась ухвали виконавчої ради Ліги Націй від 23 лютого 1921 р., в якій підкреслювалось, що Східна Галичина

“знаходиться за межами кордонів Польщі”, яка не одержала “мандат встановлювати адміністрацію в цьому краї”, бо є “фактично тільки військовим окупантом Східної Галичини, сувереном якої є держави Антанти” [172. С. 216].

Однак наприкінці 1922 р. міжнародна ситуація у вирішенні східногалицької проблеми змінилась на користь Польщі. Цьому сприяли, на думку автора, наступні обставини: по-перше, Англія та Італія остаточно переконались в тому, що передача Східної Галичини Польщі зміцнить т.зв. “санітарний кордон” у протистоянні з більшовизмом; по-друге, Франція зробила поступку Англії на Близькому Сході, а остання пішла назустріч першій у східногалицькому питанні; по-третє, зовнішньополітичні акції екзильного уряду Є.Петрушевича (в тому числі поїздки митрополита А.Шептицького в кінці 1922 – на початку 1923 рр. у Відень, Лондон, Париж та Ватикан) зазнали невдачі [43. С.165].

Як бачимо, галицький уряд робив усе, щоб політичні кола держав Заходу були поінформовані про події на західноукраїнських землях, взяли під дипломатичний захист ЗУНР, визнали незалежність Галицької республіки, навколо якої з часом могли об’єднатися всі українські землі в єдину державу.

Польський уряд, стурбований таким розвитком подій, також шукав підтримки на міжнародній арені щодо питання анексії Східної Галичини. Так, в лютому 1921 р. був укладений франко-польський військовий договір [34. Т.3. С. 75-77].

Польська дипломатія зразу ж використала цей момент, розпочавши з’ясування позицій держав Заходу щодо анексії Східної Галичини. 15 лютого 1923 р. польський уряд надіслав Раді Послів держав Антанти ноту з проханням визнати східні кордони Польщі. В повідомленні польського телеграфного агентства зазначалося, що уряд сподівається здобути Східну Галичину для Польщі на умовах запровадження на цій території “спеціального автономічного устрою відповідно до позиції самої Польщі”, тобто на умовах так званої системи “воєводського самоуправління”, по суті без будь-яких зобов’язань

щодо забезпечення національних прав українського народу. На це представник Англії в Раді Послів Гавре заявив, що оскільки Польща не виконала зобов'язань щодо Східної Галичини, не забезпечила широкої автономії, це може стати причиною незгоди Англії. Політичний комітет Ради міністрів Польщі змушений був 10 березня 1923 р. схвалити умови анексії цих західноукраїнських земель. У них стверджувалося, що визнання країнами Антанти східних кордонів Польщі “повинно насамперед вирішити повний суверенітет польської держави над так званою “Східною Галичиною” і що “визнання суверенітету Польщі над колишньою Галичиною не рівнозначно визнанню ладу, який вибере Польща при управлінні воєводствами так званої “Східної Галичини”. “Польща, – вказувалося далі у постанові Політичного комітету, – відповідно до ... принципів конституції від 17 березня 1921 р. і закону про воєводське самоуправління від 26 вересня 1922 р., а також відповідно до договору про національні меншості – прагне і буде прагнути до врегулювання відносин у так званій “Східній Галичині”, беручи до уваги національні права і потреби місцевого населення” [34. Т. 3. С. 78].

Держави Заходу повністю погодились з таким принципом, підписавши 14 березня 1923 р. рішення про анексію Східної Галичини Польщею, яке було запереченням проголошеного ними ж права на самовизначення кожного народу. Твердження в ухвалі, що Польща надала гарантії щодо автономії Східної Галичини і підписала договір про забезпечення прав національних меншостей, а також взяла на себе зобов'язання, котрі випливали з Сен-Жерменського договору про погашення частини боргу Австро-Угорської імперії, було свого роду прикриттям бруталного акту окупації Східної Галичини [109. С. 78]. Таким чином, країни Антанти остаточно визначили долю колишньої ЗУНР, територія якої передавалася Польщі, хоча державами-переможцями і був проголошений принцип етнічного підходу до визначення кордонів нових держав [33. С. 198].

Українська Національна Рада та Українська сеймова репрезентація направили офіційні протести Раді Послів. У протесті парламентарів зазначалося, що протягом свого історичного життя український народ прагнув до об'єднання всіх земель в Українську державу, але це було зігноровано міжнародним товариством, і східні кордони Польщі були помічені без згоди українського народу [265. С. 59-60]. Обурення і гнів, викликаний постановою держав Антанти, покликали сотні тисяч галичан на вулиці й площі. Найбільша демонстрація відбулася у Львові 18 березня 1923 р., коли двадцять тисяч осіб із Святоюрської площі рушили вулицями міста, співаючи національний гімн “Ще не вмерла Україна” і виголошуючи національні гасла [265. С. 60-61].

Ще до остаточного рішення про анексію Східної Галичини Польща почала заводити тут свої порядки. Це супроводжувалося терором проти будь-яких проявів українського національного життя. Особливо жорстокі репресії застосовувала польська адміністрація до тих українців, які активно брали участь у війні проти Польщі. Політика масових арештів, ув'язнень в таборах і тюрмах призвела до того, що протягом 1919-1922 рр. було заарештовано 100 тис. осіб, з яких 27 тис. померло [239. С. 658].

Анексія Східної Галичини Польщею стала черговим етапом в утвердженні окупаційного режиму і подальшої колонізації Західної України. Польська влада почала цілеспрямовано проводити політику національно-культурної асиміляції українського населення. Міжнародне узаконення прав Польщі на окупацію Східної Галичини вона розцінила, насамперед, з точки зору власних, внутрішніх інтересів. Польський уряд на чолі з В.Сікорським відразу ж розпочав розробляти програму політики щодо українців. Її основи польський прем'єр виклав у двох документах: у проекті відозви до населення “східних кресів”, яка була схвалена урядом, та таємному рефераті прем'єра і міністра внутрішніх справ щодо політики уряду на “східних кресах”, поданому на обговорення Політичного комітету Ради Міністрів 7 квітня 1923 р. [274. С.21].

На динаміці українсько-польських стосунків 20-30-х рр. ХХ ст. з усією силою позначились поразка у національно-визвольній боротьбі; втрата державності; збройна окупація Польщею західноукраїнських земель та подальша її політика щодо українського населення.

Ігноруючи міжнародні домовленості, польська влада на поч. 1920-х рр. спрямувала свої зусилля на знищення будь-яких ознак національної суверенності галицьких українців, ліквідацію громадських та культурних інституцій, перетворення захоплених земель в інтегральну частину польської держави. Інкорпоративна концепція польських націонал-демократів (ендеків) – “Польща для поляків” – стала основою державної програми в українському питанні в наступні роки [161. С. 18-20]. Так, 26 травня 1923 р. Рада міністрів Польщі прийняла спеціальну постанову, яка заборонила вживати назви “Західна Україна”, “Східна Галичина” та зобов’язала надалі офіційно йменувати західноукраїнські землі тільки однією назвою “східні воєводства” [12. Оп.1. Спр.16. Арк.1; 21. Оп.52. Спр.185. Арк.6].

Ендеки продовжували послідовну ліквідацію місцевих органів самоуправління в Західній Україні, розпочату пілсудчиками (“Безпартійний блок співпраці з урядом”) після окупації Східної Галичини та Західної Волині. З 1924 р. до середини 1926 р. у Львівському воєводстві було розпущено 35% сільських громад, у Станіславському — 87%, а у Тернопільському — 94%. За цей же період було розпущено 53% міських управлінь у Львівському, 76% — у Станіславському і 57% — у Тернопільському воєводствах. Всього до кінця 1926 р. у Східній Галичині було розпущено 80% сільських і майже всі повітові та міські ради [50; 119]. На зміну ліквідованих виборних органів призначались урядові комісари, які наділялися широкими повноваженнями для здійснення шовіністичної, колоніальної політики польської влади на окупованих західноукраїнських землях. Українське населення, наприклад, не допускалося до служби в державних установах. В 1925 р. із 150 членів міської ради Львова було лише 2 представники від місцевого українського населення [25. Оп. 58.

Спр.347. Арк.65]. Під різними приводами польський уряд масово звільняв з роботи службовців і робітників української національності, які були зайняті на залізничному транспорті, на пошті і телеграфі, в інших державних установах.

Найкраще передає напружені стосунки, що існували у Східній Галичині між українською більшістю й новою польською адміністрацією протягом періоду 1919-1923 рр., вираз “взаємне невизнання” [228. С.369]. Галичани відмовились визнати польську державу своїм законним урядом. Вони бойкотували перепис населення 1921 р. й вибори до сейму 1922 р. Радикальні кола звернулися до терористичної тактики й саботажу проти польських державних установ. Із своєї сторони польський уряд діяв так, начебто Галичина була їхнім краєм завжди. Невизнання української нації стало офіційним догматом. Державною мовою Східної Галичини проголошена лише польська мова. На державну службу приймали тільки поляків. Діяльність українських інституцій була обмежена. Польська адміністрація припинила працю всіх українських видавців [20. Оп.1. Спр.120. Арк.1]. При цьому поляки неодноразово наголошували з огляду на міжнародну громадську думку, що поважатимуть права корінного населення західноукраїнських земель. Але насправді метою політики польського уряду було полонізувати Галичину, позбавивши українців їхньої національної ідентичності.

Наступ на українську культуру був офіційно санкціонований так званими “кресовими законами”. Виступаючи 9 липня у сеймовій комісії, С.Грабський заявив, що запропоновані на обговорення “кресові закони” впливають з визнання “фактів життя, тобто що, по-перше, польська Річ Посполита є польською державою, по-друге, що в межах польської Речі Посполитової нема жодного клептика землі іншої національності, примусово приєднаної до польської держави” [263. № 79. С. 12-13]. 31 липня 1924 р. польський сейм затвердив три закони в справах національних меншин: “Про мову урядування державної і місцевої адміністративних влад”, “Про мову урядування суддів, прокурорських органів та нотаріату” та “Про деякі

постанови в організації шкільництва” [263]. Затвердження сеймом вказаних законів повністю підірвало авторитет Польської держави в очах української громадськості. Це пояснювалось, насамперед, тим, що уряд даними актами перекреслив низку підписаних міжнародних договорів, які гарантували культурно-національний розвиток українцям та іншим народам. Дія даних законів розповсюджувалась на території Львівського, Тернопільського, Станіславського, Волинського і Поліського воєводств [263. № 79. С. 12-14].

Найбільш загрозовим явищем була полонізація шкільництва. Примусовій асиміляції національних меншостей Польщі було підпорядковано політику уряду в галузі освіти. З самого початку окупації західноукраїнських земель польська влада взяла рішучий курс на ліквідацію українських шкіл. Шовіністична програма ендеків, спрямована на остаточну ліквідацію школи національних меншостей в Польщі, знайшла своє втілення в законі від 31 липня 1924 р. про шкільну реформу. У законі прямо стверджувалося, що основним типом державної школи є двомовна, або так звана “утраквістична”, яка була насправді польською. Якщо в 1922-1923 навчальному році у Східній Галичині нараховувалось 1859 українських шкіл, то в 1926-1927 навчальному році залишилося всього 845 шкіл [21. Оп.1. Спр.749. Арк.34]. Найбільш реальну картину про кількість українських шкіл у даний період можна побачити з матеріалів Львівської шкільної кураторії, які вона підготувала згідно з повідомленням шкільних повітових рад для Головного статистичного управління. Так, на 1 грудня 1926 р. у Львівському воєводстві нараховувалось 349 українських шкіл [5. Оп.20. Спр.1081. Арк. 2-10], у Станіславському — 357 [5. Оп.20. Спр.928. Арк.2-3], у Тернопільському станом на 1 грудня 1927 р. — 132 школи [5. Оп.20. Спр.934. Арк.51]. Підтвердженням наведених даних також служить інформація міністра внутрішніх справ, яка була надана 24 листопада 1927 р. Львівському воєводі стосовно стану українського шкільництва в західноукраїнських землях. На підставі закону про шкільну реформу міністерство освіти 18 липня 1925 р. видало розпорядження про

об'єднання українських гімназій із польськими у Львові, Перемишлі і Тернополі [21. Оп.58. Спр.347. Арк.65]. Протягом 30-х рр. ХХ ст. окупаційна влада інтенсивно продовжувала штучно насаджувати на Західній Україні польські та утравквістичні школи за рахунок ліквідації решток української школи. В 1936-1937 навчальному році з 4890 освітніх шкіл, розташованих на території трьох воєводств Західної України — Львівського, Станіславського, Тернопільського, — нараховувалося 2348 (48%) польських шкіл, 2142 (43,8%) — утравквістичних і 392 (8%) — українських. Кількість українських шкіл порівняно з 1926-1927 навчальним роком зменшилась майже у 2,5 рази [268. С.324]. Треба зазначити, що українська школа існувала виключно на приватні кошти. А для прискорення асиміляції українського населення окупаційна влада розпочала масове переселення української інтелігенції і, насамперед, вчителів із західноукраїнських земель в центральні райони Польщі, а на їх місце призначали вчителів-шовіністів [165. С.230]. Свою підривну роботу проводило проти українського шкільництва також “Towarzystwo Szkoły Ludowej”, яке відкривало на противагу українським низку своїх приватних учительських семінарій, бажаючи тим самим зменшити кількість дітей в українських гімназіях. Потрібно також зазначити, що міністерством віросповідань і народної освіти було видано розпорядження від 18 серпня 1923 р., де повідомлялося, що у зв'язку із запровадженням у гімназіях обов'язкового вивчення польської мови вона стає у 1924-1925 навчальному році вступним екзаменаційним предметом поряд із українською мовою [20. Оп.1. Спр.120. Арк.13].

Дискредитація українського населення поширювалась і на вищі навчальні заклади. Вищі навчальні заклади Галичини для місцевої молоді були зачинені внаслідок цього у 1923 р. до 2,5 тис. студентів змушені були навчатися поза межами рідного краю. У вищих школах Польщі студенти-українці становили лише 1,8%. У Краківському університеті — 4,5%, Львівському — 5%, у ветеринарному інституті Львова — 6,9%, а у Львівській політехніці в

1923-1924 навчальному році було 100 українських студентів із загальної кількості 2354 [164. С.230]. А обіцянка владних структур заснувати за рахунок урядових коштів український університет так і залишилася невиконаною. Вичерпавши всі легальні методи боротьби за український університет у Львові, національна еліта організовує таємні курси з трьома відділами: філософським, правничим і медичним. Вони були створені за сприяння Наукового товариства ім.Т.Г.Шевченка, товариства Українських наукових викладачів ім.П.Могили і Ставропігійського інституту. Курси тривали до червня 1921 р., а в липні цього ж року їх реорганізували в таємний університет на зразок західноєвропейських. Першим ректором був професор В.Щурат. У перший рік існування в університеті навчалося 1028 студентів, в тому числі 69 студенток: на філософському 235; правничому — 608; медичному — 185. Крім них, було ще 230 студентів, які навчалися в технічній студії. Український таємний університет 1921-1925 рр. нараховував 58 кафедр, з яких: 26 на філософському, 22 — правничому, 10 — медичному відділах та 8 — технічна студія [181. С.14-22]. Так, уже 13 липня 1924 р. було вручено перший диплом доктора права колишньому старшині УГА Я.Олексишину [23. Оп.4. Спр.850. Арк.13].

Шовіністична політика польської влади призвела до занепаду українського початкового, середнього і вищого шкільництва в західноукраїнських землях, але попри це українці навіть в умовах польської окупації продовжували наполегливу боротьбу за свою мову, культуру і державу.

Іншим антиукраїнським заходом польського уряду щодо українського населення стали закони про земельну реформу й колонізацію українських земель Східної Галичини напливом польських колоністів. Аграрний закон 15 липня 1920 р., що обмежував землеволодіння, мав особливий параграф стосовно “східних кресів”. Для зміцнення польської присутності на східних кордонах уряд почав запрошувати до Галичини й Волині переселенців — так званих осадників. Спочатку більшість їх склали ветерани армії, пізніше стали

переважати цивільні. Незважаючи на те, що Галичина була одним із найбільш перенаселених сільськогосподарських регіонів Європи, новоприбулі отримували великі наділи найкращих земель і щедрі фінансові субсидії. Ті, що вирішували не обробляти землі, займали привілейовані посади сільських поліцаїв, поштових, залізничних працівників і дрібних чиновників [116. С.205].

Тогочасний прем'єр-міністр польського уряду в 1920 і 1923 рр. В.Вітос вважав: "Скільки землі, стільки вітчизни" [218. С.41]. Польський уряд намагався створити на українських землях багатотисячну армію озброєних селян-колоністів, спроможних нести прикордонну сторожову службу і водночас виконувати функції каральних загонів щодо українського селянства.

З цією метою у грудні 1920 р. сейм ухвалив закон про воєнну колонізацію "східних кресів". Воєнні колоністи одержували земельні наділи до 45 га. Їм на допомогу був створений спеціальний колонізаційний фонд у розмірі 70 млн. марок. До середини 1921 р. було захоплено колоністами понад 160 тис. га землі. Це становило майже 1/4 всього земельного фонду, що підлягав реформі [218. С.42].

Аграрна реформа одержала продовження в законі від грудня 1925 р., за яким була проведена парцеляція поміщицьких маєтків. Їй підлягали маєтки площею понад 60 га в промислових і приміських районах, а на решті території — понад 180 га. У села Східної Галичини і Волині до 1938 р. прибуло 200 тис. поляків і ще 100 тис. у міста краю. Хоча наплив польських переселенців не міг рішуче змінити етнічний склад населення східних земель, вже до січня 1923 р. в Галичині між поляками було розподілено близько 200 тис. га землі [218. С.42-43]. Аграрна реформа призвела до того, що протягом 1919-1929-х рр. у Західній Україні понад 600 тис. га землі, що належала українцям, були розподілені між польськими колоністами, яких було 77,2 тис. осіб [237. С.162; 50. 1931. 21 червня].

Проведення аграрної реформи розпалювало національну ворожнечу на західноукраїнських землях. Загострення національних та соціальних протиріч

призвело до посилення національно-визвольної боротьби українського селянства проти окупаційного режиму.

За допомогою “Банку крайового господарства” польський уряд здійснював колонізаційну політику економічного закабалення. Західну Україну перетворювали на аграрно-сировинний додаток Польщі. Так, промисловість не субсидувалася. Видобуток галицької нафти зменшився з 1144 тис.тонн в 1913 р. до 723 тис.тонн в 1927 р. В цілому по всій території Західної України кількість українського міського населення зменшилася з 26,3% у 1921 р. до 19,4% у 1931. Польське населення в містах ЗУЗ зросло відповідно з 32,2% до 42,5% [218. С.113-115].

Звісно, така політика ще більше загострювала відносини між українським населенням і польським урядом. У цілому можна твердити, що після 1918-1920-х рр. відбудова українського життя на західних землях йшла під знаком боротьби проти панської Польщі. Правлячі кола послідовно ліквідували органи місцевого самоврядування. З 1924 р. до сер.1926 р. у Станіславському воєводстві було розпущено 87% сільських громад і 57% місцевих управ. Справа автономії українських земель, всупереч рішенням Ради Послів, була навідріз відхилена. Політичне поневолення населення краю місцева влада проводила за допомогою репресій, насильства, терору. На теренах Східної Галичини практично не припинялась діяльність військових судів. Для придушення національно-визвольного руху влада організувала масові політичні і позасудові розправи. Переслідувалась українська преса, література, мистецтво, закривались газети і журнали, заборонялось вшанування пам'яті Т.Шевченка, І.Франка. Мовний закон 1924 р. усунув українську мову з користування в усіх державних і самоуправних установах [108].

Шовіністична політика ендеків у відношенні до національних меншостей Польщі і, насамперед, до українського населення загострювала соціальні, політичні та національні суперечності в країні. Провал національної політики і пошук нових методів, зміцнення окупаційної влади були одними з

причин, що зумовили здійснений Ю.Пілсудським у травні 1926 р. державний переворот, внаслідок якого в Польщі був встановлений режим, відомий під назвою “санації”. У національній політиці пілсудчики не мали на меті докорінно змінювати її. Але все ж, беручи до уваги попередній досвід діяльності ендеків, який привів до загострення національних відносин у суспільстві, та, враховуючи наростаюче обурення серед українського населення, вони зробили деякі спроби нормалізації стосунків з національними меншинами. Це знайшло своє відображення у зміні тактики щодо проведення асиміляційної політики. Окремі далекоглядні представники правлячих політичних партій розуміли згубність безоглядної політики національної асиміляції українців, яку проводили ендеки, а тому оголосили про нову політику в національному питанні. Програма мала на меті змінити скомпрометовану ендецьку політику примусової денаціоналізації місцевого населення федералістською (прометеїстською) програмою державної асиміляції, яка відрізнялася від першої лише методами здійснення і мала посяти ілюзії про рівність нації та ліквідацію національного гніту. Із цього приводу Ю. Пілсудський виступив з програмою задоволення вимог західноукраїнського населення. У директивах політичного кабінету Ради міністрів Речі Посполитої про внутрішню національну політику, які були затверджені в червні 1926 р., зазначалося, що “... національна політика стосовно українців у Польщі повинна прямувати до створення таких умов співжиття з польським народом, в яких українці могли б і хотіли стати на ґрунт політичної співпраці в рамках Польської держави, стати атракційним фактором у пробудженні українського національного духу на території Радянської України в дусі західноєвропейської цивілізації та культури... На мішаних польсько-українських просторах повинна бути забезпечена повна юридична і фактична рівноправність українців, особливо в галузі самоврядування економіки, мови і культури ...” [194. С.56]. На думку пілсудчиків, така заява забезпечила б лояльне ставлення українців до польської влади, сприяла б відверненню їх від

боротьби за національне визволення. Але насправді правлячі кола прагнули поступово асимілювати українське населення Східної Галичини через залучення його до співпраці з державою, шляхом надання йому незначних прав автономії. Підтвердженням цього служить таємний документ під назвою “Замітки польської внутрішньої національної політики”. У ньому, зокрема, говориться, що “... в основі повинна стати політика державної асиміляції національних меншин з їх наступною національною асиміляцією, особливо мовною денаціоналізацією ...” [194. С.57-58]. Для прискорення асиміляційних процесів рекомендувалося примусово розселити українське населення по всій країні.

Прихід до влади Ю.Піلسудського зародив надію на зміну політики в українському питанні. Однак пілсудчики, обіцяючи докорінну перебудову засад національної політики, на практиці обмежилися лише певними її корективами, які зводилися до розширення можливостей культурної та громадської діяльності. Слід підкреслити, що на такі наслідки політики вплинула також загальна націоналістична налаштованість польської громадськості.

Що стосується економічного розвитку, то пілсудчики з кінця 1920-х рр. вели політику зміцнення польського капіталу на ЗУЗ. Польський уряд вкладав інвестиції в розвиток економіки Східної Галичини. На підтримку польської промисловості в 1936-1938-х рр. уряд виділив 1 млн. злотих [218. С.150-153].

Незважаючи на деякі поступки в економічній сфері в 30-х рр. ХХ ст., поляки на українських землях здійснювали ту ж політику, що і в 1920-х рр. Знову заохочувалося переселення осадників на схід, здійснювалися погроми українського населення і громадських установ польськими шовіністами. На північно-західних землях заборонено товариство “Рідна хата”, переслідувалася православна церква [133. С.110].

Для знищення будь-яких проявів організованого політичного, національного та культурного життя було створено спеціальну військово-

політичну формацію — Корпус охорони пограниччя (КОП). Згідно з розпорядженням влади з 50-ти кілометрової прикордонної смуги можна було виселити кожного непокірного. Тут українцям заборонялося купувати і продавати землю. Всі сфери суспільного життя контролювалися КОП.

Отже, пілсудчики, як і ендеки, незважаючи на вельми гучні демагогічні заяви, відстоювали на практиці принцип примусової асиміляції населення національних меншостей. Загалом, за своєю справжньою сутністю, а не за програмними деклараціями і обіцянками, національна політика пілсудчиків нічим не відрзнялася від політики ендеків.

На початку 1930-х рр. у Польщі посилилась тенденція до авторитаризму та централізації, обмеження демократичних інститутів. Авторитарний режим, спираючись на реакційну вояччину 30 серпня 1930 р., розпустив сейм і сенат, розпочав фізичну розправу над демократичною опозицією. Нова конституція Польщі легалізувала систему санаційної диктатури, збільшила повноваження президента, водночас ліквідувала його підзвітність перед сеймом [160. С.135].

Відносини між українським населенням і польською адміністрацією значно погіршилися під час економічної кризи 1929-1933 рр., що особливо дошкульно вдарило по населених українцями сільськогосподарських районах. Аграрне перенаселення стало результатом колоніальної політики на західноукраїнських землях. У сільськогосподарському виробництві було зайнято у Львівському воєводстві 87%, Станіславському — 88% і Тернопільському — 91% українського населення. Внаслідок аграрного перенаселення та національної дескридитації безробіття на селі досягло катастрофічних розмірів. Певне уявлення про безробіття в східногалицькому селі можна скласти з інформації міністерства соціальної опіки. Згідно його даних, понад 34,2% всіх селянських господарств мали двох і більше безробітних. Це далеко не повна інформація, насправді на початку 1930-х рр. у західноукраїнському селі надлишок робочих рук становив орієнтовно 1,9 млн.

осіб [105. С.56]. Зросло також невдоволення серед української інтелігенції, особливо серед молоді, яка не бачила майбутньої перспективи свого буття.

Колонізаторська політика Польщі заохочувала українське населення до еміграції. Протягом 1919-1938 рр. з ЗУЗ (з врахуванням рееміграції) виїхало близько 190 тис.осіб [13. Оп.4. Спр.88. Арк.30-34; 135].

Надзвичайно низький життєвий рівень, скасування 8-годинного робочого дня, масове безробіття, перенесення податкового тягару на зубожіле селянство, повна ліквідація земельної реформи, до того ж політичне безправ'я були характерним явищем для населення ЗУЗ під час панування панської Польщі.

Щодо політичного життя на ЗУЗ, то для координації дій, мобілізації та згуртування сил на початку червня 1921 р. діячі Української Християнсько-Суспільної Партії (УХСП), Української Соціал-Демократичної Партії (УСДП), Української Радикальної Партії (УРП) та Української Народно-Трудової Партії (УНТП) створюють Міжпартійну Раду, головою якої став К.Студинський. Основним завданням Міжпартійної Ради була боротьба проти польської окупації за створення Галицької держави [161. С.19].

Влітку 1920 р. група українських військових старшин створює військову організацію — УВО під керівництвом Є.Коновальця, яка невдовзі очолила національно-визвольну боротьбу. УВО прагнула поєднати суто військову діяльність з просвітницькою. Члени організації стали найактивнішими учасниками культурних та економічних українських установ. У перші роки УВО підтримувала тісні зв'язки з урядом ЗУНР та іншими партіями, але після подій 1923 р. стала позапартійною революційною організацією. В 1920-х рр. більшість українських революційних виступів на ЗУЗ проти польської окупаційної системи організувала УВО. Бойовими діями ця організація сприяла поширенню актів непокори місцевого населення, привертала увагу міжнародної громадськості. Основним своїм завданням УВО

вважала піднесення національної свідомості українців шляхом поширення націоналістичних ідей М.Міхновського та Д.Донцова [148. С.89].

Логічним наслідком катастрофічного становища українців та їх визвольної справи, конфронтаційної політики польської влади було утворення у січні 1929р. Організації українських націоналістів (ОУН) [178. С.75-101]. В її лавах гуртувалося молодше покоління української інтелігенції, зокрема студентство, яке заперечувало будь-яку участь у партіях, в першу чергу соціалістичного і комуністичного напрямків, а також демократію, парламентаризм, які, на їх думку, привели до поразки української революції 1917-1921 рр. Така контрверсійність набирала форми конфлікту поколінь. У націоналізмі молодше покоління бачило єдину реальну силу, здатну протистояти окупаційному політичному режимові та наступові радянської влади. Вони вважали, що нова доба вимагає нових революційних методів дій, які б відповідали ворожим намірам щодо ополячення західноукраїнських земель.

На початку 1920-х рр. українські політичні сили Західної України виступають єдиним фронтом у боротьбі за збереження незалежності ЗУНР. Про це свідчать факти бойкоту перепису населення 1921 р., виборів до польського парламенту 1922 р., акції протесту проти рішення Ради Послів. Але вже з другої половини 20-х рр. ХХ ст. відбувався процес перегрупування сил. Створено два основних табори, які продовжили вести боротьбу за незалежність Української держави: перший — це т.зв. легальна опозиція, яку очолило УНДО, і другий — це підпілля на чолі з ОУН.

Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО) виникло у 1925 р. у результаті злиття Української Народно-Трудової Партії, Української Партії Національної Роботи та Української Парламентарної Репрезентації. В політичній платформі об'єднання наголошувалося, що УНДО обстоює право українців на самовизначення на всіх його етнографічних землях, протестує проти колонізаторської політики польської влади [42. С.172]. У своїй політиці на рубежі 20-30-х рр. ХХ ст. партія старалася об'єднати українські політичні,

економічні, громадські, культурні, спортивно-патріотичні організації в боротьбі за політичне, економічне, культурне визволення українського народу. Але в середині 1930-х рр. під впливом деяких економічних послаблень, наданих польською владою українському населенню, а також під впливом геноциду українців в УСРР, УНДО взяло курс на нормалізацію відносин з владними структурами. Вимогу незалежності змінено вимогою дотримання Польщею автономних прав українців, в 1928 р. УНДО брало участь у виборах до польського парламенту. Політика “нормалізації”, яку проводило УНДО, викликала невдоволення серед населення і спричинила гостру кризу в партії [110. С.217-220].

Радикальне крило українського національно-визвольного руху очолила ОУН, метою якої була підготовка національної революції. Робота організації в масах зводилася до вироблення в кожного українця переконання, що достойне життя можливе тільки в своїй державі. Мав відбутися злам в психології українського народу: “Найкращі з найкращої частини Українського війська — цієї справжньої української гвардії — утворюють організацію, своєрідний напівлегендарний лицарський орден, що за головне своє завдання має підтримувати в українському народі за часів лихоліття дух військовості, дух активної боротьби за незалежність України, за її соборність ...” [226. С.5]. Зростання національної свідомості людей мало велике значення для майбутніх вирішальних битв за волю України.

З наведеного вище матеріалу можна стверджувати, що два крила українських політичних сил Західної України ставили одну стратегічну мету — побудову Української Соборної Держави, однак для її здійснення застосовували різну тактику боротьби. Незважаючи на різні підходи щодо здобуття незалежності, слід наголосити, що у багатьох критичних ситуаціях їх дії співпадали. Яскравими прикладами можуть служити: спільні акції протесту проти окупації ЗУЗ; боротьба проти проведення політики пацифікації

польською владою; проти наступу польської культури на національну; реакція проти винищення українців на західноукраїнських землях.

Ще однією силою, яка мала величезний вплив на населення ЗУЗ, була Греко-католицька церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким. Особливу увагу вона приділяла вихованню молоді в дусі християнської моралі, національного патріотизму, загальнолюдського гуманізму. Надзвичайно великий авторитет мав митрополит ГКЦ А.Шептицький, який намагався зміцнити українство в Галичині не тільки духовно, а й культурно і економічно. Так, ГКЦ матеріально допомагала Науковому товариству ім.Т.Г.Шевченка, "Просвіті", "Рідній школі", Товариству "Сільський господар", "Пласту", "Орлам" - КАУМ та іншим українським організаціям. У культурній ділянці треба відзначити заснування А.Шептицьким Національного музею у Львові; заснований також Земельний банк Гіпотетичний, який мав допомагати селянам та Народна лікарня – єдина українська лікарня у Львові для малозабезпечених в період 20-30-х рр. ХХ ст. [165. С.239].

Треба згадати і про велику роль Греко-католицької церкви і митрополита А.Шептицького у вирішенні політичних питань. Так, у 1920-х рр. владики вів активну дипломатичну діяльність, протестуючи проти насильницького приєднання Східної Галичини до Польщі. ГКЦ виступила на захист православних церков від руйнування. Митрополит А.Шептицький був добре поінформований про події в УРСР і засудив штучний голод 1932-1933 рр. та масові репресії. Було організовано збір коштів на допомогу голодуючим. З наведеного бачимо, що Греко-католицька церква на чолі з митрополитом А.Шептицьким внесла свою частку у розвиток національно-визвольного руху на ЗУЗ.

На початку 30-х рр. ХХ ст. внаслідок економічної кризи та загострення українсько-польських стосунків відбувається посилення окупаційного режиму в Західній Європі.

У лютому 1930р. уряд К.Бартеле вніс на розгляд сейму чотири законопроекти у справі подальшої військової колонізації на “східних кресах”. Це був відкритий виклик польської влади українському населенню. Український клуб у сеймі на чолі з Д.Левицьким виступив із заявою, в якій охарактеризував новий уряд як такий, що “кидає палаючий смолоскип на розпуку малоземельного українського селянства” [6. Оп.1. Спр.840. Арк.5; 185]. У заяві також говорилося, що український народ не визнає жодних трактатів і міжнародних актів про приналежність до Польської держави і буде прагнути до утворення на цих землях незалежної Української держави.

Така окупаційна політика польського уряду, спрямована на підрив економічних засад місцевого населення, нищення національної культури, церкви, шкільництва посилила ненависть українських селян, робітників, інтелігенції, особливо молоді, яка найбільше потерпіла від панської Польщі. Все це штовхало найбільш радикально настроєну частину українського суспільства до антидержавних виступів.

Влітку та восени 1930 р. ОУН перейшла до організації масових саботажних акцій, які проявилися переважно у підпалах маєтків польських поміщиків та осадників. Знищувалися телефонні та телеграфні лінії, почастішали напади на поліцейські ділянки та воєнізовані загони “стшельцув”. Починаючи з середини липня 1930 р., селами Галичини перейшла хвиля пожеж у господарствах польських поміщиків та колоністів. Першою, за даними влади, була пожежа у фільварку генерала Мальчевського в с.Вислобоках на Львівщині в ніч з 15 на 16 липня [24. Оп.3. Спр.600. Арк.51]. У наступні дні запалали пожежі у Тернопільському та Станіславському воєводствах. До кінця місяця поліційні органи зафіксували 11 акцій протесту – підпалів майна польських власників [24. Оп.3. Спр.600. Арк.53 зв., 54, 55].

У серпні – жовтні 1930 р. найбільшого розмаху протести набрали на Тернопільщині, де за даними поліції зафіксовано 89 підпалів та інших актів. Районами інтенсивної протестаційної кампанії були Тернопільський (18),

Бережанський (8), Підгаєцький (16), Бугацький (9), Золочівський (7) і Збаразький (7) повіти. Активно проходила вона в цей час у Львівському (25 акцій), Бібрському (12) і Сокальському (6) повітах Львівського воєводства, в Рогатинському повіті (13) на Станіславщині. Загалом з вересня по жовтень зареєстровано 2200 випадків. Саботажна акція охопила 30 повітів Східної Галичини і швидко переросла в широкий, у значній мірі, стихійний національно-визвольний і аграрний рух [24. Оп.3. Спр.601. Арк.10]. Саботажницький рух послужив владі приводом для розгортання широкомасштабної пацифікації (умиротворення), яка мала підірвати опір окупаційному режимові.

Стривожена вибухом протестаційної кампанії у Східній Галичині, польська влада не забарилися з контрзаходами. Протягом другої половини літа й осені 1930 р. край став ареною репресивних акцій державних органів із застосуванням поліції та війська. Можна виділити два етапи “санаційної” політики, які різнилися між собою цілями, масштабами і методами дій. Перший з них тривав до середини вересня 1930 р. і за урядовою термінологією мав “превентивно-репресивний” характер. На цьому етапі органи безпеки вдавалися головним чином до обшуків у квартирах осіб, яких підозрювали у приналежності до УВО - ОУН. Наприкінці серпня центральна влада вирішила провести масштабну репресивну акцію проти ймовірних учасників протестаційної кампанії. 29 серпня 1930 р.одночасно у багатьох містах, містечках і селах Східної Галичини були проведені обшуки у квартирах українських громадських діячів, які нібито мали зв'язки з підпільним рухом. У наступні дні мали місце нові ревізії та арешти [66. 1930. 31 серпня].

Цікавий матеріал для роздумів дає динаміка арештів у трьох східногалицьких воєводствах. У липні заарештовано 130 осіб, у серпні – 126, у жовтні – 397, а в листопаді – 356. Найбільшу кількість арештів проводили тоді, коли вже протестаційна кампанія пішла на спад, тобто в жовтні та листопаді. Загалом з 1 липня до 1 грудня 1930 р. у Львівському, Тернопільському та

Станіславському воєводствах поліція заарештувала 1739 осіб, 1143 з них були віддані до суду [24. Оп.3. Спр.630. Арк.11].

Характерною особливістю цього протистояння було те, що поліції вдалося довести вину в участі українського населення в протестаційній кампанії лише 58 осіб. Для розуміння суті умиротворення важливо ознайомитись з її оцінкою в таємних службових документах поліції. У звіті органів безпеки про перебіг пацифікації у Бібрському, Бережанському, Підгаєцькому, Рогатинському і Тернопільському повітах з 21 по 29 вересня 1930 р. зокрема, зазначалося: “У випадку повторення акції поліційних відділів, ставлення до сіл та гмін, які піддані ревізії, має бути ще рішучішим і безогляднішим, оскільки лише така система приносить позитивні й найкращі результати” [24. Оп.3. Спр.601. Арк.68].

Саме прагнення продовжити операцію ефективнішими засобами і спонукало владу застосувати військо. Друга фаза пацифікаційної акції розпочалася 27 вересня 1930 р. одночасним введенням підрозділів кавалерії у села Рогатинського, Станіславського, Підгаєцького, Бучацького, Городоцького, Бібрського, Яворівського, Львівського, Збаразького, Жовківського і Сокальського повітів [21. Оп.51. Спр.232. Арк.2]. Їх дії поширювалися також на нові місцевості, охопивши до 17 жовтня 168 населених пунктів у 14 повітах [24. Оп.3. Спр.630. Арк.11]. Поведінка військових у селах була дуже часто жорстокою. Фізичні розправи над українцями стали в цей час повсюдним явищем і набрали характеру політичного терору. Із звітів старости Бібрського повіту видно, що не було жодного населеного пункту, охопленого військовою пацифікацією, де б жовніри не чинили розправ над українським населенням [21. Оп.51. Спр.260. Арк.7 зв., 10].

Поліція і військо під час операції громили осередки українських культурно-освітніх, фінансово-економічних, спортивних установ та організацій. Під приводом того, що члени цих товариств нібито були причетні до акції протесту, влада почала їх масову ліквідацію. У вересні й особливо у жовтні

1930р. на території трьох східногалицьких воєводств вони розпустили 28 осередків спортивно-пожежного товариства “Луг”, 21 – гімнастичного товариства “Сокіл”, 21 філію “Просвіти”, 1 кооперативу. Водночас органи безпеки чинили сильний тиск на місцеві відділення цих товариств, спонукаючи їх до самоліквідації. Шантаж та інші методи впливу дали свої наслідки: 17 осередків “Лугу”, 19 – “Сокола”, 25 – “Просвіти”, 7 кооператив оголосили про саморозпуск [24. Оп.3. Спр.630. Арк.13]. А молодіжні товариства – “Січ” у 1925р., “Пласт” – 1930 р. та “Луг” у 1932 р. були заборонені без права поновлення.

Складовим елементом антиукраїнської репресивної кампанії стала пропагандистська і погромницька діяльність польських шовіністичних товариств. У багатьох місцях члени польських організацій перейшли до антиукраїнських диверсій. Почастішали випадки підкладання бомб та підпалів в українських кооперативах, філіях “Просвіти”, школах та ін. [48. 1930. 27 вересня, 4 жовтня]. У міру розвитку репресивних акцій режиму на українських землях дедалі частіше окреслювалися найважливіші риси цієї політики та наміри її провідників. Локальні заходи органів безпеки проти ймовірних ініціаторів і виконавців саботажів розрослися у широкомасштабну операцію, що охопила майже всю Східну Галичину. За підрахунками Української Парламентарної Репрезентації репресії в тій чи іншій формі велися на теренах більш як 30 повітів загальною площею приблизно 50 тис.кв.км. з населенням понад 5 млн. чол. [252. С.23]. У ході пацифікації було заарештовано більше двох тисяч українців. Від кривавих розправ померло сім осіб, сотні було поранено.

Під приводом переслідування УВО – ОУН дії польської влади трансформувалися у силовий тиск на мирне українське населення. Прикриваючись гаслом боротьби з саботажниками, організатори операції дотримувались принципу колективної відповідальності. Режим завдавав масових ударів різним групам: політичним партіям та організаціям, культурно-

освітнім, фінансово-економічним та іншим товариствам, які гуртували найсвідомішу й найорганізованішу частину українського селянства й інтелігенції. Йшлося про далекосяжний намір Польщі домогтися перелому в українському питанні: зламати опір українського населення асиміляторським зусиллям держави.

Такі зміни акцентів у національній політиці Польщі були зумовлені як внутрішніми, так і зовнішніми причинами. Серед перших привертає увагу, насамперед, посилення в суспільно-політичному житті ролі “диктатури військової олігархії” [50. 1931. 11 січня].

Правлячий режим використав і сприятливу для наступу проти українського населення міжнародну ситуацію. В національній політиці Радянського Союзу спостерігалися насильницька колективізація, інтенсивна централізація, згортання “українізації”, початок репресій проти української інтелігенції – судовий процес над Союзом Визволення України (СВУ) навесні 1930 р. Все це були явні ознаки антиукраїнської політики сталінського режиму. За таких умов годі було сподіватися політичних чи дипломатичних виступів керівництва УСР на захист населення західноукраїнських земель.

Постійний тиск влади на українську громадськість Західної України під час пацифікації був розрахований і на досягнення безпосередніх політичних цілей: насамперед на виборах до сейму та сенату. Переконливим свідченням намірів правлячого табору покінчити з українським опозиційним рухом було переслідування його провідної легальної сили – УНДО. В тюрму було кинуте всіх членів президії партії на чолі з Д.Левицьким. Польсько-українська конфронтація в цей час досягла найвищого напруження за весь міжвоєнний період.

Серйозність ситуації, яка склалася в краї, спонукала українські політичні партії до порозуміння. Українські партії (УНДО, УСРП, УСДП) спільною заявою від 25 вересня 1930 р. засудили саботажну акцію, але водночас запротестували проти застосування урядом колективної

відповідальності місцевого населення. Осуд провідними політичними партіями дій УВО-ОУН був безпрецедентним. Досі між легальними і нелегальними політичними структурами українського національного руху не було явних конфліктів [192. С.505-506].

В умовах крайнього загострення ситуації помітно зросла політична активність керівництва греко-католицької церкви. Посилення репресивних дій влади, а водночас поляризація українських політичних сил викликала у нього серйозну стурбованість. На цей час припадають дві спроби польсько-українського порозуміння, зініційовані українською стороною. Однією з них був візит митрополита А.Шептицького до Варшави з метою припинення пацифікації. Однак польський уряд не скористався цією нагодою для “нормалізації” польсько-українських відносин. Клопотання А.Шептицького не дали результатів. Митрополит греко-католицької церкви висловив незгоду проти намагання уряду звалити вину за саботаж на все українське населення і застосування щодо нього принципу колективної відповідальності [50. 1930. 7 жовтня]. Але ці заходи були марними. Умиротворення було в розпалі і польський режим хотів здобути з цього максимальну користь.

Друга спроба порозуміння була з ініціативи Української Парламентської Репрезентації (УПР). Проте переговори між представниками президії УПР та президією польського клубу “Безпартійний блок співпраці з урядом” (ББ) нашттовхнулися на польські вимоги від 25 лютого 1931 р., суть яких полягала в прийнятті українцями заяви лояльності до Польщі, відкликання з Женеви скарги щодо пацифікації. Скарга була надіслана до Ліги Націй сімнадцятьма українськими послами та сенаторами проти дій польського уряду у зв’язку з масовим погромом місцевого населення Східної Галичини. Українські пропозиції зводилися до надання автономії трьом воєводствам Східної Галичини; матеріального відшкодування збитків за пацифікацію; звільнення з-під арешту політичних в’язнів [257]. Правлячі кола Польщі не вважали за потрібне вирішення конфлікту двох слов’янських народів як рівного

з рівним, а тільки під кутом зору власного престижу. Це і послужило однією з причин невдачі даної спроби. Як ми бачимо, і на цей раз з вини польської влади польсько-українського порозуміння не було досягнуто. Зіграв тут роль і міжнародний фактор, а саме те, що Німеччина і Радянський Союз були зацікавлені в ослабленні Речі Посполитої через польсько-українське протистояння в Галичині. Загострення ситуації у Західній Україні, у зв'язку з каральними акціями польської влади мало широкий відгомін у світі. Приверненню уваги міжнародної громадськості до подій у краї сприяла також своєю діяльністю українська еміграція.

Активну роль у протисанаційному русі відіграли ОУН та її бойовий відділ УВО. Так, керівництво організації опублікувало відозву до всього “культурного” світу, в якій порушувалося питання про правомірність володіння Польщею українськими землями [61. №2. С.13]. А тим часом Провід українських націоналістів (ПУН) надіслав зовнішньополітичним відомствам 27 країн ноту та деякі матеріали, що стосувалися становища місцевого населення в Західній Україні та провадження “української” політики режиму “санації”, а також виступив за перегляд статусу західноукраїнських земель. Націоналістичні кола не приховували, що їхні акції підпорядковані тому, щоб, по-перше: підірвати міжнародний престиж Польщі і показати її нездатність управляти українським населенням; по-друге, впливати на політичну думку провідних держав у напрямі звернення уваги на становище в Західній Україні [57. 1930. №11-12. С.293]. Автори петиції, зрозуміло, сподівалися на сприяння дипломатії великих держав, насамперед Англії та Німеччини, але їхні сподівання виявилися марними. Жоден з членів Ради Послів не бажав брати на себе офіційного захисту інтересів українського населення, а без такої підтримки годі було сподіватися будь-яких позитивних наслідків. А втім вже сама увага політичних кіл і засобів масової інформації багатьох країн до становища на західних землях України, винесення цього питання на форум Ліги Націй було певним не лише моральним, а й політичним досягненням. Вперше після

березневого 1923 р. рішення Ради Послів українське питання стало предметом розгляду міжнародної політики. Намагання польського уряду вилучити справу польсько-українських відносин із зовнішньополітичної сфери і надати їй лише внутрішньодержавного характеру цього разу зазнало невдачі. Наступні роки відзначались зміцненням позиції Речі Посполитої на міжнародній арені. Заключення мирних договорів з Німеччиною та Радянським Союзом, а також відмова гарантування прав національних меншин перед Лігою Націй стали безперечним успіхом польської дипломатії. Разом з цим погіршилося становище українців, особливо в 1934 р. Для зміцнення режиму репресій, у першу чергу проти національно-визвольного руху, було створено концентраційний табір в Березі Картузькій на підставі розпорядження президента Польщі від 17 червня 1937 р. Українці, підозрювані в приналежності до ОУН, становили близько 65% в'язнів цієї тюрми. Так, в 1939 р. з 7000 всіх її в'язнів 4500 були українцями [250. С.27].

Нові спроби врегулювання ситуації розпочалися в квітні 1935 р. Польський уряд сподівався за допомогою чергової “нормалізації” зберегти внутрішні ресурси для стабілізації політичного життя в державі. Ця угода мала стати запорукою участі українських політичних сил у виборах до сейму і сенату. Але загалом концепція польських політиків зводилась до того, що українці повинні визнати зверхність польської держави, стати її лояльними громадянами і відмовитися від крайніх засобів боротьби за свої права. Така політика з польського боку дістала назву “нормалізації” польсько-українських відносин.

З українського боку політики УНДО йшли на порозуміння під тиском зовнішніх обставин і без будь-яких попередніх умов, сподіваючись при цьому, що політика “нормалізації” збереже український народ і його національно-культурні надбання від повного знищення. 26 листопада 1935 р. на засіданні президії Ради Міністрів Польщі були представлені “українські постулати”, що мали скласти програму–мінімум для платформи “нормалізації”. Дрібні

поступки уряду Польщі, що обмежувалися дозволом на вживання в офіційній мові терміну “український” на рівні з “руськими”, встановленням двомовних польсько-українських написів на державних установах, створенням кафедри української літератури у Львівському університеті, не вирішували проблеми. У цілому ж уряд не виконував українських вимог і цілеспрямовано проводив політику “ополячення”. Стало очевидним, що така політика була потрібна полякам для виборчого компромісу [154. С.236-242].

Ця угода не тільки не стримала походу Польщі проти місцевого населення, а зробила ще зухвалішою місцеву адміністрацію. Уряд розділяв землю великих власників в українських воєводствах виключно між польськими осадниками. Заходами влади була доведена до публічних торгів найсильніша українська економічна інституція – товариство взаємних забезпечень “Дністер”, підірвана діяльність “Маслосоюзу”, Ревізійного Союзу Українських Кооперативів. Вибори громадських рад остаточно зруйнували українські громади, а їхня діяльність підпорядковувалась виключно повітовим старостам та поліції. Повітові ради стали осередками полонізаційної політики. Адміністративні воєводські органи перейшли до рук мілітарних чинників – генералів, командирів корпусів, які диктували цивільній владі спосіб дій [237. С.134].

Наступ пілсудчиків на політичні права населення західноукраїнських земель посилювався після того, як у 1935 р. сейм схвалив нову конституцію, яка обмежувала права парламенту і створювала ще більші можливості для сваволі виконавчих органів влади. У липні 1936 р. набув чинності закон про кордони держави. Згідно з цим законом, у прикордонній смузі, до якої належали переважно українські і білоруські землі, обмежувалась особиста діяльність громадян, свобода пересувань, можливість набувати нерухоме майно, діяльність товариств і кооперативів тощо. Усі аспекти суспільно-політичного життя населення прикордонної смуги були повністю передані на розгляд

адміністративної влади, яка мала право приймати рішення без будь-якого умотивування [218. С.169].

Особлива увага приділялась урядом Польщі питанню греко-католицької церкви (ГКЦ). Для здобуття впливу на неї планувалось використати рух поляків греко-католиків. Таким чином, ГКЦ мала втратити виразно український характер і стати понаднаціональною церквою. Розгорнувся відкритий наступ на ГКЦ. Корпус охорони пограниччя примушував прикордонні села до переходу на римо-католицизм. Будь-які надії на “нормалізацію” провалилися. Проти політики угодовства виступили митрополит А.Шептицький, єпископи Г.Хомишин, Й.Конциловський [161. С.18-21].

На ґрунті заперечення політики “нормалізації” захисту національних прав народу йшло формування блоку українських політичних партій і груп з представників УСРП, Фронту Національної Єдності (ФНЄ), жіночої організації “Дружини княгині Ольги” (створеної 1938 р. замість “Союзу Українок”), а також опозиційних груп УНДО та УНО; було утворено Український Координаційний Комітет (УКК). Цей Комітет оголосив публічний протест проти шаленого наступу польської адміністрації на українське населення, тим самим було завдано остаточного удару по цій політиці. В грудні 1938 р. дійшло до того, що від “нормалізації” відмовилися самі організатори угоди. Польсько-українське протиборство знову посилювалось. Для зміцнення на “східних кресах” польського елемента власті провели у 1938 р. “умиротворення” в Тернопільському воєводстві. На Холмщині приступили до примусового нав’язування місцевому населенню католицизму і нищення православних церков. З цього приводу окремим пастирським листом до вірних звернувся А.Шептицький. Боротьба проти релігійних переслідувань мала широкий відгук у Європі [160. С.192].

Таким чином, спроби “нормалізації” польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій не принесли і не могли принести бажаних результатів, бо не задумувались урядом як позитивне вирішення проблеми.

У розв’язанні українського питання після смерті Ю.Пілсудського посилювалися ендецькі концепції, які втілювались у проведенні політики “зміцнення польськості” в Східній Галичині. Ініціативою для нового політичного курсу стали директиви маршала Польщі Е.Ридз-Смігли від 25 і 28 січня 1939 р., а також розпорядження прем’єр-міністра Ф.Славой-Складковського від 1 лютого 1939 р., якими вимагалось від кожного міністерства представити до 15 лютого власний план вирішення української проблеми. На підставі вищезгаданих пропозицій 18 березня 1939 р. Рада міністрів Польщі ухвалила: “Виходячи з потреби найтіснішого поєднання Східної Малопольщі з Річчю Посполитою і опорою політики виключно на польське суспільство, необхідно зміцнити інтенсивність економічного і культурного життя поляків та змінити національну структуру цього регіону” [244. С.166-169].

Поряд із зміною чинного законодавства виникла потреба перегляду деяких законів. Один з них – закон від 26 вересня 1927 р. “Про засади загального воєводського самоврядування” – ухвалений в особливих умовах. Його прийняття пов’язувалося з реакцією міжнародних чинників. Проте він не був виконаний жодним урядом Польщі. Цей закон перешкодив польському осадництву, бо забороняв урядові проводити колонізацію. Навіть мовний закон С.Грабського, що спричинив тотальне нищення шкільництва, також потребував змін. Він мав послужити переходу українських або двомовних шкіл на польську [244. С.167-168].

Запланована в січні 1939 р. акція “зміцнення польського елементу” стосувалася ключового регіону Західної України – Східної Галичини. Варто зазначити, що напередодні Другої світової війни подібні заходи проводились на землях Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, тобто на всій території

Західної України. Отже, заходи уряду Польщі в українському питанні обіймали цілий комплекс політичних, економічних та релігійних проблем з метою зміни національної структури західноукраїнських земель. Для здійснення плану “зміцнення польськості” були задіяні міністерства, воєводські уряди, парамілітарні та громадські організації.

Польський уряд жорстоко переслідував діячів національно-визвольного руху. За 1921-1938 рр. у Польщі відбулося 814 інспірованих політичних процесів проти українців [270. С.50].

Для національної політики польської держави щодо українців у міжвоєнний період характерні круті зигзаги і вагання, половинчасті рішення і несправедливі, аналогічні дискримінаційні заходи. Польща, яка сама довгий час була в неволі, відродившись, відмовила українцям у їхніх правах.

Щодо підходу до вирішення українського питання в польському політичному таборі було два основних напрями, який репрезентували націонал-демократи (ендеки) і пілсудчики. Ендеки прагнули створити однонаціональну польську державу шляхом примусової асиміляції національних меншостей. У зв'язку з цим ними використовувались різні методи, не виключались навіть насильницькі.

Другий напрям представляли пілсудчики. Вони розуміли необхідність вирішення української проблеми, з якою пов'язували, і небезпідставно, майбутню долю польської держави. А тому, не полишаючи головної мети – колонізації українців у національній політиці вони використовували гнучку тактику.

З початком Другої світової війни зерна ненависті і взаємної недовіри, посіяні в міжвоєнний період, сприяли виникненню трагічних конфліктів між двома слов'янськими народами. Що стосується зовнішньополітичної ситуації, яка склалася в Європі напередодні Другої світової війни, місця України у ній, то можна сказати наступне: злам 30-40-х рр. ХХ ст. різко змінив становище українців на західних етнічних землях, окупованих після Першої світової війни

Польщею, Румунією та Чехословаччиною. Позбавлене реального права вирішувати свою долю, воно стало заручником політичної гри, яку вели Німеччина, СРСР, Великобританія, Франція, Італія. Розчленування України і загарбання західноукраїнських земель негативно позначилося на стабілізації міжнародних відносин і було однією з причин постійної напруженості у міжвоєнній Європі. Важливість української проблеми зростала внаслідок загострення кризи версальської системи договорів напередодні Другої світової війни. За підрахунками львівського дослідника М.Швагуляка, тільки в англійських газетах і журналах за останні чотири місяці 1938 р. було опубліковано близько 900 статей і заміток на українські теми [253].

Найбільшу зацікавленість до української проблеми у цей період виявили могутні нацистська та більшовицька імперії. Німецькі плани щодо України формувалися на основі її зовнішньополітичного курсу-розширення “життєвого простору” на сході Європи [170. С.2].

Хоча українське питання було в центрі європейської політики, зате створення Української держави не входило в плани держав Європи. Тільки українські політичні сили робили все для мобілізації українських сил в боротьбі за незалежність. Адже ще в 1937 р. Є. Коновалець передбачав і плекав надію на майбутню війну: “Війна неминуха за яких два-три роки. Німецько-італійська вісь намітила розібрати Советський Союз і якщо Гітлер не збожеволіє з його імперіалізмом Великої Німеччини то Україна матиме автономію і своє військо” [254].

Політика сталінського керівництва в українському питанні мала чітко окреслені два напрями: внутрішній і міжнародний. “У внутрішній політиці суть дій комуністичного радянського керівництва щодо України полягала у тому, - стверджував дослідник Ю. Сливка, - щоб уживаючи всіх способів, повернути їй реальний статус малоросійської губернії – через фізичне та морально-політичне знищення національно свідомого державотворчого елементу, а також українського селянства, основного і, по суті, єдиного соціального середовища,

яке відтворювало національну самобутність, а отже, генерувало національну ідею. Щодо міжнародного аспекту, то Сталін і його оточення силкувалися використати “українську карту”, зокрема факт окупації західноукраїнських земель іноземними державами, як один з дійових засобів експорту комуністичної революції та російської експансії в країни Центральної і Західної Європи” [219. С.7-8].

Сталося так, що наприкінці 30-х рр. ХХ ст. західноукраїнські землі стали головним театром геополітичного і збройного протистояння великих держав Європи, ареною битв армій Німеччини, Польщі, СРСР, тобто стали першими жертвами світової катастрофи. А санкціонував їх кремлівський пакт Молотова-Ріббентропа. В результаті підписання цього секретного додаткового протоколу до договору про ненапад між СРСР та Німеччиною “Велика Україна все ж була створена, але не зусиллями Німеччини, а столітньої імперії – СРСР” [170. С.148].

Отже, приєднання західноукраїнських земель до УРСР-СРСР було проведено з грубим порушенням принципів міжнародного права, оскільки з самого початку ґрунтувалося на насильстві та ігноруванні цивілізованих норм міжнародних стосунків і моралі.

Треба зазначити, що більшість істориків визнає це вагомим кроком до консолідації української нації, бо гасла соборності України були притаманні національно-визвольному рухові на всіх його історичних етапах. Але більшовицький режим цей етнополітичний аспект абсолютно не цікавив. Більшовицька влада прагнула анексувати нові території, поширити радянський лад на нові землі, зміцнити своє геополітичне становище на західних кордонах. Крім того, не останнім завданням було й придушення національно-визвольного руху.

Таким чином, проаналізувавши фактологічний матеріал, автор стверджує наступне: після поразки у війні за збереження державної незалежності Західна Україна опинилась в складі декількох держав, а саме

Польщі, Румунії, Чехословаччини. До складу Польщі входила Східна Галичина, поділена на три воєводства – Львівське, Тернопільське, Станіславське, а також Західна Волинь, Полісся і Холмщина. Ці територіальні зміни були затверджені відповідними рішеннями Ради Послів держав Антанти. Отже, європейські політики зігнорували волю українського народу щодо створення своєї власної держави. В їх розумінні ЗУЗ в складі Польщі повинні були стати надійним заслоном Європи від поширення комуністичних ідей.

Виходячи з вищесказаного, автор доводить, що українські землі в складі Польщі не мали самоврядування та власного автономного устрою. Польський уряд стояв на унітаристських позиціях і свою політику спрямовував на зміцнення контролю над українськими територіями, їх денаціоналізацію. Поляки прагнули насильницької асиміляції українців, створення однорідної польської національної держави шляхом закриття українських шкіл і кафедр вузів. Але процес зміни національного складу населення Східної Галичини шляхом полонізації, осадництва та еміграційної політики, що був спрямований на поглинання українського етносу польським елементом, не досяг своєї мети.

Національні утиски доповнювалися соціально-економічним гнобленням. Польська влада поділила країну фактично на дві частини. До першої належали корінні польські землі, до другої – переважно західноукраїнські. Сприяючи розвитку промисловості на корінних польських землях, уряд водночас свідомо гальмував промислове будівництво в Західній Україні. Про колоніальну відсталість галицьких земель красномовно свідчить стан їх промисловості – 85% підприємств були дрібними. Продуктивні сили в краї розвивалися відповідно до інтересів польської економіки.

В умовах іноземного правління відбувався також занепад сільського господарства. На Західній Україні панувало велике поміщицьке землеволодіння, але водночас у краї була дуже велика кількість дрібних селянських господарств, приречених на розорення. Оголошена аграрна реформа не торкалася основної маси селянства, зате кращі земельні ділянки надавалися

польським колоністам. Особливо швидко зростала чисельність неукраїнського населення в містах. Про що яскраво свідчать виявлені статистичні дані.

Отже, уся система політичних та економічних заходів щодо населення Східної Галичини переслідувала одну мету – цілковиту полонізацію краю. Польська влада не приховувала своїх шовіністичних намірів і цинічно наголошувала, що остаточна асиміляція “східних кресів” становить її історичну місію.

Цей період був позначений напруженою політичною боротьбою, яка найяскравіше виявилася в діяльності українських партій. Найбільшою політичною партією на підконтрольних Польщі територіях Західної України було УНДО – партія центрального спрямування. Проведення нею в другій половині 1930-х років угодовської політики щодо польської влади призвело не до позитивних результатів, а лише до її компрометації серед українського населення. Значна частина молоді ЗУЗ після поразки у визвольній боротьбі, втративши віру в традиції та цінності західної демократії, перестала плекати надії на досягнення мирними методами незалежності України. Серед політиків, особливо серед молоді, зростала схильність до безкомпромісних, крайніх методів боротьби, не виключаючи терор. Як наслідок постала Організація Українських Націоналістів, ідеологічною основою якої був “інтегральний націоналізм”. ОУН стала тією політичною силою, яка на протязі багатьох десятиліть ХХ ст. вела безкомпромісну боротьбу проти різних держав, політичних режимів, переслідуючи при тому стратегічну мету – створення незалежної Української Соборної Самостійної Держави.

Отже, у центрі політичного життя західноукраїнського суспільства стояли такі головні питання: визначення шляхів національного визволення України, побудова суверенної Української держави, утвердження в ній справедливого соціально-економічного ладу.

Розділ 3

Вплив УВО – ОУН на військово-патріотичне виховання української молоді

Ідея відродження українського війська та вишколу молоді почала втілюватися в життя з початку ХХ ст. і здійснювалася у “тайних і напівтайних середньошкільних та університетських сокільських, січових, пластових та освітніх гуртках” [45. Ч.5-6. С.86]. Перша світова війна, потім національно-визвольні змагання 1917-1921 рр. були вагомим випробуванням духовного, тілесного, національного вишколу для членів сокільсько-січових, пластових товариств, спортивних клубів Галичини, які складала основу українських збройних сил. Сповідуючи військово-стрілецьку ідеологію, започатковану на християнсько-національних засадах ще в довоєнних недержавних гімнастично-спортивних організаціях і викристалізовану на полях боїв, військові українські формування були взірцем в умовах війни для армій інших країн. Немало вихованців цих товариств прославилися героїчними подвигами, вписали славні сторінки в історію бойової слави української звитяги. Це такі імена: Ф.Черник, О.Степанів, Д.Вітовський, І.Чмола, П.Франко, О.Басараб, С.Горук, І.Коссак, В.Коссак та багато інших.

Міжвоєнний розвиток українського гімнастично-спортивного руху як основної платформи національно-визвольних змагань та підготовки українського народу до майбутньої боротьби за здобуття незалежності України пройшов у складних умовах. Цей період легальної та підпільної підготовки молоді відзначався внутрішньою та зовнішньою політикою польської держави до українського фактору в особі політичних партій, рухів, товариств.

Згідно з рішенням Ради послів Антанти у підмурівок Польської держави був закладений клубок міжнаціональних протиріч. Це польсько-українське протистояння позначилося на відновленні українського гімнастично-спортивного руху. Незважаючи на постійні перешкоди і репресії польської адміністрації, у повоєнні роки колишні сторонники УСС і УГА, що повернулися з поля бою, таборів полонених, еміграції, почали відновлювати старі і створювати нові товариства і клуби, нехтуючи можливим ув'язненням. Пройшовши в горнілі боротьби тяжкі випробування, вони приступили до вирішення єдиної мети – побудови власної держави.

З цією метою розпочато процес відновлення основних довоєнних структур українського військово-політичного вишколу, а саме: “Сокола-Батька”, “Січі”, “Пласту”, спортивних товариств “Україна” (Львів), “Беркут” (Перемишль), “Поділля” (Тернопіль), “Чорногора”, “Пролом” (Станіслав), Українського Спортивного Клубу “Скала” (Стрий), більшість з яких входили до державних спортивних союзів. Крім того, створювалися нові, наприклад, “Великий Луг”, що підпорядковувався польському комітетові фізичного виховання та військової підготовки. Були створені нові товариства, клуби гімнастично-спортивного напрямку діяльності: Український Спортивний Союз (УСС), Український Студентський Спортивний Клуб (УССК), Карпатський Лещитарський Клуб (КЛК), товариства “Луг”, “Орли”- КАУМ, Українське Туристично-Краєзнавче Товариство “Плай” та багато інших первинних місцевих, сільських, повітових організаційних структур.

Що до політичного впливу українських партій на спортивно-гімнастичний рух, то треба відзначити, що у міжвоєнну польську окупаційну добу галицькі українці мали до десяти політичних партій від крайніх лівих до крайніх правих політичних поглядів. Серед них виділялося своєю масовістю і авторитетом УНДО, для якого була характерна угодовська політика з польською владою, УСРП, а також декілька малочисельних християнських партій та нелегальна КПЗУ в складі Польської Комуністичної Партії (ПКП).

Організація, яка проводила найбільш активну військово-політичну діяльність в гімнастично-спортивному русі Галичини, була УВО та її наступниця ОУН.

Українські молодіжні товариства Галичини об'єднувала загальна виховна мета – “виховання фізично й морально свідомих спадкоємців нашої традиційної дійсності” через “оздоровлення відносин родинного, товариського й суспільного життя” [123. С.10-15; 213].

Український молодіжний рух був представлений різними молодіжними структурами, що сповідували певну політичну лінію, були прибічниками тих чи інших партійних поглядів. Але вплив на молодіжні товариства партій та організацій на поч. 20-х років ХХ ст. не перешкоджає виділити цілий ряд ознак в їхній діяльності, які впливають із національно-патріотичного виховання молоді. Серед них – виховання національно-патріотичних почуттів молоді, використання легальних форм діяльності, співпраця з іншими молодіжними структурами незалежно від їхнього спрямування.

Згадувані вище товариства зуміли уже пройти періоди свого зародження, становлення та розвитку власних структур. Також вони доклали максимум зусиль та нагромаджений досвід, здобутий у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр. у боротьбу за державну самостійність України.

Можна твердити, що рушійною національною силою для старшого покоління в процесі відродження , як і в довоєнний період було сокільство, його національна ідея, сформовані і перевірені ідеологічні засади. Завдяки старшому поколінню, вихованому на сокільській ідеї, його відданій і наполегливій праці в 20-х рр. ХХ ст. на ЗУЗ у несприятливих умовах , сокільський рух відроджувався і міцнів [235. С.133].

Польська адміністрація тримала під особливим контролем українські громадські організації, переслідувала, забороняла створювати й розпускала їх без будь-яких причин. Але попри наявні штучні перепони, в даному випадку, сокільський рух поступово відроджувався.

Нехтуючи небезпекою, 10.11.1920 р. старшина “Сокола-Батька” зібралася на своє перше засідання, де головою обрали адвоката С.Шухевича. Про активну організаційну діяльність “Сокола-Батька” свідчило запровадження з 4 березня 1923 р. єдиного крою і кольору сокільських одностроїв [8. Оп.1. Спр.688. Арк.1, 140; 95]. Рахунковою секцією товариства був виданий підручник “Український Впоряд”, де йшлося про потребу привести до єдиної української термінології накази, команди, способи їх виконання у лавах пластунів, січовиків, соколів у клубах Спортивного Союзу та вчителями шкільної руханки в процесі роботи. Адаже до цього часу у всіх гімнастично-спортивних структурах накази, команди здійснювалися по-різному. У підручнику давалися пояснення структури рою, чоти, сотні, куреня, полку та умовні знаки кожної структурної одиниці. Але цей “Впоряд” виявився для польської адміністрації необхідним аргументом для закриття старих та заборони нових гімнастичних товариств. З цього приводу старшина “Сокола-Батька” у Львові неодноразово зверталася за правовим захистом до адвоката С.Барана [8. Оп.1 Спр.688. Арк.133-134]. Діяльність “Сокола” була спрямована на формування у молоді таких рис, як національна свідомість, розуміння свого обов’язку перед Україною, фізична досконалість, дисциплінованість, готовність до самопожертви [54. 1934. 2 липня].

Треба також зазначити, що головним у вишколі було виховання українського патріота, майбутнього воїна, готового до боротьби за власну державу. Зрозуміло, це доводилось приховувати від польського уряду різними методами. Зокрема, подаючи такий вишкіл у вигляді посиленних фізкультурних занять. Так, в статуті товариства “Сокіл” м. Долини Станіславівського воєводства йшлося про те, що “... для вироблення здоров’я, зручності й сили членів, потрібних до поповнення обов’язків, товариство плекає руханку і взагалі фізичні вправи, як і в залі так і на вільному повітрі” [13. Оп.3. Спр. 118, Арк.35].

Першу спробу об'єднати всі сокільські осередки під гаслом “Боротьба за українську державність – справа кожного сокола” здійснив центральний провід “Сокола - Батька” у 1922 р. [231].

Необхідно зазначити, що, незважаючи на позапартійну сокільську ідеологію, політичні партії намагалися опанувати сокільськими структурами і виховувати їх на своїх політичних засадах. Якщо на початку 20-х рр. ХХ ст. політичний вплив на гімнастично-спортивний рух мала УНДО, то вже з другої половини 1920-х рр. спостерігався вплив УВО, потім ОУН. Націоналістична організація, маючи більше ознак національного руху, перебуваючи на нелегальному становищі, намагалася заручитися підтримкою української молоді, проникнувши у різноманітні молодіжні товариства, клуби. У виховній роботі провід УВО – ОУН звертав особливу увагу на формування ідеалістичного світогляду і впровадження культу героїв в молодіжних організаціях. Початком такої активної співпраці між гімнастично-спортивним рухом і націоналістичною організацією можна вважати 1927 р., коли керівництвом крайової організації УВО було призначено Р.Сушка – полковника Січових Стрільців, УГА [129. С.3111]. У першу чергу він відновив втрачені зв'язки і вплив на легальні масові гімнастичні товариства, звернув особливу увагу на організаційну працю в них, зокрема і в товаристві “Сокіл”. Він добре розумів, що у рамках легальних товариств можна проводити кадрову політику, військовий вишкіл без особливого нагляду польської адміністрації. Тому за його рекомендаціями керівництво у товариствах і в тому числі і сокільських, потроху опинилося в руках колишніх старшин УГА, активістів УВО. Вони були інструкторами, референтами цих товариств. Так, наприклад, один з найкращих сокільських повітів – Чортківський очолював І.Коссака, брат командувача фронтом у складі УСС і УГА Г.Коссака [191]. Станіславським повітом опікувався І.Мирон – член Уряду ЗУНР [59, 1932, червень].

Враховуючи важкий економічний та політичний стан відновлених та новостворених сокільських гнізд у повоєнні роки, старшина товариства

турбувалася про створення матеріальної та просвітницької основи, придбання спортивного спорядження, інвентаря, залучення нових членів до лав “Сокола”. Так, наприклад, сокільський осередок у м. Калуші на Станіславівщині виділявся своєю активністю, соколів і соколівок у товаристві нараховувалося 268 чоловік. Зокрема у 1923 р. на кошти, вилучені від колядування і постановки вистави “Безталанна”, було вирішено придбати гімнастичне і спортивне обладнання, спорядження для маршів та таборування. Діяльність товариства значно активізувала сільське населення, його національну свідомість [47. 1923. 2 лютого].

Варто зазначити, що певну посильну, активну, всіляку допомогу у заснуванні та роботі товариств надавала Греко-католицька церква. Зокрема, беручи активну участь у проведенні повітових свят, які вражали своєю масовістю. Так, 29 липня 1928 р. на таке свято до Підгаєць зїхалося 1220 соколів і соколівок з 27 сокільських гнізд найвіддаленіших сіл повіту. Повіт налічував найбільше сокільських товариств у Тернопільському воєводстві [59. 1925. лютий]. Такий стан речей викликав незадоволення з боку поляків. Свідченням цього є інформація коменданта Підгаєцької повітової поліції 9 липня 1928 р., який доносив Тернопільській воєводській державній комендатурі, що польське населення цього краю незадоволене видачею дозволів на організацію товариств, що польські осадники останнім часом почали масово продавати свої господарства і виїжджати на постійне місце проживання до Польщі [26. Оп.1. Спр.1076. Арк.11].

Своєю політичною активністю відзначалося сокільське гніздо в с. Тлубічок Борщівського повіту на Тернопільщині. Так, 4 березня 1928 р., коли відбувалися вибори до польського Сейму, головою товариства “Сокіл”. М.Шумалюком і сімома членами цього товариства П.Пудяком, А.Возьним, братами В. І Ф. Барабашами й іншими було вчинено побиття осіб, що охороняли виборчу комісію. З цією метою була створена таємна боївка, яка нацькувала українське населення проти поляків: “... “Сокіл” – доносив

повітовий комендант поліції Маркевич у листі від 10 березня 1928 р. – до староства на членів товариства, - проводить антидержавну діяльність” [26. Оп.2. Спр.4116. Арк.5, 23].

Взагалі за сім повоєнних років (1921 – 1928 рр.) у сокільських гніздах краю налічувалося приблизно 32 тис. молоді [26. Оп.1. Спр. 956. Арк.33; 59. 1928. лютий].

Необхідно зазначити, що морально-виховну основу “Сокола-Батька” складали часопис “Сокільські Вісті” та “Десять заповідей Українського Сокола”, найважливішими з яких було два пункти: “Сокіл – це символ Свободи” і “Сокіл(ка) – любить Україну”. Їх виховний зміст полягав у тому, що нація, яка не має фізичної і духовної міці, не може бути вільною. А щоб бути вільною нацією, необхідно виховувати у молоді національну свідомість і фізичну досконалість. З цього випливало, що сокільське товариство мало на меті виховати переможця майбутніх визвольних змагань [196. С.1-2]. Згідно “Заповідей...” цей тип українця мав бути “свідомий, дисциплінований громадянин української нації, який слухає накази своєї виборної старшини, вчиться єдності, дисципліни й послуху; пам’ятає, що світ посідає той, хто його здобуває справами, а не словами: не плачем – а мечем; байдужі гинуть, нероба стає рабом; не чекати, а діяти; дбає про народну честь, сміле око, сильні груди; мало слів – багато справ; вірить, що працею і згуртованістю здобуває народ свободу; знає тільки один організаційний клич українця: “Все вперед! Всі в раз!” [196. С.2-3].

Згідно з розпорядженням “Сокола-Батька” від 26 квітня 1929 р. до всіх сокільських гнізд краю наголошувалося про посилення організаційної діяльності. А саме, що двічі на тиждень членам сокільського гнізда необхідно збиратися на “тіловиховні” заняття. Плани загальнофізичної підготовки на кожний місяць давалися місцевим осередкам Верховною Старшинською Радою зі Львова і доповнювалися старшиною місцевих осередків, виходячи із реальних умов існування та матеріальної бази. Таким чином, гармонійно

поєднана гімнастично-масова та культурно-виховна робота сприяла фізичному й духовному вихованню української молоді, мала вплив на розвиток “не лише тіла, але й на дух” [56. 1922. Ч.7-8; 210].

Національний дух та зв'язок з історичним минулим проявлявся в сокільській символіці та атрибутиці. Сокільський прапор був малинового кольору, як у запорізьких козаків, на лицевій стороні якого був зображений герб Галицької землі – золотий лев, а на другій стороні – сокіл – птиця (емблема “Сокола”), що символізувала свободу, фізичну силу, мужність, гордість, красу, витривалість.

Значний вплив у 30-ті роки ХХ ст. на молодь сокільських товариств мала ОУН у Бережанському, Тернопільському, Чортківському та інших повітах ЗУЗ. В цей період спостерігалось організаційне зміцнення діяльності сокільських товариств на місцях, військові вишколи молоді, читання рефератів на політичні теми, прийом нових членів, створення боївок ОУН при сокільських товариствах. За даними слідчого відділу Тернопільської воєводської комендатури (березень 1933 р. – В.В.), поширеними серед всіх повітових комендатур поліції на основі отриманої інформації, переважна більшість українських гімнастично-спортивних товариств підлягали впливу націоналістичній пропаганді Крайової Екзекутиви ОУН [27. Оп.1. Спр.705. Арк.104]. Ще в одному такому листі повідомлялося, що урядом отримана інформація, що українські молодіжні товариства проводять у Львові на площі “Сокола—Батька” та в Академічному Домі заняття з молоддю. Ці вишколи проводяться за розпорядженням ОУН і мають подвійну мету: організувати українську молодь у власні товариства з виразним націоналістичним забарвленням і під прикриттям легальної спортивної роботи проводити нелегальну вишкільну діяльність [27. Оп.1 Спр.708. Арк.85].

В друкованому органі юнацтва КЕОУН “Юнак” на західноукраїнських землях для вишколу молоді в травні-червні 1933 р. було вміщено відозву щодо значення фізичного виховання. “Сьогодні – ми революціонери в підпіллі, а

завтра ми – жовніри українського війська, яке мусить перемогти усіх ворогів. До цього треба також великі фізичні сили... Отже ми всі, ціле молоде українське покоління мусимо бути здоровими і сильними духом і тілом. Першим ступенем, передумовою військового вишколу є фізичне виховання. Отже ви всі, що рветесь до бою за волю Батьківщини, - виправляйте пильно спорт і руханку, кріпите мязи, сталіть нерви. Це для революції, для майбутнього жовніра української армії, яка мусить перемогти” [26. Оп.1 Спр.3066. Арк.5].

Умови діяльності “Сокола-Батька” постійно ускладнювались польською владою. Так, у місті Долина Станіславського воєводства була припинена діяльність сокільського осередку лише через те, що на новорічному святі запрошені і гості разом з “соколами” проспівали заборонену пісню “Зродились ми” [13. Оп.2. Спр.118. Арк.53].

Дуже часто відбувалися сутички між сокільською молоддю та членами польської воєнізованої організації “Стшельци”. У серпні 1926 р. в с. Холоєв Радехівського повіту поляк Ф.Берг убив чотаря місцевого “Соколу” М.Білозора. Українське населення села було переконане, що це політичне вбивство М.Білозора за його громадську діяльність. Місцева жандармерія і староство подали цей злочин як просте зведення рахунків між односельчанами [180].

Крім масових терористичних акцій, фізичної ліквідації провідних діячів гімнастично-спортивного руху, польські шовіністи вдавались ще й до нищень українських спортивних споруд, вбачаючи в них небезпечні об’єкти щодо порушення громадського спокою, безпеки держави. Вони розуміли, що, збудовані на кошти українців Галичини і діаспори, ці споруди є центром не лише спортивних змагань, а й усього національно-культурного відродження населення краю. Зокрема в ніч з 2 на 3 листопада 1928 р. польські студенти спільно з товариством “Стшельци” підпалили трибуни спортивної площі “Сокола-Батька” у Львові, де проходили національно-спортивні святкування.

Подібний акт вандалізму було вчинено у Станіславові, де шовіністи знищили домівку “Сокола-Батька” [26. Оп.1. Спр.356. Арк.54; 50. 1930. 9 вересня].

Потрібно зауважити, що, незважаючи на репресії та постійне стеження польською поліцією за діяльністю товариства “Сокіл” у Тернополі та навколишніх селах Березовиці, Великім Гаї, Великім Дичкові, Ступках, Романівці, Смиловці молодь була повністю під впливом ОУН. У структурі окружної та повітової Екзекутиви ОУН Тернопільщини у 1936р. чільні місця займали члени товариства “Сокіл”. На чолі окружної Екзекутиви стояв член товариства адвокат В.Палашевський, керівником зв’язку округу був гімназист, член “Сокола” Т.Кордуба. Керівником спортивної секції товариства в Тернополі був видатний діяч ОУН А.Луговий [26. Оп.11. Спр.2338. Арк.114]. Жертвами польських репресій стали члени відділу ОУН при тернопільському товаристві “Сокіл” В.Дубенський, О.Мурій, Й.Лукович, Р.Лукашевич, Б.Вацик та ін. [26. Оп.11. Спр.2338. Арк.115].

Ще одним доказом, що в кінці 30-х рр.. ХХ ст. мали місце військово-політичні вишколи молоді в цьому товаристві, була інформація, яку отримала комендатура новітньої поліції у Підгайцях. У ній, зокрема, йшлося про те, що у квітні 1939 р. члени товариства “Сокіл” із с. Носова в будинку “Просвіти” проводили військові вишколи з дерев’яними карабінами, вправи в русі, рапортами. Під час вишколу були встановлені розвідники, які повідомляли про наближення поліції. Це навчання проходило під наглядом членів ОУН [28. Оп.1 Спр.457. Арк.1-3].

На основі вищесказаного ми бачимо, що польський окупаційний режим, втілюючи політичну програму полонізації та колонізації західних земель України, наляканий значним зростанням національної свідомості галицьких українців, особливо молоді в масових гімнастичних товариствах, спортивних клубах вдавався до репресій як найбільш правильного з його точки зору засобу боротьби проти українців. Особливо після відомих подій 1930 р. Так, наприкінці 1932 р. і у 1934 р. своїми новими законами про товариства і

спорт польська влада обмежує діяльність сокільських товариств. Як наслідок, кількість сокільських товариств зменшилась в декілька разів. Зокрема, якщо 1929 р. у Східній Галичині налічувалось 586 сокільських гнізд, то в 1935 р. їх залишилось 182. [44]. Про остаточний розпуск товариства польська адміністрація однак не оголошувала. Це сталося з приходом на Західну Україну радянської влади. Останні загальні збори “Сокола-Батька” відбулися 5 березня 1939 р., на яких І.Гриньох поставив перед “соколами” три завдання: вірити, слухати, перемагати [98. С.68].

Необхідно також відзначити, що дослідники діяльності даного товариства зазначають деякий спад зацікавленості молоді цим товариством в другій половині 30-х рр. ХХ ст. Серед причин називають такі, як відсутність належного ідейного керівництва в низових осередках, слабкість матеріальної бази, одноманітний характер роботи [231]. Але завдяки “Соколу” виховувалась свідома, фізично загартована молодь, яка готувалась до майбутньої боротьби за свою державу; відбувався захист української мови, історії, культури від асиміляційної політики польського уряду.

Пошук нових національно-виховних ідеалів, активна участь у суспільно-політичному житті на ЗУЗ, протистояння шовіністичній політиці польського уряду були характерні для діяльності такого товариства, як “Січ”. Перший осередок був створений у с. Завалє Снятинського повіту 5 травня 1900 р. відомим діячем українського молодіжного руху доктором К.Трильовським [167.С.148]. Січові осередки опиралися на романтику традицій Запорізької Січі. На своїх святах січовики показували вміння у володінні козацькою зброєю, приладами орієнтування, виконанні українських та козацьких пісень.

Також необхідно зазначити, що маючи багато спільного із “Соколами”, у січовиків було ряд відмінностей. Коли “Соколи” демонстрували більш загально слов'янський характер діяльності, то члени “Січі” мали чисто національний характер – це проявлялося в одязі, в формах роботи і організаційній побудові. Січовики вдягали синьо-сірі штани – шаровари,

заправлені в чоботи, вишиту сорочку, темно-синій пояс. На голові була чорна суконна шапка, попереду восьмикутна зірка. Поверх сорочки через праве плече зав'язували січову стрічку, в руках тримали топірці.

Організаційна побудова “Січей” нагадувала Запорізьку Січ. Кожна повітова організація мала свою Січову Раду, яку очолював повітовий отаман. Повітові Січі склали Січовий Союз, на чолі якого стояла Головна Січова Команда.

Напередодні Першої світової війни січові товариства поступово переорієнтувалися з культурно-освітнього напрямку діяльності на військово-підготовчий. Так, в календарі “Червона калина” про той час згадується так: “І скоро перевелись в січових організаціях огневі вправи, топірці і ленти. Всі приходять до розуміння, що волю і долю в сучасному столітті кується не топірцями, а зброєю” [236. С.37]. І як логічне продовження цього став масовий вступ членів товариства в організацію Українських Січових Стрільців (УСС).

Це було початком створення української армії, яка після 13 листопада 1918 р. воювала вже за державницькі інтереси власного народу.

Січовий девіз “В єдності сила”! закликав до згуртування української нації для боротьби за відродження української державності. І кожен січовик вважав себе “наслідником давніх завзятух запорожців”, який “скидає з себе всяке рабство, всяке самопониження перед панами та попами і відчуває себе свободним борцем за долю українського народу” [216].

Невдачі українських визвольних змагань не погасили патріотичний вогонь молоді. Перед українськими молодіжними гімнастично-спортивними товариствами у 20-30-х рр. ХХ ст. стояли такі першочергові завдання: зберегти українську молодь від повної асиміляції та втрати національної самобутності; здійснювати національне й фізичне виховання молоді через залучення її до активної суспільно-корисної праці; активна участь молоді у процесі національно-визвольних змагань. В таких умовах на початку 1921 р. відроджують свою діяльність “Січ”, “Сокіл”, “Пласт”. Слід зауважити, що

особливо важко відбувалося відродження “Січі”. Це було зумовлено тим, що за шість років воєнного лихоліття товариство “Січ” втратило значну кількість своїх членів, перестали існувати організаційні структури на рівні повітів. А також польська адміністрація з перших днів окупації ЗУЗ приділяла особливу увагу “Січі” як мілітарному товариству, як організатору січового стрілецтва. Тому тільки за 1921 р. під різними проводами у Львівському повіті було припинено існування 50 січових осередків. До січня ж 1923 р. “Січі” мали пройти перереєстрацію у повітових управліннях. Але під час перереєстрації статутів діяльність членів кожного осередку піддавалась детальній перевірці на лояльність до польської влади. У результаті таких дій поляків на початок 1924 р. у Галичині залишилось всього 20 офіційно зареєстрованих січових товариств [8. Оп.1. Спр.12. Арк.15-17; 243. С.56]. Причиною цього були антипольські виступи молодіжного товариства проти асиміляторської політики окупаційної влади. Саме через це у 1926 р. Львівське староство припинило діяльність Львівської Повітової Січі. Відомий український історик І.Крип'якевич стверджував, що останній січовий осередок припинив своє існування в 1929 р. у с. Горбачах Львівського повіту [159. С.388]. В інших джерелах наводяться дані, що значна частина січових осередків продовжувала діяти аж до 1932 р. Крім того, якщо 1928 р. у Галичині було 586 товариств, то на кінець 1931 р. залишилось 320 осередків [239].

За час свого існування товариство “Січ” готувало українську молодь до національно-визвольної боротьби. Генеральною ж репетицією стала їхня участь в рядах УСС. Але продовжувати свою діяльність в межах польської держави не було можливостей, тому що уряд Польщі вбачав небезпеку в організаційній діяльності та військово-політичному вишколі “Січі”.

Також необхідно зазначити, що безкомпромісний характер “Січей” у їх взаємовідносинах із “Соколами” не сприяв консолідації українського молодіжного руху на ЗУЗ, однак національно-політичний вишкіл пізніше

забезпечив участь цієї молоді в процесі боротьби з поляками проти колоніального гноблення усього українського.

Вихід із становища січова старшина бачила у заміні статуту і назви товариства. Із статуту вилучалася військова підготовка, а вся діяльність зводилася до пожежної та фізкультурно-спортивної роботи. Так виникло нове пожежно-руханкове товариство “Луг” [224]. В циркулярі Львівського воєводського управління від 4 вересня 1926 р. говорилося, що “... товариство має намір продовжити діяльність забороненої Повітової Січі, яка замінила назву “Січ” на “Луг”... Повітова Січ працювала не по статуту, а проводила політичну діяльність” [134. С.15; 46. 1926. 25 вересня].

Перший луговий осередок був створений отаманом Львівської Повітової Січі Р. Дашкевичем 25 березня 1925 р. у с. Підберезцях Львівського повіту [21. Оп.5 Спр.1208. Арк.6-8]. Більшість січовиків перейшла до “Лугу”, але значна частина січових осередків, незважаючи на заборону, продовжувала діяти на старих статутах без реєстрації, тобто нелегально. Потрібно зазначити, що луговики і січовики проводили спільні свята впродовж 1925-1926 рр. У червні 1925 р. на січовому святі у Львові взяло участь 32 лугових осередки (до 800 чол.) [46. 1926. 25 вересня].

До керівництва пожежно-руханкового товариства “Луг” прийшли старшини і вояки корпусу УСС та УГА – Р.Дашкевич, Ю.Ортмарштейн, П.Пасіка, М.Курах та багато інших. Луговий провід підкреслював, що організація мала плекати не лише фізичну силу та справність, а й бути свідомою, дисциплінованою, готовою до самопожертви силою української нації. “Державні народи” мають військові формації, - наголошувалося в розпорядженні товариства, - що виховують їм дисципліновані сили оборонців. У нас має робити це “Луг” [46. 1926. 25 вересня].

Лугове товариство зберегло ті ідейно-виховні традиції, що існували в “Січі”, хоч деколи це було причиною непорозумінь з місцевими та поліцейськими органами влади. Особливу увагу поліції привертала січові

стрічки, які продовжували носити окремі січовики, що вступили до “Лугу”, співання січових пісень та фізичні вправи з топірцями. Так, Станіславське воєводське управління у своїх таємних циркулярах від 10 червня і до 30 вересня 1926 р. повідомляло, що товариство “Луг” мало по своєму статуту гімнастичну і культурно-освітню діяльність, однак в ряді осередків його діяльність була антидержавною, бо виховувала молодь у військовому дусі, прикриваючись гімнастичними вправами. Доказом того було те, що члени товариства ділилися на чоти, ходили в колоні по чотири, а також виконували вправи з топірцями, які нагадували карабіни [15. Оп.1. Спр.60. Арк.1-2].

Також у програму військово-патріотичного вишколу входили краєзнавчі мандрівки в Карпати, на Маківку, Говерлу, Лисоню, по місцях Довбуша, насипання могил воїнам, котрі полягли в боях за незалежність України. А 1928 р. був оголошений Роком Героїв Українського Народу, оскільки виповнювалося десять років від проголошення самостійності УНР, трагічної битви під Крутами, Листопадового Зриву – проголошення ЗУНР. З метою відзначення пам'яті тих, хто поліг за волю України, кожне гімнастично-руханкове товариство розробило відповідні заходи.

Слід зазначити, лугова організація розвивалась досить жваво, і наприкінці 1927 р. у повітах Галичини налічувалось вже 721 товариство [44]. Так, з 29 сільських місцевостей Борщівського повіту на Тернопільщині в 20 – існували лугові осередки, а в 5 селах – товариство “Сокил”. В Збараському повіті в 15 селах налічувалося 1078 чоловіків і 173 жінки членів лугового товариства [26. Оп.1. Спр.955. Арк.11-12]. Отже, “Луги” набирали широкого поширення та охоплювали переважно сільську молодь. Однак попри певні успіхи товариства існувала низка перешкод для дальшого організаційного розвитку та зміцнення “Лугу”. Польський уряд не хотів затверджувати статут центральної організації під назвою “Великий Луг” для керівництва всіма луговими осередками, оскільки в статуті передбачались військові вправи, а на це був потрібний дозвіл військової влади. Іншою причиною було те, що

керівництво УСРП виявило бажання підпорядкувати лугові товариства своїм інтересам, але керівництво лугової організації, очолюване Р.Дашкевичем, було проти будь-якого підпорядкування товариства тій чи іншій партії. “Луг”, за задумом його провідників мав бути залізним обручем на колесі громадського життя в краю [243. С.10-11]. Тобто товариство не хотіло пов'язувати себе з тою чи іншою суспільно-політичною партією. Все-таки на зламі 20-30-х рр. ХХ ст. на лугові товариства певний вплив мала УВО-ОУН. Доказом цього був донос від 4 березня 1929 р. комісара повітової поліції до слідчого відділу поліції Тернопільського воєводства, що повітовий комітет “Лугів” у Бережанах був ліквідований 1928 р., але зараз існує нелегально на чолі з О.Замощаком. Члени “Лугу” належать до УВО, оскільки вони читають часопис “Сурма” [26. Оп.1. Спр.1075. Арк.5]. На час злиття УВО з ОУН на терені Тернопільського воєводства найсильніші та найчисельніші організації УВО були у Бережанському, Зборівському, Тернопільському, Збаразькому, Чортківському, Підгаєцькому та Бучацькому повітах. Під час пацифікації та ліквідації УВО (1930 р.) з 444 арештованих членів УВО в Тернопільському воєводстві 58 були членами “Лугу”. Лише в одному Підгаєцькому повіті поліція ліквідувала 20 боївок УВО [29. Оп.1. Спр.120. Арк.15, 25].

Так, не випадково староста Теробовлянського повіту 4 червня 1930 р. доносив, що в гміні Романівці товариство “Луг” стало ініціатором таємного насипання могил до дня пам'яті УСС. Українське населення цього села було лояльним до польської влади лише до 1926 р., часу заснування “Лугу”. І як результат теробовлянське староство заборонило діяльність місцевого осередку організації [426. Оп.1. Спр.953а. Арк.23]. Як повідомляла газета “Громадський голос”, для того, щоб розпустити товариство “Луг”, поліція шукала різні методи. Членів товариства в с. Звенигород Львівського воєводства поліція викликала до повітової управи і пригрозила, що вони підуть “добровольцями” до польської армії, оскільки вони в товаристві займаються військовим вишколом [48. 1925. 28 листопад].

Важливий період настав для “Лугу” після закриття Виконавчого Комітету Центральної Ради товариства у Львові в червні 1927 р. Це в певній мірі давало владі мотивації для їх ліквідації. І коли в 1929 р. у 53 повітах Галичини було 750 товариств, то в 1931 р. їх залишилось 598 [26. Оп.1. Спр.1076. Арк.57]. Таким чином, заборона Виконавчого та повітових комітетів призвела до паралічу діяльності значної частини лугових осередків. Так, у Дрогобицькому, Самбірському, Рогатинському повітах до кінця 1927 р. припинили діяльність 2/3 від загальної кількості лугових осередків [243. С.56]. Тільки завдяки редакції колегії часопису товариства “Вістей з Лугу” та патріотам – ентузіастам товариства на місцях вдалося припинити процес хаосу і до кінця цього року стабілізувати становище. А вже на кінець 1932 р. у Галичині діяло 1189 лугових осередків, в яких перебувало біля 40 тис. членів [14. Оп.1. Спр.128. Арк.18; 243].

Травень 1931 р. можна вважати найважчим роком існування організації, провід лугового руху вів переговори з МВС Польщі, результатом став новий статут, затверджений владою 17 березня 1932 р. Товариство отримало нову назву “Українське руханково-спортивне товариство “Луг”, а головним виконавчим органом став “Великий Луг”.

Окружна організація “Лугу” могла бути організована при умові існування трьох повітових товариств, повітова – за наявністю трьох місцевих осередків, а місцевий “Луг” за наявністю десяти членів – засновників даного товариства [21. Оп.51. Спр.12-37. Арк.40; Спр.1239. Арк.58,59].

Слід відзначити, що на противагу польським державним інструкціям щодо діяльності та співпраці товариства з польською організацією “Стшельци”, та досягнення взаємного компромісу з окупаційною владою луговому проводу вдалося зберегти товариство, а в якійсь мірі легалізувати традиції, атрибутику, однострої, відродити та поширити національні святині і все це в змаганні за національну ідею. Так, в с. Туря Велика Долинського повіту у вересні 1937 р. був проведений інструкторський курс Є.Вербинським. Аналогічні курси

підстарших, що мали військовий характер, були організовані в інших повітах Галичини. Цей курс включав гімнастичні вправи, стройову підготовку, гігієну, історію рідного краю. Військово-патріотичний вишкіл сприяв національному розвитку української молоді [46. 1937. жовтень].

Для поліпшення організаційної роботи, національного і тілесного виховання молоді старшина “Великого Лугу” та представники польської військової влади ухвалили підручник для руханково-спортивного товариства “Луг”, який вийшов у світ 1936 р. Перший посібник для руханково-пожежних товариств “Січей” та “Лугів” вийшов у Львові ще у 1926 р. завдяки старанням Р.Дашкевича [21. Оп.52. Спр.2554. Арк.160, 161].

Як нам відомо, в цей період міжвоєнної історії західноукраїнських земель ОУН стала наймасовішим політичним рухом і поширювала свій ідеологічний вплив на українські легальні товариства. Вони стають прерогативою діяльності цієї націоналістичної організації. Повітовий комендант воєводські поліції з м. Бучача повідомляв 26 липня 1937 р., що на всіх керівних посадах українських товариств у повіті перебувають переважно члени або причетні особи до ОУН. Він стверджував, що Є.Воронка – член усіх легальних товариств, організатор спортивного життя в повіті, С.Вінницький – голова повітового товариства “Луг”, член Проводу “Великого Лугу” у Львові перебувають у постійних контактах з членами ОУН [29. Оп.1. Спр.171. Арк.12].

Таким чином, є підстави стверджувати, що організаційне зміцнення товариства, виховання національно-свідомої молоді, її фізичного і військового вишколу проводилося в товариствах різних населених пунктів Східної Галичини. При цьому багато чільних членів “Лугу” належали до ОУН, як, наприклад, інструктор повітового “Лугу” М.Мисюк, голова повітового “Лугу”, член старшини “Великого Лугу” у Львові професор М.Маліцький, культурно-освітній та спортивний діяч професор І.Брикович – всі члени уряду повітового товариства “Луг” [26. Оп.1. Спр.3087. Арк.53].

Масовою політичною та пропагандистською подією в житті товариства “Луг” було Крайове Лугове Свято, проведене 4 липня, та з’їзд делегатів організації “Луг” - 5 липня 1937 р. у Львові. З цього випливає, що організація розвивається успішно, є всі підстави для дальшого розширення Товариства – говорилося в тодішній пресі. Було відомо, що “Луги” об’єднували 890 осередків – це майже 47 тис. членів [26. Оп.1. Спр.3087. Арк.7, 14, 18, 22]. В таємних повідомленнях старостів повітів до Тернопільського воєводства вказувалося, що згідно з конфіденційною інформацією, керівники повітових і районних осередків ОУН використовують з’їзд як прикриття для обговорення організаційних справ та вишколу молоді з крайовим проводом ОУН у Львові. У свою чергу Тернопільський воєводський уряд доносив цю інформацію політичному департаменту Львівського воєводства ще 24 червня 1937 р. [26. Оп.1. Спр.3462. Арк.12].

Такий бурхливий розвиток лугового руху та ще помітний вплив радикальної ОУН стурбував польський уряд на ЗУЗ. Не випадково 28 жовтня 1938 р. до старост краю були надіслані повідомлення, в яких вимагалось до 10 листопада 1938 р. подати характеристики на місцеві осередки “Лугів” про їхню діяльність до воєводств Галичини. Особливо потрібно звернути увагу на склад лугового проводу, тобто активних його діячів, загальний настрій членів товариств, ступінь впливу на лугову організацію ОУН і назвати членів організації, що були покарані судом за приналежність до ОУН. І в кінці зробити висновки, наскільки доцільне існування лугового товариства [26. Оп.1. Спр. 3087. Арк.26].

Звіти і пропозиції повітових старост здебільшого сходились на одній позиції, що лугові організації швидко опановуються ОУН і використовуються для масових антидержавних виступів. Староста Чортківського повіту, наприклад, інформував про наявність 31 осередку “Лугу”, в яких панував націоналістичний настрій; крім гімнастичних вправ луговики проводили військово-політичний вишкіл в єдиному однострої [26. Оп.1. Спр.3089. Арк.50,

51, 54, 60]. Більшість членів лугових товариств, вказував в доносі повітовий комендант військової підготовки м. Тереховлі, є прихильниками ОУН. 30 липня 1939 р. було заарештовано вісім членів товариства “Луг” за антидержавну діяльність і приналежність до націоналістичної організації. Серед арештованих – П.Биковський, член місцевого осередку ОУН, на зборах в с. Кровинці говорив, що скоро буде війна з поляками, тому членом “Лугу” необхідно добре вишколюватися і бути готовими до тієї війни, щоб перемогти. [30. Оп.1. Спр.346. Арк.78].

У таємних доносах повідомлялося, що члени осередку “Луг” в с. Жукові Бережанського повіту Г.Лещук і Д. Шаях провели на терені села нелегальне зібрання грошей для допомоги політичним в’язням, після чого гроші були відправлені у Львів. А в с. Стриганці в серпні 1938 р. члени “Лугу” П.Стрілець та Г.Петрух брали участь у вбивстві агента польської поліції Л. Снилика [30. Оп.1. Спр.346. Арк.29-30].

З наведених вище фактів можна зробити висновок, що “Луг” в другій половині 30-х рр. ХХ ст. перебував під впливом ОУН, а діяльність місцевих осередків товариства була спрямована на національно-патріотичний та військовий вишкіл його членів.

Важливою акцією історико-патріотичного виховного спрямування стала посвята Лугового прапора, яка була 18 вересня 1938 р. Це був прапор передвоєнної львівської повітової “Січі”. Після війни, до 1925 р. під цим прапором проходили Січові свята повітової “Січі”, а після заборони цього товариства слід прапора на довгий час був загублений. А в 1938 р. прапор віднайшовся і був перероблений під прапор Лугової організації.

Необхідно відзначити, що “Луг” та інші легальні українські товариства за задумом польського уряду планувалося поступово перетворити в міліарну державну силу типу військово-спортивного “Союзу Стшельцув” у зв’язку з міжнародною обстановкою, яка склалася біля кордонів Польщі. Адже вони розуміли, що українські політичні сили на випадок розв’язання Другої

світової війни нелегально підготують та розпочнуть протипольське повстання, в якому не останню роль буде відігравати вишколена молодь в гімнастично-спортивних товариствах. Тому ми бачимо таку невизначеність уряду Польщі щодо вирішення питання формування Українського війська на основі молодіжних товариств, а саме – найбільш масової лугової організації. У цей період, 10 жовтня 1938 р. встановлюється автономія Карпатської України в межах Чехо-Словаччини, що породило надію української нації про відновлення єдиної Великої України. Польща вважала, що спільний кордон Карпатської України і Галичини становитиме загрозу цілісності її території. Польські політичні кола, вичікуючи вирішення своїх політичних проблем з Німеччиною та Угорщиною щодо Карпатської України, остаточно не вирішили питання створення Українського війська на основі Лугової організації, хоч планували використовувати її проти більшовицької України.

Незважаючи на такий стан справ, Старшина “Великого Лугу” в довоєнні роки розгорнула активну діяльність щодо організаційного зміцнення “Лугів”, поширення впливу та співпраці з іншими молодіжними товариствами. Це могло б залучити якнайбільшу кількість членів у товариствах до національно-патріотичного вишколу для майбутнього Українського війська. Найвищі військові і політичні кола у Варшаві планували мати сильні “Луги” на випадок війни з більшовиками. Р. Дашкевич з цього приводу висловився так: “Ми творимо своє військо, тому повинні бути до Польщі лояльні. Лугове військо то є наш український інтерес” [26. Оп.1. Спр.34. Арк.7].

Старшина “Великого Лугу” на початку жовтня 1938 р. розіслала до повітових осередків розпорядження про сучасний стан “Лугів”, в якому наголошувалося, що створення “Лугового” війська залишається відкритим. “Польська влада, - говорилося в зверненні, - ставиться до “Великого Лугу” позитивно, однак наш план довести до кінця створення Українського легіону не визначений. Щодо політичного стану, то мусимо бути готові до війни щохвилини” [28. Оп.1. Спр.1260. Арк.38,40].

Необхідно зауважити, що провід “Лугу” підтримував тісні зв’язки з Карпатською Україною, де була створена “Карпатська Січ” – організація для самозахисту, яка налічувала 10-12 тис. членів. Вона являла собою початок створення Української армії. Так, дружина Р.Дашкевича, колишня пластунка О.Степанів-Дашкевич з рідним братом Г.Степанівим – колишнім полковником УГА організували на перших порах військове життя Карпатської Січі. Серед бійців-добровольців було багато членів “Лугу”, які нелегально переходили кордон і вливалися в ряди легіону. До Проводу Карпатської Січі і входили відомі політичні та військові діячі, колишні провідники галицького “Пласту” – полковник, начальник штабу Карпатської України М.Колодзінський, його ад’ютант поручник З.Коссак, провідник ОУН, майбутній командир УПА, член штабу Закарпатської України Р.Шухевич, його друзі по пластовому куреню “Лісові Чорти” поручник Ю.Лопатинський з Тернополя, член штабу Карпатської Січі Є.Врецьона та інші. Багато вихованців Галицького “Пласту”, “Лугу”, спортивних товариств і клубів віддали життя у нерівній боротьбі за оборону незалежності Карпатської України [234. С.69-76].

Отже, “Луг” поряд з іншими руханково-спортивними товариствами все ж таки, використовуючи легальні засоби, зробив чимало для захисту і збереження української культури та виховання українського патріотизму.

Близькою до товариств “Січ”, “Сокол”, “Луг” за характером і змістом своєї діяльності була пластова організація. На відміну від “Соколів” і “Січей”, які працювали переважно із зрілою молоддю, “Пласт” проводив свою роботу виховного характеру з молоддю дошкільного та шкільного віку, яка була поділена на вікові категорії. Це давало змогу не тільки розширити вікові обмеження, але й збільшити кількісний склад товариств. До того ж врахування вікових та психологічних особливостей давало можливість ставити мету і завдання для кожної конкретної групи. Товариство “Пласт” виховувало новий тип українця через формування “характеру й духу, ремесел й інших занять, які можуть колись придатися в життю, служби для вітчизни: пожарництво, перша

поміч, самаритянська служба, веслярство, ретівництво й інші види збірної публічної служби, фізичного здоров'я через заохоту до руху на вільному повітрі і до дбайливості про своє тіло” [88].

Члени товариства поділилися на чотири вікові групи: “пластовий доріст” або “вовченята” (8-12 років), “пластуни” (12-18 років), “старші пластуни” (старші 18 років) і “пластовий синьйорат” – люди літнього віку, які надавали товариству матеріальну та фінансову допомогу [229. С.56].

Головними засновниками та теоретиками “Пласту” були О.Тисовський, П.Франко, Б.Кравців, В.Кархут, О.Вахнянин, А.Річинський, Ю. Старосольський, Л.Бачинський, С.Левицький. Головні організаційні та теоретичні засади українського “Пласту” були викладені у працях О.Тисовського “Пласт”, “Життя в Пласті”; О. Вахнянина “Пласт”, “Пластовим шляхом за красою життя”; О.Яремченка “Основи пластунства” й ін. [135. С.38].

Організація багато працювала над вихованням самодисципліни. Один з чільних діячів “Пласту”, вищезгаданий О.Тисовський у зв’язку з цим писав: “... зміст нашої діяльності не пуста військова муштра, а гарне, різноманітне, ідейне життя в товаристві добрих, чемних і веселих товаришів. У нас одні одним мають повинуватися не з примусу, лише добровільно, охотно, розумно для добра і розвитку нашого уряду, а з ним і цілого великого українського народу” [229. С.56].

Ідея відродження українського війська, військово-патріотичного вишколу молоді почалося ще з 1911 р. і здійснювалось у “тайних і напівтайних середньошкільних та університетських сокільських, січових, пластових та освітніх гуртках” [45. Ч.5-6. С.86]. З цих осередків вийшли перші провідники тієї молоді, яка зв’язала перервану стрічку нашої військової традиції. Коли сокольська чи січова молодь творила кадри, “що серед сприятливих умов легко могли перевести цю ідею в діло”, то “сама ж військово-політична ідея, як це буває з усіма сміливими починами, зародилась у найгоречіших головах, ...

тайних чи напівтайних пластових і освітніх гуртках...”[126. С.86], які утворилися в різних куточках Галичини.

Можна стверджувати, що у створенні української міліарної сили, яка виступила визначальним фактором у прийдешніх національно-визвольних змаганнях, разом із членами молодіжних товариств “Сокола”, “Січі” та інших важливу роль відіграли вихованці “Пласту”, які вже з початку військового вишколу показали себе з найкращого боку. Це цілком зрозуміло, бо вони вже мали певні знання та навички з військової справи, були організованішими та дисциплінованішими. Як згадував один з провідників Перемишльського “Пласту” І. Чмола, що опинився в перших рядах УСС, “пластовий досвід допоміг нам дуже багато, бо, як пізніше показалося, перемишльський відділ знав найкраще стрілецьке ремесло, всі вправи з кріслами, вправи впоряду, розстрільної, бойової походи, які ми переробляли в пластовому гуртку, стали нам у великій пригоді” [193. С.346-347]. Це відноситься також до інших пластових осередків.

І в дальшій діяльності товариство проводило виховання національної свідомості, патріотизму, мужності, лицарських рис на прикладах героїчних сторінок княжої і козацької доби, а особливо на героїзмі УСС. Так, емблемою товариства була міжнародна скаутська трьохпелюсткова лілія, переплетена тризубом Володимира Великого. На прапорах пластових полків зображалися видатні українські князі та гетьмани, ім'я яких вони носили. Одним із головних їхніх принципів був “Служіння Богу і Україні”.

Перебуваючи з 1917 р. під опікою “Українського Краєвого Товариства охорони дітей і опіки молоддю”, на основі статуту, затвердженого галицьким намісництвом у Львові, “Пласт” займався питаннями виховання та шкільництва. Це товариство утворило секцію за назвою “Верховна Пластова Рада” під керівництвом О.Тисовського, яка пізніше змінила назву на “Український Пластовий Улад” (УПУ). В циркулярі Верховної Пластової Ради за 1923 р. зверталась особлива увага на те, що “... тільки цілковите

відмежування Пласту від школи може щойно виявити правдиву практичну вартість Пласту і принести наглядні тривкі успіхи” [52. 1922. №4. С.9]. Пластова старшина робила це свідомо із тих причин, що у тогочасних школах все було просякнуте “польським духом” [214. С.215-217]. Верховна Пластова Рада прагнула максимально залучити до товариства позашкільну молодь, а особливо – “ремісничу, міщанську, робітничу по містах та селянську по селах” [214. С.217-218].

Після трагічних подій 1917-1921 рр. відродження діяльності “Пласту”, порівняно з “Січчю” і “Соколами”, відбувалося відносно спокійно і планомірно. Цьому сприяло, перш за все, те, що товариство не зазнало таких матеріальних і людських втрат як “Січ” і “Сокіл”, поза як ядро організації – діти й підлітки до 16 років – участі у війні не брали.

По-друге, “Пласт” мав достатню методологічно-організаційну базу на основі посібників О.Тисовського, О.Вахнянина, О.Яремченка та інших. В цей час появляються пластові часописи – “Пластовий шлях”, пізніше – “Вогні”, на сторінках яких піднімалися питання щодо мети і завдань організації у вихованні молоді.

По-третє, була добре налагоджена система підготовки провідників та інструкторів. Значну допомогу надавало студентство, яке на своєму Конгресі у Празі (1922 р.) прийняло резолюцію, де говорилося, що “пластовий рух заслуговує на якнайпильнішу увагу і студіювання з боку українського юнацтва, а зокрема молоді, перебуваючи як в краю, так і за кордоном” [78. Оп.1. Спр.83. Арк.10, 11; 139].

По-четверте, для зміцнення виконавчої дисципліни Верховна Пластова Рада прийняла рішення про те, що з січня 1923 р. членами Товариства вважаються тільки ті низові осередки, які проводять роботу за посібником О.Тисовського і повідомляли про це письмовою заявою до Верховної Пластової Ради [52. 1923. Ч.6].

Слід зазначити, що процес організаційно-структурного, ідеологічного відродження “Пласту” залежав від асиміляторської колоніальної політики польської адміністрації та впливу політичних партій, зокрема УВО-ОУН. Проте на початку 20-х р. ХХ ст. дії з боку поліції та місцевої влади по відношенню до “Пласту” носили переважно профілактичний, а не заборонний характер. Свідченням цього є те, що з 1922 р. по 1928 р. кількість пластових полків зросла з 30 до 138, в яких перебувало біля 30 тис. осіб [11. Оп.1. Спр.21. Арк.43].

Товариство своєю дисциплінованістю, структурною побудовою, навчально-виховною роботою особливо привертало увагу УВО, а згодом ОУН. Ідеологічний вплив на пластову молодь здійснювався головне через старших пластунів, серед яких було чимало членів нелегальної УВО-ОУН – С.Бандера, Р.Шухевич, Б.Кравців, М.Горбовий, С.Салик, Я.Веселовський та інші. Для спростування твердження що “немов би то Пласт став інституцією однієї партії”, Верховна Пластова Рада виступила 15 вересня 1928 р. із заявою, в якій зокрема говорилось, що товариство було і є уладом загальним, власністю і добром цілого народу, школою правдивих національних характерів і правдивого в найкращому значенні патріотизму [127. С.9-10].

Але все ж необхідно наголосити, що пластовий рух набув особливо яскравого політичного забарвлення з часу призначення керівником крайової організації УВО в 1927 р. Р.Сушка, колишнього довоєнного пластуна, сотника УСС.

Для пришвидшення організаційної діяльності серед молоді УВО почало видавати за кордоном часопис “Сурма” та розповсюджувати його серед шкільної, студентської, ремісничої молоді. Керівник крайової УВО Р.Сушко передусім налагоджував зв’язки з легальними організаціями, здійснював організаційну роботу в гімнастичних товариствах “Луг”, “Сокіл”, “Пласт”. Було зрозуміло, що в рамках тих легальних товариств можна було ідеально проводити кадрову, військову роботу без прискіпливого нагляду польського

уряду. Тому на керівні посади для впровадження військового вишколу прикріплювалися активні члени УВО, які працювали інструкторами, референтами гімнастичних товариств. Водночас своїми зухвалими бойовими акціями націоналістична організація ставала щораз популярнішою. Свої лави вона намагалась поповнити, у першу чергу рекрутуванням студентської та середньошкільної молоді. Так, на думку Л.Ребета молодь мала високий ідейний та моральний рівень при вступі в ОУН, оскільки вона “виросла вже в традиції української державності”, “пережила те становище нашої нації, за яке збиралася боротися. Державна самостійкість не була для неї фантазією...” [207. С.14-15]. УВО-ОУН прагнула до постійного розширення діяльності в легальних українських організаціях та установах. Вона справді мала певні успіхи, передусім тому, що націоналісти брали найактивнішу участь у діяльності “Пласту”. Але разом з тим дещо перебільшена є оцінка відомого українського історика на еміграції П.Мірчука, що “майже всі провідні члени ОУН були пластунами й скрізь в пластових куренях займали провідні керівні пости” [178. С.329]. Попри те необхідно зауважити, що фактично саме членству УВО-ОУН “Пласт” завдячував свій бурхливий розвиток у другій половині 20-х рр. ХХ ст. Тенденції щодо збільшення впливів націоналістів у товаристві почали з'являтися лише після їхньої конференції в 1928 р. Члени “Пласту” все активніше почали втягуватися у терористичні акції, і, як засвідчує С.Левицький, “не було майже ні одного процесу ОУН, в якому не виступала, як оскаржена, пластова молодь” [82. С.64]. Це мало негативне значення для розвитку “Пласту” і певною мірою прискорило його ліквідацію.

Досить масовим явищем стала участь членів “Пласту” в різноманітних молодіжних націоналістичних організаціях, або створення з їх числа нелегальних угруповань. Одним з найбільш відомих був осередок УВО під назвою “Летюча Бригідка”, що діяв у Станіславівській гімназії у 1922 – 1925 рр. Він складався майже виключно з пластунів, що активно залучалась до численних акцій УВО. Члени “Летючої Бригідки” в пластових одностроях

майже без перешкод мандрували горами й навіть прикордонною смугою, де розповсюджували “Сурму” та іншу націоналістичну літературу, влаштовували вишкільні курси тощо. Практична діяльність та ідейна спрямованість всіх цих організацій були досить подібними. Головним чином, у них проводився ідеологічний вишкіл, і вони знаходились під впливом Д.Донцова та “Літературно-наукового вісника” з їх ідеями волонтаризму та безкомпромісної боротьби. Читаючи “Націоналізм” Д.Донцова, статті у “Розбудові нації”, “Сурмі”, “Українському націоналісті”, юнаки далеко не завжди могли зрозуміти їх зміст, тому, як зазначає один з їх членів, “ми радили собі так, що просто вивчати їх... напам'ять” [149. С.9-10]. Та їх члени ждали практичного вишколу, участі в терористичних акціях. “Я дрижав із страху й нетерплячості, - свідчив у своїх спогадах один пластун, - коли то скажуть мені присягати “на револьвер” і кидати бомби” [91]. Проте юнаків до таких акцій здебільшого не допускали.

1926-1927 рр. пластуни багатьох куренів Львова, Стрия, Самбора, Перемишля та інших міст входили до “Доросту” УВО, а з 1928 р. більшість членів цієї організації перейшло у “Юнацтво”, що діяло у Львові – найбільшу нелегальну організацію, майже всі члени якої були пластунами. В устрої II-го Великого Збору ОУН було записано: “В цілях ідейного, національно-державницького і суспільно-організаційного виховання української молоді при ОУН існують окремі формації Доросту і Юнацтва обох полів” [42. Т.2. С.416]. Молодіжні підрозділи формували досить організовану і чітку структуру в ОУН, яка мала паралельно свій окремий зв'язок за ієрархічною системою від низу до верху – від окремих провідників до референтів у КЕ ОУН. Неперіодично проводилися спеціальні зустрічі, сходинки, курені, табори інструкторського та виховного характеру [205. С.482-501].

Молодіжні структури ОУН в кінці 30-х рр. XX ст. були досить чисельні і налічували приблизно до 7 тис. членів [204. С.137]. Серед активних учасників цієї організації були І.Габрусевич, М.Лебідь, О.Кузьмінський,

О.Кучаба, Д.Мирон, З.Матла та багато інших. Для “Юнацтва” були характерні всі вище окреслені форми та напрями діяльності, але воно було чи не єдиною серед такого роду організацій, де був налагоджений на належному рівні військово-політичний вишкіл. Її члени під керівництвом спеціальних інструкторів вчилися стріляти з револьвера та рушниці у залі “Сокола-Батька”. Поряд з цим теоретично викладалися правила користування кулеметом, ручною гранатою, активно використовувалися пластові прогулянки та таборування [215. С.195].

Крім того, ОУН проводила агітацію серед української молоді на західноукраїнських землях, щоб вона не ухилялася від служби в польському війську, навчалась там дисципліни, освоювала військову техніку [9. Оп.1. Спр.78. Арк.18]. А 1937 р. військовий референт КЕ ОУН північно-західних земель Західної України В.Сидор видав інструкцію для створення військових відділів з місцевої молоді [101. №1. С.25-33].

Отже, можна стверджувати, що націоналістична організація старалася різними методами залучати українську молодь до фахового військового вишколу для майбутньої української армії.

Найголовнішим наслідком підпільної діяльності пластуництва у період легального існування його організації стала участь її членів у всіх найбільших націоналістичних організаціях, що були важливою частиною загальнонаціонального руху опору польському уряду. Більше того, саме вони, а в основному це були старші пластуни, - виступили їх організаторами та провідниками. Однією з найбільших молодіжних націоналістичних організацій в Галичині був “Союз української націоналістичної молоді” (СУНМ). Так, заходами СУНМ та УВО влітку 1927 р. був проведений вишкільний табір у Карпатах. Відбувся він на північ від Ужгорода на Юнацькій поляні. Шатра позичили у закарпатських пластунів. У таборуванні, що тривало три тижні, взяло участь 20 осіб, серед яких майже всі були пластуни – Роман і Юрко Шухевичі, Володимир і Євген Качмарські, Б.Нижанківський, Б.Підгайський та

інші – всі у майбутньому вагомій постаті націоналістичного руху. Проводились заняття з картографії, стрільби [230. С.1093-1095].

Однією з важливих форм виховання у пластунів моральних якостей та патріотизму було таборування, яке вносило елемент романтизму в життя молоді. Колишній пластун В.Макар писав: “В погодні суботи чи неділі ми йшли на прогульку, геть з міста, в поля, гаї, на Бистрицю Солотвинську чи Надвірнянську, але не вигіднішими шляхами, тільки крутими трудними манівцями...” [83. С.270].

Агентура польської поліції пильно стежила за літнім таборуванням, в якому брала участь українська молодь. Так, станіславівська поліція доповідала МВС Польщі, що на горі Сокол у Підлютому Долинського повіту, проходили таборування пластуни. “Отаманом Пласту був С. Левицький, духовним опікуном пластунів – отець О. Бучацький зі Львова... українські шовіністи ненавидять все польське...” [28. Оп.1. Спр.1241. Арк.30]. У таборі було близько 300 пластунів. Вишкіл на горі Сокол охоронявся вартою, а коли хтось наближався, повідомлялось спеціальною командою. Відділи вишколювалися в атаках і обороні, стрільбі за допомогою пластових палиць у стрілецьких окопах, муштрі та поворотах. В таборі панувала зразкова дисципліна і зберігалась службова “таємниця”. Під час таборування на горі майорів синьо-жовтий прапор. Важливість тих зборів можна підтвердити тим, що Верховна Пластова Команда у Львові присвоїла дев'яти старшим пластунам, що були у таборі, звання офіцерів [28. Оп.1. Спр.1241. Арк.31]. А вже через рік 17 липня 1929 р. комісар поліції м. Долини разом з чотирма поліцаями з Осмолодського постерунку вдерлися до табору на гору Сокол, комендантом якого був І.Чмола, і провели обшук [52. 1929. 25 вересня].

Водночас із проведенням вишколу у стаціонарних таборах Крайова Команда УВО проводила так звані морські вишколи на Дністрі. Зокрема, 15 липня 1929 р. комендант польської поліції Тернопільського воєводства повідомляв урядові про нічні й польові вишколи в “Пласті”. На закупленому

моторному човні студенти проходили вишкіл на зразок військового по Дністру протягом місяця під назвою “Чорноморська Бригада”. Цей вишкіл очолював студент Львівського університету друг Р.Шухевича А.Іванюк із Дружина, що на Станіславівщині, який після служби в польській армії й закінчення школи підхорунжих отримав від Крайової Команди УВО чин поручника [26. Оп.1. Спр.1241. Арк.39].

Романтика й інтерес до героїчних сторінок минулого України, на яких виховувалась молодь, була характерна для “Пласту” та інших товариств. Якщо перед Першою світовою війною українська молодь виховувалась на прикладах окремих князів та гетьманів, то в 20-30-х рр. ХХ ст. військово-патріотичне виховання здійснювалося переважно на прикладах героїчної історії УСС. “Захоплення стрільцтвом, це зміст життя тодішніх пластунів. Майже кожний з нас обов’язково мусів мати збірку знімок УСС та альманах УСС і старий заржавілий багнет і навіть обріз кріса” – згадував один з тодішніх пластунів [217]. “Пласт” та інші осередки молодіжних товариств взяли активну участь у відзначенні Року Героїв Українського Народу. У червні львівський гурток старших пластунів “Чорноморці” провів бігову естафету від могил УСС на горі Маківці, що в Карпатах, до могил УСС на Яновському цвинтарі у Львові. Довжина маршруту сягала 150 км, і розбитий він був на 8 етапів. Перед початком естафети відбулася панахида, після чого у символічну чашу було насипано землі із їх могил. Естафета тривала 13 годин і закінчилась на Яновському цвинтарі, де земля із Маківки була висипана на загальну могилу УСС, що полягли у перші дні листопада 1918 р. [114]. Крім того, в програму “Пласту” по відзначенню Року Героїв Українського Народу входили історично-краєзнавчі походи по місцях бойової слави УСС, упорядкування могил, зустрічі з учасниками цих подій тощо.

Заборона офіційної діяльності “Пласту”, найвпливовішої української молодіжної організації, це ще одна трагічна сторінка історії молодіжного руху на Україні. Постріли під Бібркою впали на вже підготовлений антиукраїнський

грунт і дали свої результати. Ще перед нападом С.Грабський помістив у пресі цілу низку статей, в яких доводив необхідність асиміляції як політичної, так національної, шляхом ліквідації громадських, культурно-освітніх, гімнастично-спортивних товариств. Тоді це ще не аргументувалось існуванням УВО-ОУН. Але після терористичного акту польська преса в один голос почала закликати до репресій проти українців. Так, у серпні 1930 р. під час нападу на поштову карету під Бібркою в перестрілці з охороною загинув Г.Пісецький – старший пластун XI пластового куреня з м. Станіславова. Поліція провела масові обшуки та арешти серед старших пластунів, шукаючи зброю та заборонену націоналістичну літературу [55. 1930. 6 жовтня]. Водночас розгорнулась широка дискусія про різні аспекти діяльності молодіжних організацій, але найбільша увага була приділена “Пласту”.

Розпочавши кампанію проти УВО, польська преса свідомо пов'язувала її з “Пластом” в єдине ціле, провокуючи таким чином репресії проти нього. “Дзєннік Львовскі” з цього приводу писав: “Пісецький був одночасно членом Пласту і УВО. Про зв'язок цих організацій ми неодноразово писали. Тепер мусимо наголосити, що наша влада за цим зв'язком пильно стежила і тепер без сумніву зробить з цього належні висновки” [51. 1930. 1 серпня]. І як логічне завершення цілої низки закидів висувалась вимога ліквідації усіх українських суспільних організацій. Доведення безпідставності цих звинувачень не вимагало великих зусиль, оскільки основою цих звинувачень була діяльність УВО. Зрештою, жодна польська організація чи школа не могли взяти відповідальність за вчинки своїх членів, які часто вдавались до публічних безчинств проти українців. І навіть якщо б були закриті всі легальні українські товариства, то УВО-ОУН все одно продовжувала б свою діяльність. І як результат цього, в рішенні Львівського староства говорилось, що “Львівське міське староство дня 26 вересня 1930 р. ліквідувало Пласт і Головне Управління Пластового Уладу, так як акції відділів Пласту мають виразно антипольський характер і зобов'язує Головний Відділ Українського Краєвого

Товариства охорони дітей і опіки молоді протягом 14 днів розв'язати всі відділи Пласту” [209. С.6].

На теренах Галичини була проведена спланована акція заборони “Пласту”. У Львові, Станіславові та Тернополі відбулися показові суди над старшими пластунами, яких звинувачували у приналежності до ОУН та підривної діяльності проти Польської держави. Так, 27 вересня 1930 р. Станіславовський окружний суд розглядав справу 14 пластунів про їх приналежність до ОУН. Всі вони були визнані винними і отримали різні міри покарання, а діяльність “Пласту” на території воєводства рішенням суду була заборонена [207. С.23-24]. Розгортання репресій проти “Пласту” зачепило інші українські інституції, які співпрацювали з ним. Як писав Л.Ребет про спроби польського уряду зламати впливи ОУН на молодь – “польська поліція вдаряла наосліп” [207. С.25]. Звичайно найбільше терпіли товариства “Луг” та “Сокіл”, але також піддавались репресіям “Просвіти”, “Рідні школи”, “Товариства молоді” та інші осередки [50. 1930. 27 вересня].

На підставі рішення Львівського староства “Головний Відділ Українського Крайового Товариства охорони дітей та опіки молоддю” 1 жовтня 1930 р. виніс ухвалу, в якій, зокрема, говорить: “Припинити негайно всяку діяльність пластових секцій, куренів і гуртків, які стояли під опікою філій, кружків або осіб довір'я Товариства; описати майно, яке має на даний час Пласт і передати у Головний Відділ Краєзнавчого Товариства; уберегти майно до дальших вказівок Головного Відділу” [209. С.6].

Політика пацифікації мала важкі наслідки для українських молодіжних організацій. Впродовж 1930 – 1932 рр. у Галичині була заборонена діяльність 283 осередків українських культурно-освітніх та господарських товариств [26. Оп.1. Спр.1718. Арк.5-7].

У різних організаційних формах продовжували свою діяльність старші пластуни. Вони контактували і діяли в легальних товариствах та студентських організаціях. Водночас ще два-три роки після заборони “Пласту” продовжували

свій вишкіл старшопластунські курені “Лісових Чортів”, “Загони Червоної Калини”, “Ордену залізної остроги”, “Чорноморців” та інші. Частина їхніх членів уже тоді належала до ОУН і брала активну участь у її роботі. Проте з часом вони все більше схилялись до необхідності загального переходу у підпілля ОУН та припинення будь-якої підпільної діяльності в “Пласті” [227. С.477-480]. Та все ж перехід старшого пластунства до лав ОУН став домінуючим і незворотним. З цього приводу С.Левицький зазначав, що “пластуни-націоналісти відіграли особливу роль в розвитку ОУН, виявляючи там великі провідницькі вартості і моральну стійкість” [82. С.73]. Вихованці “Пласту” брали найактивнішу участь у спротиві польській окупації, яка особливо посилилася у відповідь на пацифікацію. Проблема легальної та підпільної діяльності “Пласту” у площині його зв’язків з УВО-ОУН дуже часто виринала під час судових процесів над націоналістами. Так, у жовтні 1932 р. на судовому процесі у Львові С.Охримовича та М.Барана звинуватили у заснуванні в с. Завадові “нелегального Пласту”, що ніби був “вишколом УВО”, та у збройному нападі на “громадського післанця”. Підсудних було покарано, але закид, що “Пласт” є “головним постачальником кадрів для терористичних організацій” довести не вдалося [55. 1932. 8 жовтня].

Пластова молодь ставала важливою соціальною базою для розгортання діяльності та керівництва в ОУН. Так, до Крайової Екзекутиви ОУН в різні періоди діяльності організації були залучені такі пластуни, як М.С.Охримович, З.Пеленський, Р.Шухевич, З.Коссак, М.Колодзінський, І.Габрусевич, С.Бандера, М.Лебідь, Я.Карпинець, Б.Кравців та ін.

Потрібно зазначити, що ліквідувати повністю пластові осередки польському уряду не вдалося. Верховна Пластова Команда видала таємний наказ, згідно якого пластунам Галичини заборонялось вважати себе звільненими від присяги [82. С.72].

Про роль і завдання ідеологічних засад гімнастично-спортивного пластового руху на ЗУЗ згадує і П.Дужий у своїй праці “Степан Бандера –

символ нації”: “Пласт, а також інші молодіжно-спортивні організації на західноукраїнських землях проводили велетенську виховну працю, вони фактично готували кадри націоналістів-державників, людей високого гарту, крицевих українських патріотів” [125. С.24].

Отже, у різних формах та проявах знайшла свій розвиток пластова ідея, що залишилась вагомим чинником суспільного життя західних українців у 30-х рр. ХХ ст. Нелегальні пластові осередки намагалися продовжити ідейно-політичний та військовий вишколи молоді. Якісно нового рівня сягнуло пластове табірництво. Численні молодіжні товариства активно використовували елементи пластової ідеології та організації. Багато вихованців стали активними членами та провідниками підпільного націоналістичного руху.

Складовою національно-визвольного руху, що розвивався і міцнів в роки польської окупації, була кропітка діяльність Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ), історичний досвід якої набутий впродовж іноземного поневолення на ниві створення системи національно-християнського виховання української молоді, був використаний для становлення і розвитку спортивно-патріотичних товариств. На тлі фізичного виховання галицької молоді в масових руханкових сокільських, пластових, лугових товариствах та спортивних клубах була започаткована у Галичині в 1931р. Католицька Акція. Вона набула значного поширення серед української молоді, створивши нові організації, структури “Українська Молодь Христові” та товариства “Католицька Акція Української Молоді” (КАУМ), “Обнова”, “Скала”, “Марійські товариства”. Греко-Католицька Церква вважала, що відродження державності України в значній мірі залежало від молоді, яку чекає “величне й почесне завдання – оновити Христовою ідеєю Українську Націю” [183. С.40]. Так “Католицька Акція Української Молоді” стала основою підвалиною для ініціювання митрополитом А.Шептицьким перед воєводським урядом у Львові 1936 р. питання щодо створення національно-виховної, християнської, спортивної організації – товариства “Орли” – КАУМ. З весни

1937 р. воно діяло на терені трьох воєводств Галичини під патронатом Митрополичого Ординаріату.

Необхідно зазначити, що товариство “Орли” – КАУМ було близьким за змістом, завданням і методами роботи до “Пласту”. В основі діяльності цих товариств був закладений національно-релігійний світогляд, який виражався гаслом: “Служіння Богу й Україні”. Головна ж відмінність цих товариств від “Сокола”, “Січі” і “Лугу” була в тому, що в них існував поділ на вікові категорії. Але на відміну від усіх названих товариств, в “Орлах” – КАУМ не було обов’язкових одностроїв та прапорів. Після затвердження цивільною владою статуту “Орлів” у квітні 1937 р. почала діяти Головна Рада товариства на чолі з А.Мельником, а після 1938 р. – В.Глібовським [113. С.45]. Товариство “Орли” – КАУМ об’єднувало на той час близько 30 тис. членів. [129. С.2852].

Зростання вагомості в суспільному житті товариства “Орли”, їх посиленій організаційний ріст, влаштування таборів, спортивних змагань приводило до заборони організації владними структурами, так, в с. Яблонові Рогатинського повіту було заборонено масові гімнастичні вправи польською поліцією [62. С.136-138]. У с. Нараєві, що на Бережанщині, члени військово-спортивного товариства “Союз Стрільців” та двох перебраних поліцаїв вбили секретаря осередку “Орли” П.Бая [26. Оп.1. Спр.3463. Арк.15,16; 68. С.813].

“Орли” – КАУМ співпрацювали з антиалкогольним товариством “Відродження”, “Просвітою”, релігійно-просвітницьким товариством “Скала”, метою якого було “поширювати й поглиблювати освіту й культуру українського народу” [142. С.34]. Товариство “Скала” ініціював єпископом – Г.Хомишин , де у 1937 р. на Станіславівщині його чисельність сягала 14 280 осіб [16. Оп.2. Спр.387. Арк.7]. У співробітництві “Орлів” – КАУМ із згаданими товариствами проходив ідеологічний та тіло-виховний вишкіл, відбувалося залучення до суспільно-корисної праці членів цих товариств. Національно-християнський світогляд знаходив благодатний ґрунт у

середовищі українського студентства, що відображалось на діяльності товариств “Марійські дружини студенток”, “Основа”, “Студентська громада”, Показовим є те, що діяльність українських релігійних молодіжних товариств і вироблений ними світогляд мали також великий вплив на такі спортивно-патріотичні товариства, як “Сокіл” та “Пласт”.

Потрібно відзначити, що в середині 30-х рр. ХХ ст. головною базою для поповнення поріділих рядів ОУН продовжувала залишатись студентська молодь, яка в переважній своїй більшості вихована на традиціях спортивно-патріотичних товариств, що дуже часто діяли завдяки студентській ініціативі. За твердженням П.Мірчука, “студентські гуртки при університетах і мережа студентських організацій на провінції служили суцільно як головні резерви для ОУН. Велику роль на початках організації відіграв теж відомий Академічний Дім у Львові, в якому сконцентрувалося все студентське життя і де законспіровано містилася Крайова Екзекутивна ОУН. В Академічному Домі мешкали студенти з усіх сторін Західної України, тут мали свій осідок різні студентські установи, відбувалися відчити, збори, дискусії тощо” [178. С.529].

Зокрема, за 1932-1933 навчальний рік в 30-ти студентських осередках вищих шкіл Львова було зорганізовано 697 українських студентів, з яких половина були членами ОУН. Але саме ця половина займалася постійною працею серед товариств “Сокола”, “Луга”, спортивних клубів та секцій, “Просвіти” та “Рідної школи”. У цьому навчальному році для молоді не лише Львова, а й цілого краю студенти виголосили 921 доповідь, влаштували 223 спільних сходин, організували 57 фестинів із спортивною програмою, провели 13 гімнастично-військових вишколів, організували шість товариств “Сокола” і “Лугу” – 10 спортивних клубів та 10 секцій [60. 1933. квітень, травень]. Ці цифри говорять, що ОУН ставила вимогу до своїх членів не тільки очолювати революційну боротьбу, але й брати дієву участь в суспільно-громадському житті краю. Необхідно підкреслити, що на 20-ті рр. ХХ ст. поряд з бурхливим ростом націоналістичного руху припало створення нелегальних студентських

організацій як за кордоном, так і в Галичині. Цьому, до певної міри, сприяла сама польська влада, яка забороняла українські вищі навчальні заклади та існування студентських організацій. І як результат, студенти беруть активну участь у створенні та діяльності Групи української державницької молоді (ГУДМ), більш відомої як “Група української націоналістичної молоді” (ГУНМ). Вона діяла у Львові, і члени цієї групи ще не мали чітко виробленої ідеологічної платформи, крім революційного запалу. На чолі ГУНМ стояли С.Охримович, Б.Кравців, І.Габрусевич, В.Дибенко та ін.

У цей же час у 1922 р. учні старших класів гімназій Львова створили підпільну “Організацію Вищих Класів Українських Гімназій” (ОВКУГ). Ця організація пропонувала ідеї націоналізму та різко виступила проти деяких спроб поляків колонізувати українське шкільництво, проводила диверсії в гімназіях та поза їх межами. ОВКУГ увібрала в себе ціле сузір’я найкращих представників пластової молоді – Романа та Юрія Шухевичів, В.Яніва, О.Гасина, С.Бандеру, З.Коссака та ін. Згодом в різних містах Галичини виникли численні молодіжні націоналістичні осередки, тому назріла потреба їхньої консолідації у боротьбі проти польського окупаційного режиму.

У результаті об’єднання цих організацій утворено “Союз Української Націоналістичної Молоді” (СУНМ), що стало поступом розвитку націоналістичного руху серед студентства. Організаційним та ідеологічним референтом “Союзу” став С.Охримович. Вже в другій половині 20-х рр. ХХ ст. галицьке студентство стало повноправним учасником визвольних змагань. Проявивши високу національну свідомість, студенти взяли найактивнішу участь у підготовці та створенні ОУН [232. С.125-131].

Важливого значення надавала ОУН національно-патріотичному вихованню молоді в сокільсько-січових, пластових, спортивних осередках, тим самим зазначаючи, що “вона – майбутнє нації” [7. Оп.2. Спр.2619. Арк.43 зв.], наголошуючи при тому, що “націоналізм: нова сила виховання”, бо тільки така ідея пов’язує виховання з надбанням минулого, сучасного і майбутнього,

падаючи цьому процесу тяглості та єдності [1. Оп.1. Спр.36. Арк.21 зв.]. Отже, національно-патріотичне виховання молоді нерозривно пов'язане з цілісністю потреб та завдань української нації [1. Оп.1. Спр.36. Арк.22 зв.].

Невід'ємною складовою діяльності ОУН з початку 30-х рр. ХХ ст. була боротьба за збереження та посилення впливу організації на діяльність легальних спортивно-патріотичних товариств. Так, у брошурі “Наша боротьба, її мета, шляхи і методи”, виданій Виконавчим Комітетом КЕ ОУН, наголошувалось на необхідності охопити організаційною сіткою громадське життя молоді [6. Оп.1. Спр.952. Арк.30]. Йшлося про те, щоб в українських легальних товариствах проводити національно-патріотичний вишкіл молоді та залучати її до суспільно-політичного життя краю. У результаті плідної праці на цьому відтинку ОУН, її вплив у деяких повітах (йдеться про “низові клітини” – В.В.) був майже стовідсотковим [207. С.131]. Інструкції для повітових відділів ОУН зобов'язували кожний відділ опановувати легальні товариства для безпосереднього впливу на молодь. Для чіткого виконання роботи з усіма структурами національно-патріотичного виховання ОУН з 1929 р. вводить книгу розпорядків [17. Оп.1. Спр.55 Арк.8, 18]. Особливий вплив ОУН спрямувала на ті товариства, клуби, які свою діяльність спрямовували на спортивно-військовий вишкіл. До такого товариства належав Український Спортивний Союз (УСС). Потрібно зазначити, що саме “Сокіл-Батько” 1922 р. покликав до життя нову спортивну інструкція – Спортивну секцію, яка 1924 р. реформувалася в Український Спортивний Союз і здійснювала керівництво всього спортивного життя краю. Очолювати УС Союз доручили колишньому сотнику УС Стрільців, УГА, співзасновникові УВО, юристу О.Навроцькому.

Особливо велика суспільно-політична активність УС Союзу спостерігалася з початку 30-х рр. ХХ ст., коли на політичну арену національно-визвольної боротьби виходить ОУН. З цього приводу слідчий відділ Тернопільського воєводства від 7 лютого 1932 р. повідомляв усі повітові комендатури поліції, що згідно з рішенням КЕ ОУН, в усіх повітових містах

повинні бути створені філії Спортивного Союзу, що підпорядковуються УС Союзу у Львові. Ця організація постає замість “Пласту”, і в своїй діяльності вона повинна опиратися на організаційну і вишкільну систему “Пласту”. Комендант поліції Збарзького повіту в таємному розпорядженні до всіх постерунків (дільниць) вимагав слідкувати та доносити про діяльність філій УС Союзу [27. Оп.1. Спр.705. Арк.45,46].

Ще одним доказом прискіпливої уваги до УССоюзу польської влади було повідомлення повітових комендантів поліції від начальника департаменту поліції Тернопільського воєводства, що з 1 по 7 вересня 1933р. у Львові мають проходити Запорізькі Ігрища, організовані УС Союзом. У цьому ж повідомленні керівник департаменту поліції констатував, що УС Союз є законспірованою агентурою ОУН, яка під прикриттям спортивної діяльності займається вихованням у молоді духу революційного українського націоналізму. Водночас в цьому документі повідомлялося, що УС Союз фінансується КЕОУН, а головою Тернопільського осередку товариства було обрано С.Волинець. У вищезазначеному розпорядженні департаменту поліції воєводства наголошувалося на тому, що повітові команди поліції повинні збирати інформацію про співпрацю УССоюзу з ОУН [28. Оп.1. Спр.1182. Арк.1, 41]. Отже, окупаційна влада на основі доказів про співпрацю між організаціями робила все для того, щоб заборонити діяльність УС Союзу та його структурних одиниць особливо – Українського Студентського Спортивного Клубу (УССК). Слід зазначити, що з часу заснування УССоюзу (1924 р.) до 1935 р. його очолювали відомі політичні діячі – О.Навроцький, Б.Гнаткевич, Б.Макарушка, С.Шухевич.

Щодо історії створення УССК, то студентська ініціативна група внесла проект Статуту цієї організації на розгляд Львівського воєводства ще в грудні 1926 р., однак його затверджено не було, і УССК існував як спортивна секція при Товаристві Прихильників Освіти. Я.Рак, звітуючись як голова УССК про діяльність клубу за 1929/30 н.р., доповідав, що на той час товариство

нараховувало 160 осіб студентської молоді [22. Оп.14. Спр.666. Арк.2,3; 50. 1930. 30 листопада].

Попри незначну спортивну діяльність УССК проявив себе на терені політичної діяльності серед молоді, чим привернув увагу владних структур. Так, громадсько-політичний відділ МВС Польщі інформував всіх повітових старост Галичини, що на основі отриманих даних, УССК становить собі за мету організацію спортивного життя таким чином, щоби всю націоналістичну діяльність вкласти в рамках спорту. І тому поліцейні відділи повинні усіма можливими методами вести постійний нагляд за цим клубом [235. С.595]. Головою УССК з 1936 р. призначено О.Грабця за розпорядженням Р.Шухевича, який після арешту С.Бандери очолив Провід КЕОУН. Йому, як голові УССК, було наказано КЕОУН бути комендантом оборони всіх українських установ Львова від нападів польських шовіністів [220]. Польські владні структури наголошували, що керівництво УССК не тільки опановує спортивні секції і клуби в Галичині, але й становить собі завдання поглибити вплив серед учнів українських гімназій і виховувати їх у військовому дусі. Військово-політичний вишкіл проводили одночасно з фізичним, щоб він не впадав в очі владі. На думку УССК, потрібно було узгодити програму фізичного виховання з усіма клубами і секціями на терені Галичини для встановлення єдиного впливу на спортивний і військовий вишкіл [26. Оп.1. Спр.2831. Арк.6, 8]. Результатом роботи польської поліції було затримання на залізничній станції Ярігівці Зборівського повіту Р.Луціва, студента Львівської політехніки, співробітника часопису “Студентський Вісник”. Під час обшуку в Р.Луціва, члена ОУН, було знайдено 18 примірників часопису, 13 відозв “До студентських клітин”, мапу Галичини, список українських спортивних товариств, клубів, секцій Тернопільського, Збарзького, Скалатського, Тербовлянського повітів [26. Оп.1. Спр.2831. Арк.9, 11].

На особливу увагу заслуговує таємне повідомлення інформаторів влади Львівського воєводства, що 7 лютого 1937 р. в Академічному Домі

Львова відбулися збори членів УССК, на яких були присутні 30 студентів. На зборах обговорювалося питання ідеології та діяльності товариства. Зокрема, голова клубу Д.Березовський зазначив, що УССК повинен бути не тільки виразником спорту, а й політичним осередком в краї [26. Оп.1. Спр. 3096. Арк.4].

Починаючи з 1934 р., КЕ ОУН організовувала в різних місцевостях ЗУЗ військові вишколи, які мали назву “Зелені кадри”. Ці військово-політичні вишколи проводилися на випадок нової пацифікації та посилення зі сторони Польщі терору проти українського населення. Лише у Львові таких вишколів було проведено десять. До програми навчання входив теоретичний матеріал з теорії фізичного виховання, де лекції читала редактор тижневика УССоюзу “Готові” Є.Мойсейович – Янів. Лекції з теорії військового теренознавства проводив В.Гладкий. Практичні ж заняття проводив голова УССК Д.Березовський [179. С.31].

Підтвердженням останнього є секретне повідомлення відділу безпеки МВС Польщі у Варшаві від начальника політичного департаменту Львівського воєводства 18 листопада 1937 р., що УССК останнім часом почав проявляти активну організаційну діяльність у Львові. Так, днем раніше у брюховецькому лісі на західній околиці Львова в 11-й годині відбувся військовий вишкіл членів УССК, в якому взяли участь 23 чоловіки на чолі з Д.Березовським. Зібрання відбулося таємно, оскільки голова УССК особисто повідомив самих активних членів клубу. До вказаного місця прибули: Д.Березовський, В.Левицький, Л.Сторожук, І.Варцаба, М.Матвійчук, І.Равлик, О.Логуш, О.Сорока, С. Крива, Т.Дмоховська та ін. Головою УССК було зачитано розпорядження №6, в якому наказувалося проводити серед нових студентів роботу для виявлення їхньої придатності до організаційної роботи та їхніх ідеологічних поглядів. Після цього почався практичний вишкіл – біг, марші, груповий вишкіл, взяття в полон. Цей вишкіл проходив протягом двох годин, незважаючи на дощ.

Через те, що тематика навчання, на думку влади, була переважно військова, львівський воєводський уряд викликав керівників УССК та “Рідної школи”, при якій існував клуб нелегально, і попередив, що УССК буде розпущений, коли не припинять діяльності, яка виходить за рамки статуту [26. Оп.1. Спр.3036. Арк.17, 19, 26].

КЕ ОУН надавала великого значення організації та проведенню пропагандистських походів в усі куточки Західної України. До цієї акції залучилися досвідчені члени ОУН, керівники крайової та повітових Екзекутив. Так, 16 червня 1937 р. до Заліщик, що на Тернопільщині, прибув референт розвідки КЕ ОУН Р.Паладійчук. Він відвідав осередки гімнастичних товариств “Сокіл”, “Луг”, спортивних клубів повіту, де проводилися лише збори, читалися реферати, а також відбувалися таємні наради з членами товариств [29. Оп.1. Спр.172. Арк.64, 84].

Для підготовки і опрацювання маршрутів і студентських пропагандистських походів при нелегально існуючому УССК було створено спеціальну комісію на чолі з О.Грабцем, головою клубу з 1938 р., та її членами: О.Грицаєм, М.Полідовичем, Д.Дмоховською, М.Дзіваком. Було сплановано на літні канікули в 1938 р. походи в різні сторони ЗУЗ: на Волинь – керівник М.Дзівак, на Лемківщину – Д.Дмоховська, на Гуцульщину – О.Грицай. Всі вони запідозрювалися поліцією у приналежності до ОУН [26. Оп.1. Спр.3096. Арк.25]. Ці походи були ефективним засобом підтримки українського національного духу серед провінційного населення краю, вони послаблювали діяльність польських організацій, особливо на Гуцульщині, та залучали до корисної справи студентів.

Згідно інструкціям та розпорядженням КЕОУН, значна увага приділялася легальним українським спортивним організаціям для поширення там своїх ідей та залучення молоді до українського національного руху. Треба зауважити, що, незважаючи на переслідування з боку польської влади та конкуренцію українських партій (УНДО, УСРП, КПЗУ), ОУН в другій половині

30-х рр. ХХ ст. поступово завойовувала настрої української молоді спортивних товариств в повітах ЗУЗ завдяки студентам-членам ОУН. Значною допомогою в організаційному зміцненні осередків ОУН та проведенні пропагандистської та роз'яснювальної роботи стало видання КЕ ОУН нелегальних часописів “Юнак” та “Юнацтво” для вишколу ремісничої та робітничої молоді.

У статті “Справа лижного спорту”, опублікованої часописом “Юнацтво”, зазначалося, що під прикриттям занять з лижного спорту водночас повинні відбуватися і військові вишколи та маневри із залученням націоналістичної молоді [27. Оп1. Спр. 706. Арк.97; Спр.705. Арк.11; Спр.707. Арк.126].

Саме студентська молодь, в першу чергу, втілювала ідеї та постанови проводу ОУН серед гімнастичних товариств, клубів, секцій щодо національно-патріотичного вишколу. Так, за повідомленням поліції Збарзького повіту студенти П.Трач, Є.Барак та Є.Сенишин, члени проводу ОУН, проводили в с. Шилах урочистості на честь боїв під Крутами, Базаром та пам'яті гетьмана І.Мазепи [26. Оп.1. Спр.1925. Арк.6]. А у Заліщицькому повіті цього ж воєводства за даними поліції провід КЕОУН на чолі з Р.Стоянівським в середині 1937 р. опанував усі легальні українські товариства. Серед них 6 осередків “Соколу”, 30 – “Лугу”, спортивне товариство “Дністер” та 2 спортивні клуби [29. Оп.1. Спр.171. Арк.10].

Ще одним доказом впливу націоналістичної організації на легальні молодіжні українські товариства Галичини було повідомлення коменданта поліції 15 серпня 1937 р. старості Чортківського повіту, що член Ради Українського Спортивного Союзу студент філософського факультету Львівського університету, керівник повітової Екзекутиви ОУН в Чорткові М.Стиранка організував товариство “Сила”, членами якого стала переважно реміснича, робітнича та “рільнича” молодь [29. Оп.1. Спр.172. Арк.145].

Статут товариства “Сила” був затверджений 15 січня 1937 р. львівським воєводством. Згідно зі статутом, його діяльність поширювалася на

Львівське, Тернопільське і Станіславське воєводство. При товаристві дозволялося створювати спортивні секції і клуби, які в майбутньому мали перерости в самостійну спортивну інституцію такої ж назви. До почесного комітету робітничого товариства входили: К.Левицький, Й.Сліпий, С.Білик, а головою було обрано О.Іванчука [29. Оп.1. Спр.172. Арк.30-33, 45].

Незважаючи на невеликий час існування, Копичинський спортивний клуб “Стріла” уже весною 1936 р. був відомий в Галичині щодо виховання національної свідомості молоді і тому був під пильним спостереженням поліції. Староста повіту доносив Тернопільському воєводству, що СК “Стріла” має своє власне радіо, проводить жваві дискусії по визначних датах української історії, руханкові та ідеологічні вишколи молоді. Головою клубу був Р.Брикович, член ОУН, активний націоналістичний діяч, випускник філософського факультету Львівського університету. У липні 1936 р. клуб об’єднував 105 осіб, з них 15 дівчат, переважно всі вони були члени ОУН [26. Оп.1. Спр.2831. Арк. 14, 17].

Значну політичну і організаційну діяльність під прикриттям спортивних секцій проводили відомі діячі ОУН С.Охримович, Ю.Грицай, Роман і Юрій Шухевичі, Б.Підгайний, М.Колодзінський та інші. Так, крайовий провідник ОУН на ЗУЗ, член УГВР, співорганізатор УПА С. Охримович обов’язково раз в тиждень їздив до Тернополя для співпраці з окружною Екзекутивою ОУН. Під прикриттям спортивних змагань він часто приїжджав до місцевих повітів для обговорення організаційних справ, отримуючи при цьому звіти про діяльність місцевих осередків ОУН у воєводстві [26. Оп.1. Спр.2388. Арк.119; 128. С. 1314].

Військовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ з 1932 р. майбутній шеф Головного військового штабу УПА Д.Грицай, будучи членом “Пласту” і навчаючись на філософському відділенні Львівського університету, втілював у життя ідею “водного Пласту”, тобто військового туристично-спортивного вишколу на водоймах та річках разом із братами Романом та Юрієм

Шухевичами, Б.Підгайним, І.Сенівим та іншими членами ОУН поширюючи при цьому націоналістичну ідеологію. Головним завданням очолюваної Д.Грицаєм референтури була організація військового вишколу членів ОУН на рівні не нижче підофіцерів, які мали утворити ядро військових формувань у майбутніх національно-визвольних змаганнях [60. 1932. Ч.7-8].

Отже, особливістю розвитку національно-визвольного руху в міжвоєнний період було те, що рушійною, провідною, бойовою, вишкільною, інтелектуальною та організаційно-пропагандистською силою було українське студентство, яке виховувалося на героїчних традиціях визвольної боротьби свого народу. Ще одне переконливе свідчення тому – діяльність УССК та його провідників. Незважаючи на те, що клуб існував при Товаристві прихильників освіти, він успішно розвивався і завойовував свої симпатії серед молоді. Необхідно зазначити, що з 1931 р. до 7 листопада 1938 р. – часу розпуску клубу владою, Управу УССК очолювали відомі провідники національно-революційного руху краю. Серед них – професор С.Гайдучок, В.Маруняк, Р.Рак, Р.Луців, Р.Шухевич, К.Зарицька, Д.Федак, Д.Данко, Ю.Пачовський, Д.Грицай, О.Грабець та ін. А перед цим відбувся розпуск централі спортивного руху – Українського Спортивного Союзу (1937 р.), та створених 9-ти окружних спортивних союзів в рамках Союзу і його структур: краєзнавчого товариства “Плаї”, спортивного клубу ім. сотника Ф.Черника при Союзі, Карпатського Лещетарського Клубу та низки інших клубів, підпорядкованих УССоюзу. Заборонявся випуск часописів Союзу “Готові”, “Змаг” та “Спорт”. Близько двох років Львівський воєводський уряд спільно з МВС Польщі безуспішно чинив тиск на голову УС Союзу О.Радловського, щоб отримати від нього згоду на підпорядкування Союзу Комітетові фізичного виховання і військової підготовки та Польському Зв’язку Спортивних Союзів.

Політичне становище на землях УРСР невдовзі призвело Провід УС Союзу до радикальних змін ідеологічних засад організації, який напередодні Другої світової війни повністю перейшов на націоналістичну платформу.

З приходом у вересні 1939 р. на Західну Україну радянської влади діяльність українських суспільно-політичних партій, об'єднань, спортивно-патріотичних товариств, клубів, секцій була заборонена.

Таким чином, проаналізувавши військово-патріотичний вишкіл молодіжних товариств Галичини в розглянутий період діяльності УВО-ОУН автор дійшов наступних висновків.

Незважаючи на репресивно-заборонні заходи польського уряду та значні втрати у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр., українські молодіжні товариства у 1920-х роках все ж зуміли вистояти й зарекомендувати себе потужною національною силою в боротьбі за соціальні та національні права українського населення краю. В умовах постійного переслідування та зменшення кількості українських культурно-просвітницьких установ, наступу та історичну спадщину та духовну культуру українські руханково-спортивні товариства залишилися важливими національно-виховними інституціями. В їх лавах перебувало десятки тисяч осіб, більшість з яких становила молодь.

Попри постійні перешкоди і репресії польської адміністрації у перші роки та вкрай деморалізоване галицьке українство - колишні старшини УСС і УГА, що повернулися з таборів військово-полонених, еміграції, почали відновлювати українські молодіжні товариства, спортивні клуби. Пройшовши в горнілі боротьби немалі випробовування на духовну, тілесну і національну міць, вони приступили до військово-політичного вишколу молоді цих товариств. Завдяки старшому поколінню, вихованому на сокільсько-січових, пластових ідеях, його відданій і наполегливій праці в 20-х рр. ХХ ст. на західноукраїнських землях у несприятливих умовах окупаційного режиму, спортивно-патріотичний рух ставив собі за мету виховання у молоді національної свідомості, патріотизму і готовності до самопожертви.

Такі фактори, як протистояння на організаційно-ідеологічній основі в сокільсько-січовому русі в міжвоєнний період, непорозуміння керівництва УС Союзу та Старшини "Сокола-Батька" щодо розподілу функцій в масовому

сокільському русі, ліквідації владою “Пласту”, суттєво не позначилися на стратегічній національній меті – звільнення західноукраїнських земель від колоніального польського панування. Навпаки, репресивні дії польської адміністрації спонукали до пошуків більш активних засобів боротьби в цих тіло-виховних товариствах у міжвоєнну добу.

У досліджуваній період національно-визвольної боротьби УВО-ОУН як організатор всього українського політичного життя на західних землях України зуміла плідно використати поєднання свого нелегального становища з легальними молодіжними організаціями, такими як “Сокіл”, “Луг” (на старих статутах), “Пласт”, УС Союзу, УССК, Карпатський Лещетарський Клуб, мережею спортивних клубів і секцій усього краю. Саме тут формувалася еліта української молоді, що поповнювала національні кадри на всіх ділянках українського суспільно-політичного життя в умовах польської займанщини. Націоналістична організація плідно працювала в спортивно-патріотичних товариствах, студентських спортивних клубах, секціях не лише з пропагандистською метою, щоб забезпечити свій вплив на молодь. Вона розглядала діяльність вищеназваних молодіжних організацій як школу виховання провідників нової генерації в тяжких умовах польської окупації на західних землях України.

У той час, коли керівники поміркованих українських партій (УНДО, УСРП, УСДП) шукали порозуміння з владою, молодь продовжувала пропагувати та розвивати власну культуру, освіту, тіло-виховання, готуючись у спортивно-патріотичних товариствах до боротьби за незалежність. Розчаровуючись в угодовській політиці легальних партій та їх діячів, вони прагнули радикальних методів боротьби. Націотворчою ідеєю для української молоді стала державотворча. Частково завдяки цьому впродовж тривалого історичного часу були перекреслені асиміляторські плани Польщі щодо українського населення.

Визначальною особливістю в ці роки була подальша активізація УГКЦ, особисто митрополита А.Шептицького у наданні вагової матеріальної допомоги у розбудові стаціонарних пластових, сокільських таборів в Карпатах, вишколу в них галицької молоді, участь греко-католицького духовенства у відкритті та освяченні святкових імпрез, спортивних змагань, запорізьких Ігрищ, Днів українського спортовця.

Український гімнастично-спортивний рух Галичини сформувався впродовж першої третини ХХ століття у потужну національно-революційну силу, пройшовши складний шлях розвитку, і завдяки військово-патріотичному вишколу завжди виступав на передових позиціях у боротьбі за власну державу.

РОЗДІЛ 4

Участь української молоді в протестаційних акціях УВО – ОУН

Після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. український народ й надалі шукав єдино правильного шляху і найдоцільніших засобів для здійснення заповітної мети — побудови Самостійної Соборної Держави. І саме як наслідок того пошуку виник організований національний рух.

У середовищі Січових Стрільців та військових Армії УНР з переходом на цивільне життя і в умовах масової еміграції виникає ідея переходу на нові організаційні форми боротьби і створення нового проводу для керівництва подальшим розвитком українського визвольного руху. “Військове товариство ім. гетьмана П.Орлика”, “Спілка українських вояків в еміграції”, “Товариство колишніх вояків Армії УНР”, “Громада старшин 6-ої Січової стрілецької дивізії”, “Товариство вояків-запорожців армії УНР” [3. Оп.1. Спр.275. Арк.1], “Товариство вояків 5-ої Херсонської стрілецької дивізії”, “Спілка організацій колишніх військових Армії УНР”, котрі діяли на Україні в різні роки, ставили за мету зберегти “вогонь славних традицій минулої визвольної боротьби” і старшинський корпус армії для “майбутніх збройних змагань” [201]. Фактично УВО була задумана як “збройне ремені самостійницьких партій” і включала людей (переважно військових) “різних партійних переконань” [156. С.10].

Як відомо, вину за катастрофічне становище, у якому опинилась українська національна справа, військові пред’явили політичним партіям та організаціям, а також урядам, до яких входили їх представники. Побачивши у партійному та соціальному підходах неабияку шкоду для національної справи,

з'їзд, який відбувся у серпні 1920 р., проголосив створення першої позапартійної націоналістичної організації у післявоєнний час — Української Військової Організації (УВО). На ньому була прийнята постанова — звернення до всіх військових повертатися в Україну і включатися в революційну діяльність. Саме з цих позицій розглядалися усі інші питання, в тому числі й стратегія революційної діяльності УВО, що передбачала продовження боротьби за самостійність українських земель, але не визначала її майбутньої соціально-політичної форми [155. С.42-43]. Є.Коновалець та Ю.Отмарштайн, котрі очолили Українську Військову організацію, передбачали, що УВО стане сполучною ланкою усієї української армії в еміграції для продовження найближчим часом боротьби з більшовиками. Однак вирішення долі Східної Галичини на користь Польщі зумовило нове завдання організації — підняти український народ проти польської окупаційної влади [100. С.37]. Загарбницька політика, здійснювана польською владою на західноукраїнських землях, лише прискорила цей процес.

У Львові створено керівний орган організації — Начальну Команду УВО, комендантом якої став Є.Коновалець, начальником штабу Б.Гнаткевич, бойовим референтом — М.Саєвич, політичним референтом — Д.Паліїв, референтом розвідки — О.Думін; активними членами були Р.Сушко, В.Кучабський, С.Коберський, Я.Чиж, М.Матчак, А.Мельник, Я.Індишевський. На зборах старшин була накреслена програма дій і завдання нової підпільно-політичної організації [100. С.38]. Роль і завдання УВО визначалися так: “УВО є революційною організацією, якої основним завданням є пропагувати думку загального революційного зриву Українського Народу з остаточною метою створити власну самостійну і з'єдинену державу. Рішуче відкидаючи орієнтацію як на Польщу, так і на большевиків, УВО вважає зрадником визвольних змагань українського народу теж ті одиниці з-поміж українців, які пропагують орієнтацію на того чи іншого окупанта України” [178. С.22-23]. З огляду на ситуацію, що запанувала на Україні, а саме на тотальне нищення всього

українського на Наддніпрянщині, де комуністичний режим шляхом репресій знищував сотні тисяч українців за найменшу причетність до національного руху і руйнацію польською окупаційною владою українського політичного, суспільного та культурного життя на Західній Україні, УВО обрала тактику непримиренного опору ворогові, стала на захист національних інтересів свого народу. Стратегічною метою діяльності організації було створення регулярної української армії, для того нею був створений військовий статут [2. Оп.1. Спр.1. Арк.1-25]. Головні засади діяльності УВО склалися з таких елементів: у боротьбі з ворогом орієнтуватися тільки на власні сили; боротьба повинна вестися проти всіх окупантів одночасно і безперервно, бо перервану боротьбу відновити дуже важко [102. С.418].

Важливою ділянкою внутрішньо-організаційної праці УВО був військовий вишкіл її членів. Для революційно-бойової діяльності потрібні були добре вишколені військовики. І тому у своїх зверненнях до української молоді УВО закликала не ухилятися від служби у польському війську: “Ідіте до польського війська тільки по мундир та зброю. Присяга на вірність Польщі під примусом недійсна. Присягніть за волю українському народу. В слушний час повернете дула Ваших крісів проти польських офіцерів. Не дезертируйте. Служіть і учіться володіти крісом. Плекайте в своїм серці ненависть до Польщі, а любов до України” [6. Оп.1. Спр.938. Арк.15]. УВО доручила своїм структурним підрозділам у краю дати кожному членові початковий військовий вишкіл, якщо він не служив у війську. Для підвищення рівня військового вишколу Начальна Команда організувала спеціальні військові курси.

За вісім років діяльності організація здобула собі величезний авторитет. Але від самого початку свого існування УВО постала як рух спротиву ворожій окупації, не маючи єдиної ідеологічно-політичної основи. В її рядах згуртувалися люди різних політичних поглядів, що бажали брати активну участь у боротьбі за визволення України. В перші роки існування УВО намагалася підтримувати контакти з урядом ЗУНР під керівництвом

Є.Петрушевича та урядом УНР, на чолі якого стояв А.Лівицький. Але організаційна та політична криза не обминула організацію. Незначна частина членів УВО, яка виступила на підтримку політики еміграційного центру, вимагала усунути від керівництва Є.Коновальця. На з'їзді в Ужгороді 3-15 вересня 1925 р. дійшло до розколу. З УВО, яка залишилась під проводом Є.Коновальця, 14 травня 1926 р. виділилась Західно-Українська Національно-Революційна Організація (ЗУНРО), яка стала на бік Є.Петрушевича і репрезентованої ним політики [16. Оп.1. Спр.147. Арк.64; 13. Оп.1. Спр. 492. Арк.78]. Діяльність ЗУНРО не знайшла широкого відгуку на західноукраїнських землях і незабаром занепала.

Вихід з УВО прихильників Є.Петрушевича сприяв подоланню організаційної та політичної кризи всередині організації. Ідейно-політична кристалізація УВО відбулася на основі націоналізму. Старшинські кадри, які були одночасно членами різних галицьких політичних партій, з середини 1920-х рр. продовжили свою діяльність у легальному суспільно-політичному житті. На їх місце приходило з націоналістичних гуртків молодше покоління, яке відкидало всяке партійництво. Недоліком в роботі УВО на початковому етапі її існування була відсутність регулярного пропагандистського органу, де б інформувалося про діяльність і завдання організації. Такий орган з'явився лише у 1927 р. Це був щомісячник "Сурма", який друкувався спочатку в Німеччині, потім в Чехо-Словаччині і Литві тиражем 10 тис. примірників [16. Оп.1. Спр. Арк.71]. Польська влада всіляко перешкоджала розповсюдженню цього видання, розуміючи його значення і вплив на населення.

Вже на середину 1920-х рр. УВО перетворилася на впливову організацію з широкою і надійною підтримкою в народі, на вагому політичну силу в українському суспільстві.

З метою придушення зростання політичної активності населення Західної України польський уряд використав всі можливі заходи, щоб збити супротив українців. Особливо жорстокий удар по військовій організації

нанесено в лютому 1924 р., коли польська поліція заарештувала зв'язкову УВО О.Басараб, яка була піддана страшним тортурам, і врешті замордована поліцією, але не видала жодної таємниці організації. Вилучені під час арешту матеріали були використані для розкриття організаційної мережі УВО [169]. Внаслідок цього був заарештований Крайовий Комендант А.Мельник з десятьма членами організації [6. Оп.1. Спр.907. Арк.14-15].

У відповідь на терористичні акти польської окупаційної влади на західноукраїнських землях УВО почала здійснювати заходи активного спротиву. Першим таким актом був атентат на керівника польської держави маршала Ю.Пілсудського і львівського воєводу В. Грабовського. Виконав його 25 листопада 1921 р. колишній чотар УГА, а тепер член УВО С.Федак [125. С.33].

Навесні 1922 р. УВО розпочала широку саботажну акцію. Протягом травня-вересня було проведено ряд акцій: спалено великі військові магазини біля Перемишля, на шляху Львів-Бібрка пошкоджено систему зв'язку; спалено або завдано шкоди бомбовими ударами будинкам поліції в Яворові, Городку, Угневі, Судовій Вишні, Любачеві; спалено залізничні станції в Сопотові біля Кутів і в Городку; пошкоджено телеграфний зв'язок навколо Львова, на лінії Коломия-Станіслав, біля Жовкви і Стрия [100. С.41].

УВО провела масштабну саботажну акцію проти польських поміщиків і колоністів, а також бойкот польських шкіл. За літо і осінь 1922 р. було проведено біля 2300 підпалів поміщицьких господарств, фільварків, скирт збіжжя, господарських будинків. Цей рік пройшов під знаком так званої “малої війни” УВО з польською державою [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2]. Своїми бойовими акціями УВО сприяла поширенню дій непокори українського населення, привертала увагу міжнародної громадськості, змушувала окупаційну владу рахуватися з українським населенням Галичини.

Одними з найпоширеніших і ефективних форм боротьби УВО з окупаційним режимом стали експропріаційні акти-“екси”. Особливо часто

проводилися “екси”, коли крайовим комендантом став сотник Ю.Головінський. Для цього було створено спеціальну “Летючу бригаду”, яка в середині 20-х рр. ХХ ст. здійснила низку акцій, спрямованих проти польської окупаційної влади, а саме - напади на поштові відділення в Калуші (1924 р.), головну пошту у Львові (1925 р.), поштовий транспорт під Богородчанами і на касу в Долині влітку 1925р. [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2-3].

Одночасно продовжувалися акти індивідуального терору проти представників польської влади. Одними з найголовніших були: вбивство польського жандарма в с.Добростани під Львовом; ліквідація управи польської поліції в с.Фирлеві Рогатинського повіту; атентат на Президента Польщі Ст.Войцехевського 5 листопада 1924 р. у Львові [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2; 100. С.43].

Великого розголосу набув успішний атентат 19 жовтня 1926 р. у Львові на шкільного куратора, польського шовініста Я.Собінського, який з особливою ненавистю нищив українське шкільництво. Атентат виконав разом із Б.Підгайним майбутній організатор УПА, голова Проводу ОУН Р.Шухевич [1. Оп.2. Спр.31. Арк.3; 125. С.36].

Серед важливих напрямків роботи УВО було залучення в її лави української молоді, яка зростала в атмосфері українського патріотизму та живих національно-культурних, політичних і суспільних зацікавлень. Але разом з тим “УВО не ставить терористичної діяльності як виключного свого завдання... УВО є революційною організацією, основним завданням якої є пропагувати думку загального революційного зриву українського народу із остаточною метою створити власну національну самостійну об’єднану державу” [67. С.292].

Так, 1 листопада 1928 р. студенти-члени УВО на відзначенні 10-річчя ЗУНР вивісили на Львівській міській ратуші синьо-жовтий прапор і провели демонстрацію, в ході якої відбулися сутички з поліцією. На думку ідеологів

УВО, все це мало підірвати авторитет польської влади, створити стан ненависті, морально мобілізувати українське суспільство [16. Оп.1. Спр.147. Арк.23].

Основною територією діяльності УВО була Східна Галичина, але з кінця 20-х років ХХ ст. члени організації вже на Волині розгортають свою активну діяльність [24. Оп.3. Спр.287. Арк.51].

У другій половині 1920-х рр. організація дещо змінила напрямки своєї діяльності - із військово-бойової вона стала революційно-підпільною, її лави поповнювали шкільна, студентська та селянська молодь, яка була вихована в національному дусі. До своєї роботи вона залучає членів спортивно-патріотичних організацій — “Пласту”, “Січей”, “Лугу”, “Соколів”. УВО успішно співпрацювала з націоналістичними організаціями як на ЗУЗ, так і за кордоном. Майбутній голова Проводу ОУН С.Бандера охарактеризував становище національно-визвольного руху в цей період так: “Серед членства УВО була уже утворена загальна свідомість, що обмежувати далі революційну дію лише бойовими формаціями недоцільно, як недоцільно залишати політичну ділянку боротьби існуючим легальним партіям опортуністичного напрямку, - натомість необхідно... творити підпільну ідеологічно-політичну організацію з націоналістичною ідеологією і революційно-визвольною політичною концепцією” [67. С.292]. Отже, впливові члени УВО стояли на позиціях створення підпільної ідеологічно-політичної організації з націоналістичною концепцією.

У таборі для інтернованих поблизу містечка Ліберець в Чехо-Словаччині 1921 р. з'явилася організація “Група Української Національної Молоді” (ГУНМ), за своєю ідеологічною спрямованістю подібна до УВО. Її організатори З.Петрів, М.Коновалець (брат Є.Коновальця), І.Ольховський, В.Бас, В.Гижа, як і керівництво УВО, вбачали головне лихо української нації у соціально-класових підходах до вирішення проблеми державності. Ці підходи, вони вважали, спричиняли партійну непримиренність, ворожнечу, відсутність

єдиної волі та єдиної мети у нації як у політичного організму, непогодженість у діях і в загальному підсумку – поразку [184. С.12].

Слід зазначити, що утворення та діяльність Групи Української Національної Молоді і УВО стало в еміграції першим кроком на шляху створення ідеологічних та організаційних основ нового українського націоналізму, що непримиренно відносився до партійності і ставив інтереси нації над інтересами класів.

На сторінках друкованого органу ГУНМ щомісячного журналу “Національна думка” (Прага, ред. М.Коновалець) пропагувалося продовження національно-визвольної боротьби на 4-х фронтах: московському, польському, румунському, чехословацькому [184. С.12-13]. “Одначе, пам’ятати мусимо, що боротьба, яку веде український народ, — це боротьба на життя або на смерть, а в такій боротьбі ніколи не вибираються засоби, і кожен засіб, який веде до цілі, себто до знищення ворога, не тільки треба, а й муситься вжити” [53. №1. С.25-26]. Із чотирьох фронтів визначились і пріоритетні — московський і польський, на яких мала бути зосереджена вся увага нації і сконцентрована вся її сила. Національно настроєній молоді пропонувалося поширювати в народі ідею національної єдності, замість братовбивчої масової війни — ідею співпраці, позитивізму, реалізму та патріотизму [3. Оп.1. Спр.21. Арк.1].

Паралельно празькій ГУМН, яка при зародженні за своїм складом була переважно галицькою, утворено і наддніпрянські націоналістичні організації, такі як Українське національне об’єднання (М.Сціборський, Д.Демчук); Спілка українських фашистів (П.Костомарів, П.Кожевников); Спілка визволення України (Ю.Коллард). На з’їзді всіх трьох організацій, що відбувся у Празі 12 листопада 1925 р., було прийнято рішення про їх організаційне з’єднання і заснування Ліги Українських Націоналістів (ЛУН) [3. Оп.1. Спр.21. Арк.1-2].

Зауважимо, що при виробленні спільної ідеологічної платформи у Лізі зіткнулись дві концепції. Одна з них базувалась на українських державницьких

традиціях і особливостях духовності української нації. Друга ж при розробці націоналістичної програми пропонувала використати досвід інших народів Європи, зокрема Італії (теорія фашизму). У підсумку перемогла перша концепція, зміст якої полягав в таких положеннях: визнання нації, а не класів, творцем історії; органічна єдність усіх частин нації; мета боротьби — Соборна Самостійна Україна. При цьому, віддаючи перевагу негайним конкретним діям, а не теоретичним догмам, ЛУН виступила на політичну арену з гаслом “Думка — думкою, меч — мечем!” [49. №2. С.47-48].

У формуванні та розвитку української національної думки найбільша заслуга належить Д.Донцову, працями якого у 20-30-х рр. ХХ ст. захоплювалася українська молодь. На поч. 1920-х рр. на пропозицію керівника УВО полковника Є.Коновальця він переїхав з Відня до Львова, щоб відновити видання “Літературно-Наукового Вісника” (ЛНВ). Головне завдання Д.Донцов бачив у відродженні героїчного, величного духу серед українців, піднесення яскравої “Національної Ідеї”, яка б гарантувала і надихала на подвиги цілі покоління. Його праці, якими захоплювалася українська студентська молодь, були направлені на виховання підростаючого покоління: “І коли нова генерація, яка вийшла на шлях життя в героїчну добу нашої історії не стрясе з себе спадщини старого духовного невілляництва, дійсно смутно виглядатиме наше майбутнє!” [123. С.3]. У 1926 р. виходить програмний твір Д.Донцова “Націоналізм”. Ця праця визначила головні філософські засади розвитку націоналізму, виховала і вказала шлях до боротьби і утвердження національної ідеї тисячам і тисячам українських патріотів. Автор дав у ній розгорнуту, глибоку картину попереднього періоду українського національного відродження і накреслив світоглядну та ідейну програму плекання і утвердження принципів націоналізму [122].

Ідеї націоналізму широкою хвилею захопили українське студентство та учнівство. Першими об’єдналися студенти підпільного українського університету, створивши Групу Української Державницької Молоді (ГУДМ).

Майже одночасно учні старших класів львівських гімназій створюють також підпільну Організацію Вищих Класів Українських гімназій (ОВКУГ). Своїм завданням бачать пропаганду ідей націоналізму і тотальної боротьби, протистояння спробам колонізації українського шкільництва [144; 168. С.400-407].

Проблема консолідації та згуртування привела до їх об'єднання 1925 р. в Союз Української Націоналістичної Молоді (СУНМ), що стало якісно вищим етапом розвитку націоналістичного руху. На провідних ролях в ньому були: С.Охримович, І.Габрусевич, С.Бандера, О.Гасин, В.Янів, Я.Старух, Д.Грицай, М.Колодзінський, Р.Волошин, І.Климів, С.Грабець [4. Оп.1. Спр.58. Арк.19]. СУНМ швидко посилив свою діяльність серед студентської, гімназійної та учнівської молоді. Цьому, зокрема, сприяло видання легальних журналів, таких як “Смолоскип” та “Юнак” [58; 64].

Розростання націоналістичного руху, розвиток ідеології і тактики націоналізму в українському суспільному житті вимагали об'єднання розрізнених націоналістичних організацій, створення єдиного керівного центру. Це питання широко обговорювалося в націоналістичній пресі другої половини 1920-х рр. Успішна співпраця з УВО усіма націоналістичними організаціями сприяла пришвидшенню реалізації ідеї створення такого центру. З цією метою після досягнення домовленостей і була скликана Перша Конференція Українських Націоналістів у Берліні 3-7 листопада 1927 р. [24. Оп.3. Спр.1020. Арк.23 зв.; 178]. На ній були присутні керівники чотирьох націоналістичних організацій: УВО, ГУНМ, ЛУН, СУНМ. Авторитетним координатором конференції був Є.Коновалець, якого вже тоді всі бачили єдиним кандидатом на провідника майбутньої об'єднаної організації. Для узгоджених дій члени конференції створили єдиний керівний орган — Провід Українських Націоналістів (ПУН). Його очолили: Є.Коновалець — голова, В.Мартинець — секретар і референт преси та пропаганди, Д.Андрієвський — ідеологічний референт, М.Сціборський — політичний референт [84. С.204]. ПУН мав своїм

завданням сформувати ідеологічну базу, програму, структуру і план дій майбутньої Організації Українських Націоналістів (ОУН).

По ходу роботи конференції з'явилися дві різні концепції щодо способу організаційного оформлення українського націоналістичного руху. Перша концепція була така: самоліквідація всіх існуючих націоналістичних організацій з метою влиття в нову і єдину організацію, що її необхідно було створити. Друга концепція зводилася до пропозиції об'єднати всі вже існуючі організації в одному координаційному центрі, залишившись об'єднаними організаціями і надалі з їхньою самостійністю. Конференція висловила за першу концепцію, проте, з огляду на наявність двох різних точок зору щодо організаційного оформлення українського націоналістичного руху, було ухвалено передати цю справу на остаточне вирішення Конгресові Українських Націоналістів. Також на конференції було ухвалено рішення про видання ПУН щомісячного друкованого органу ідеологічно-політичного характеру, який дістав назву “Розбудова Нації” [24. Оп.3. Спр.1020. Арк.23 зв.]. В організаційній ділянці ініціатори зустрілися з несподіваними труднощами. І хоч усі організації поставились прихильно до створення ПУН, все ж таки вони продовжували існувати окремо.

УВО і надалі продовжувала відігравати головну роль в об'єднанні націоналістичних сил. Але в ній самій почав наростати конфлікт з приводу ведення політичної діяльності і через різне ставлення до легальних політичних партій. Група провідних членів УВО — Л.Макарушка, В.Целевич, О.Навроцький, М.Матчак на чолі з Д.Палієвим поставились позитивно до легальних партій. Вони вважали, що Організація Українських Націоналістів повинна бути легальною партією виразного ідеологічного характеру, зате УВО й надалі повинна залишитися нелегальною військово-бойовою організацією для політичного тиску на польський окупаційний уряд. Такі погляди провідних членів УВО перешкоджали злиттю всіх націоналістичних організацій в нову, єдину ОУН [178. С.80-81].

Для того, щоб проаналізувати цю ситуацію, було скликано Другу Конференцію Українських Націоналістів, що відбулася 8-9 квітня 1928 р. в Празі. Конференція прийняла остаточне рішення про відношення українського націоналістичного руху до політичних партій. ПУН рішуче відмежувався від легальних політичних партій і заборонив своїм членам до них належати. Конференція зробила значний поступ у напрямку злиття всіх націоналістичних організацій. Вона вирішила передати ПУН виключне право представляти усіх українських націоналістів на різних політичних форумах [24. Оп.3. Спр.1020. Арк.24-27].

У світовій історії нерідко трапляється, що національно-визвольні рухи широкого масштабу мають скромні початки. Організація Українських Націоналістів була покликана до життя на напівлегальному Конгресі Українських Націоналістів, який проходив у Відні з 28 січня — до 3 лютого 1929р. У ньому взяло участь 30 делегатів націоналістичних організацій з України, Чехословаччини, Німеччини, Франції, Бельгії і Австрії. Представник США приїхав після закінчення Конгресу. Були присутні два гості: полковник К.Плохий — посланець кубанських українців, І.Кедрин-Рудницький — член УНДО, політичний редактор часопису “Діло”. Учасників було підібрано так: 15 представляло наддніпрянців, 15 — західних українців. П’ятеро було із західноукраїнських земель, решта — емігранти; 11 — колишні старшини українських армій, 10 — професійні політичні діячі; 9 — студенти [178. С.88].

Учасники Першого Конгресу (Збору) працювали в комісіях: ідеологічній, політичній, культурно-освітній і організаційній. Було заслухано та обговорено 40 доповідей з різноманітних проблем. Головою Проводу ОУН одноголосно обрано полковника Є.Коновальця. На його пропозицію затвердили такий персональний склад Проводу: М.Сціборський, В.Мартинець, П.Кожевников, Д.Андрієвський, Ю.Вассиян, генерал М.Капустянський (Низола), Д.Демчук, Л.Костомарів. Головний суддя — Л.Дуб, головний контрольний — Я.Моралевич [57. 1929. №2. С.60-61; 178. С.91-92].

Конгрес також ухвалив устрій та структурні принципи майбутньої організації. Законодавчим органом став Конгрес Українських Націоналістів (або Збір), виконавчим органом — Провід Українських Націоналістів. Структурами ОУН в Галичині та Волині керувала Крайова Екзекутива ОУН на західноукраїнських землях (КЕ ОУН на ЗУЗ). Вона складалася з Провідника, його заступника і референтів, які очолювали певні ділянки роботи. В середовищі української еміграції ОУН поділена на 10 теренів, вони - на держави. Вся територія України розділена на 10 країв, краї на округи, які в свою чергу діляться на повіти, що збігаються з адміністративним поділом, повіти — на райони і підрайони. Найдрібнішими клітинами були “п’ятірки” і “трійки” (3-5 членів). Членами ОУН були люди, що досягли 21 року, написали заяву, отримали запоруку двох членів організації та відбули 6-ти місячний кандидатський термін. Членство до вступу в ОУН готували Доріст (8-15 років) та Юнацтво (15-24 роки) [57. 1929 №1. С.62].

Конгресом було прийнято звернення до українського громадянства про утворення ОУН, де були викладені тези програми організації. В постановах Конгресу ОУН були визначені ознаки націоналізму. Зокрема, було наголошено, що український націоналізм є духовний і політичний рух, який зародився з внутрішньої природи української нації. Нація є найвищий тип органічної людської спільности, тільки суверенна держава забезпечить нації тривалу активну участь у світовому середовищі [39. С.3-6].

Для ідейного та морального гартування членства ОУН на початку 30-х рр. були створені спеціальні “Десять заповідей українського націоналіста” (автор С.Ленкавський), “12 прикмет характеру українського націоналіста” (автор О.Мащак) та “44 правила життя українського націоналіста” (автор З.Косак) [125. С.64].

Важливим засобом поширення ідей націоналізму стала преса. На еміграції продовжували виходити “Розбудова Нації”, журнали “Український націоналіст” (з 1934 р.) і “Націоналіст” (з сер. 30-х рр. ХХ ст.). Тим виданням,

яке відповідало потребам підпілля, став “Бюлетень Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ”. Його ініціатором та редактором став С.Охримович. Невдовзі почав виходити часопис “Юнак”, повністю присвячений ідеологічно-політичному вихованню молоді. Його ініціаторами були С.Охримович та І.Габрусевич [100. С.82-83].

На самому початку становлення державності , на думку керівництва ОУН, Україні необхідно пройти наступні етапи:

- духовне відродження - національне визволення, державне закріплення та розвиток українського суспільства;

- в часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу української нації та найбільшу її відпирність назовні;

- в перехідний період голова держави матиме завдання створення законодавчих та виконавчих органів;

- основою адміністративного устрою Української держави буде місцеве самоврядування, кожний край матиме свій представницький законодавчий та виконавчий орган [111. С.140].

Важливе місце в роботі ОУН зайняло розроблення перспектив соціального та економічного розвитку майбутньої України. Промислове виробництво мало ділитися на три форми власності: державну, кооперативну та приватнокапіталістичну. В аграрній політиці основна ставка робилася на середняка, на ліквідацію поміщицького землеволодіння. Також конгрес зосередив свою увагу на виробленні національно-культурної політики Української держави. Релігія стоятиме на сторожі морального виховання нації. Школа має бути безплатна, обов’язкова, хоча допускаються приватні навчальні заклади під контролем держави. Відносно армії - буде введена загальна обов’язкова військова повинність [39. С.6-15].

Єдиним шляхом становлення України як незалежної держави було запровадження диктатури. І цьому були свої пояснення: “Ми лише обстоюємо

національно-революційну диктатуру, як перехідний стан, бо вона дає можливість українській нації доцільно та раціонально в найкоротший час вибороти собі визволення та незалежну державність. Коли національна диктатура виконає своє завдання, то в Україні встановиться нормальний лад на засадах народоправства” [57. 1929. №8-9. С.225, 227].

Відповідно до постанов Великого Збору ОУН, перспектива розвитку Української держави на демократичних засадах цілком реальна. Провідне становище у побудові Української держави відводилось національній ідеї: “Засада великодержавності є для націоналізму невіддільна частина української національної ідеї. Україна — суцільна нація і кожна її віднога повинна почувати себе нероздільною її частиною, кожна віднога має право і обов’язок в міру своїх сил і здібностей і відповідно до свого положення брати участь у державному будівництві” [97. №9-10. С.221].

Із створенням ОУН на західноукраїнських землях якийсь час ще продовжували існувати дві слабо пов’язані націоналістичні структури, що формально становили єдину ОУН: УВО і СУНМ. Доходило часом до того, що навіть крайові керівники УВО не знали членів Крайової Екзекутиви ОУН, яку склали в основному колишні члени СУНМ, існувала проблема структурної переорганізації.

З іншої сторони, члени УВО – колишні офіцери, загартовані у бойових акціях, люди дещо старшого віку не хотіли підпорядковуватися Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ, яку очолювала молода генерація борців. У цій ситуації великий організаційний талант і витримку проявив Є.Коновалець, який зумів не допустити в цей період історії України конфлікту і розриву зв’язків в ОУН. З одного боку, він хотів зберегти бойовий досвід членів УВО. З другого боку, як геніальний стратег, він розумів, що ідеологічна підтримка і запальний дух молоді із СУНМ дадуть організації потрібний порив, високоінтелектуальне забезпечення у теоретичному й ідеологічному протистоянні ворогові і гартуванні нових кадрів. І в майбутньому ми бачимо, що ОУН зберегла

бойовий дух, і водночас до неї прийшла обдарована молодь, яка вже через десять років взяла на себе відповідальність за національно-визвольну боротьбу українського народу на ЗУЗ. З цією метою були проведені дві Конференції ОУН у травні та червні 1930 р. І лише вони прийняли відповідне рішення про перетворення УВО в складову частину ОУН [100. С.84].

Завдання і роль ОУН були набагато ширші, ніж УВО, оскільки вона, дотримуючись військових засад керівництва, прагнула очолити революційний рух за досягнення цілей інтегральних націоналістів. Особливу увагу звертала на роботу із західноукраїнською молоддю, всіляко проникаючи в молодіжні структури і підпорядковуючи їх своєму впливу. Характерним було те, що старші кадри УВО або виїхали за кордон (О.Сеник, Р.Сушко, Я.Барановський), або після арештів відійшли від активної діяльності (А.Мельник, З.Книш) [228. С.544-545]. Таким чином, до керівництва ОУН в Західній Україні прийшла радикальна молодь, яка вибрала курс на загострення протистояння з представниками польської окупаційної влади.

Організація розглядала себе не як партію, а як ідеологічно-політичний рух авторитарного характеру. Члени ОУН повністю і беззастережно підпорядковувались ідеології націоналізму та організаційній дисципліні. На час революції влада мала бути в руках диктатора. Націоналісти симпатизували ревізійністським силам версальської Європи, насамперед Німеччині. З кінця 1920-х рр. націоналістичний рух зріс у значну політичну силу на ЗУЗ [150. С.99-100].

Значення Конгресу ОУН полягало в тому, що він сконсолідував усі націоналістичні сили, утворив єдину організацію, виробив політичну програму і тактику боротьби українського націоналізму. ОУН ставила собі за мету виховати суспільство в дусі українського націоналізму під оглядом ідеологічним, національно-революційним; докласти всіх зусиль, щоб з українського політичного життя викинути партійні чвари і всі сили народу скерувати в напрямку політичного визволення [16. Оп.2. Спр.147. Арк.73-74].

В основі визвольної концепції націоналісти розвивали тактику, яка отримала своє теоретичне завершення у назві “перманентної (постійної) революції”. Її головні засади полягали в наступному: безперервна черга саботажних терористичних актів зіллється в один могутній вибух національної революції, яка завершиться відродженням Української держави [16. Оп.2. Спр.147. Арк.10-11].

Головними напрямками “перманентної революції” мали бути: політична просвіта населення ЗУЗ із формуванням головної мети — відновлення Української держави; нарощування саботажних і бойових дій проти окупантів; розгалуження і зміцнення організаційної і керівної політичної мережі ОУН [100. С.86].

Ця віра в успішну революцію переходила часом у фанатизм, проти якого ніщо нібито не в силі вистояти. Багато членів вірили, що вони знайшли чудодійну формулу визволення, і що в ній містилася вся політична мудрість того часу. Однак на початку 1930-х рр. вплив ОУН у багатьох повітах на молодіжні організації і товариства був поверхневим: вона володіла настроями молоді, але на цих настроях не можна було будувати твердої системи української підпільної влади.

Аналіз діяльності громадських молодіжних об’єднань, що сповідували певну політичну ідеологію, засвідчує, що всі вони творилися самостійно чи під керівництвом “дорослих” структур з метою підтримки певних політичних партій, або взагалі були їх структурними частинами. Майже всі молодіжні об’єднання були зорієнтовані, а інколи працювали під безпосереднім керівництвом партій чи інших громадських об’єднань.

Помітну роль у вихованні української молоді в умовах окупації Польщі відігравали українські молодіжні товариства “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, “Луг”, “Орли”-КАУМ, які були складовою частиною загального процесу національно-культурного відродження, що мав місце в 20-30-х рр. ХХ ст. у Галичині. Вони об’єднували у різні періоди діяльності до 120 тис. осіб, із яких

понад 80 відсотків становила молодь у віці до 30 років [98]. На чолі йшло студентство, 90% якого входило до численних фахових, професійних, культурних та політичних об'єднань. Проте не лише міська, а й сільська молодь відзначалась високим рівнем організації. Товариство “Луг” нараховувало 1075 осередків по 30-50 членів кожний; у 1470 гніздах “Сокола” згуртувалося 70 тис. юнаків і дівчат; Український Спортовий Союз нараховував 128 товариств і 10 тис. членів; у 175 Каменярських союзах об'єднувалося 10 тис. молодих патріотів [215. С.33]. Крім того, в окремих місцевостях краю існували численні поодинокі організації, що сприяли моральному та фізичному вихованню молоді.

Головним правовим документом, що визначав діяльність громадських товариств на українських землях під владою Польщі у 20-ті - на початку 30-х рр. ХХ ст., було Розпорядження Генерального комісара східних земель від 25 вересня 1919 р. про організації та спілки. Воно повторювало багато положень “Закону про стоваришення”, що діяв на Галичині з 1897р. і був обов'язковим для виконання лише на “кресах”, визначало головні засади ведення та припинення діяльності організацій. Неповнолітня молодь, яка навчалася в середніх навчальних закладах, не мала права самостійно засновувати свої товариства, могла брати участь лише в тих громадських інституціях, статuti яких відповідали статутам навчальних закладів [215. С.34]. З цього становища було два виходи - або створення його при “дорослій” організації, або створення товариства старшими членами “Лугу”, “Соколу”, “Січі”, “Пласту”, які брали на себе відповідальність за виховання неповнолітньої молоді.

Найбільш активними серед них були, безперечно, ті, що існували при ОУН. В Устрої II Великого Збору ОУН було зазначено, що “в цілях ідейного, національно-державницького і суспільно-організаційного виховання української молоді при ОУН існують окремі формації Доросту і Юнацтва обох полів. До групи Доросту входять діти від 6-14 років життя, до групи Юнацтва — молодь від 15-18 років життя” [42. Т.2. С.416].

Молодіжні підрозділи формували досить організовану і чітку структуру в ОУН, яка мала паралельно свій окремий зв'язок ієрархічною системою від низу до верху — від окремих провідників до референтів у Крайовій Екзекутиві ОУН. Неперіодично проводилися спеціальні зустрічі, сходи, табори інструктивного та виховного характеру [205. С.483]. Організаційна мережа ОУН поширювалась серед студентської, шкільної, робітничої, селянської молоді.

Польська влада відзначала, що в УВО-ОУН найбільш активними є члени Юнацтва, куда входила вищеназвана українська молодь [10. Оп.1. Спр.110. Арк.10]. Вона захоплювалася романтикою підпільної боротьби, культом відваги, які пропагувалися в крайовому виданні “Юнацтво”. Наприклад, в роз'ясненні Заповіді українського націоналіста було наголошено: “Перша й найголовніша засада конспірації – це повне додержання тайни. Ніде ніколи нікому не вільно розповідати про справи організації, ані про нашу діяльність” [65. Ч.1. С.5].

У середині 1930-х рр. впроваджено офіційну інструкцію Юнацтва, в якій йшлося про те, як проводити роботу серед української молоді [24. Оп.3. Спр.341. Арк.17], а також був розроблений статут Юнацтва [24. Оп.3. Спр.486. Арк.26-31], схема організаційних структур організації та чітке відмежування Юнацтва від членів Доросту. Такий поділ легше застосовувався в робітничому чи сільському середовищі Юнацтва, зате старшошкільна молодь після закінчення навчання фактично, хоч і неофіційно, входила в контакти з активом ОУН. У другій половині 30-х рр. ХХ ст. після відомих масових шкільних страйків, де були задіяні організацією молодь і діти, не проводились якісь окремі акції, не поширювалися листівки, заборонялися зв'язки з керівництвом ОУН. Це було зроблено для того, щоб при розгалуженій поліцейській системі не були виявлені осередки юнацьких організацій. З морально-виховного погляду йшлося про почуття відповідальності. Молодь мала усвідомлювати, що в майбутньому їй чекає участь у визвольних змаганнях. Жива формація — УВО, її

література, таємно передавана “Сурма” й листівки, бойові акти, політичні процеси, незламні герої, які перебували у тюрмах, — все це розпалювало революційну енергію тодішньої молоді, гартувало її духовну твердість. Активно вступаючи в цю бойово-революційну атмосферу, молоді члени ОУН гартували свої характери [205. С.487].

Треба зауважити, що вирішальною ділянкою націоналістично-ідеологічного виховання молоді в 30-х рр. ХХ ст. був політико-ідейний вишкіл в Юнацтві ОУН. Виховно-вишкільною роботою вважалося вивчення принципів та поточних питань і дискусії навколо них. Тут не було якоїсь суцільної системи. Крім вивчення праць В.Липинського, М.Міхновського, Д.Донцова, молоді люди студіювали постанови Першого Конгресу ОУН та ідеологічні статті в “Розбудові Нації”, часописі “Юнак” і в організаційному “Бюлетені Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ” [125. С.99-100].

Окреме місце типового самовиховання посідала система моральних законів націоналіста — згадувані вище декалог, 12 прикмет націоналіста, а пізніше 44 правила життя вивчалися напам’ять. У другій половині 30-х рр. ХХ ст. виховно-вишкільна робота в Юнацтві ОУН ускладнювалася тим, що в цей період потрібно було дотримуватися підвищеної конспірації. Молодіжні структури ОУН були досить чисельні. Наприкінці 1930-х рр. Юнацтво ОУН налічувало біля 7 тис. осіб [10. Оп.1. Спр.76. Арк.6]. Треба підкреслити, що весь націоналістичний рух на ЗУЗ в той час був передусім рухом молоді. Хоч система організації та виховання стосувалась офіційно лише Юнацтва ОУН, проте ідеологічні основи, загальна атмосфера були спільні для всієї політично-активної молоді. Протягом майже двох десятиріч підпільно-революційного руху, до вибуху Другої світової війни, наймолодші його учасники підростали із Юнацтва, молоді кадри приносили з собою свіжий запал бадьорого ідеалізму і оптимізму, готовність до боротьби. Саме молодь, насамперед, студентська була головною джерельною базою розширення ОУН. Вона виросла вже в традиції української державності, вона пам’ятала існування, хай і короткотривале,

самостійної держави, бачила українське військо, тобто пережила ті історичні події нашого народу, за які збиралася боротися. Державна самостійність не була для неї нездійсненою фантазією. Молодь цю самостійність уже бачила і треба було її тільки здобути. Цей соціально-психологічний момент був надзвичайно важливий для розвитку ОУН. Стан тодішньої української молоді Л.Ребет охарактеризував так: “Це молодь із своїм типовим гоном до лету, із запалом чинити великі діла, сповнена бажання зробити все краще, ніж це зробило старше покоління” [100. С.96].

Надзвичайно важливим і корисним моментом для розвитку ОУН було те, що провідна частина молоді, студентська молодь, була організована і мала свій центр. Гуртки при університетах і мережа студентських організацій служили як головний резерв для ОУН. Велике значення на початку створення Організації Українських Націоналістів відіграв Академічний Дім у Львові, в якому сконцентрувалося все студентське життя і де законспіровано містилася Краєва Екзекутива ОУН. Саме звідси йшли всі витoki революційної роботи на західноукраїнські центри. Очевидно, не всі студенти були членами організації, але вплив націоналістичних ідей серед молоді був величезний. Управа Академічного Дому і майже всі студентські товариства були опановані членами і симпатиками ОУН. Спеціальні референти та інструктори Юнацтва ОУН мали завдання виховати окремі гуртки шкільної молоді на майбутніх членів організації, і в цей спосіб було здійснено безперервне поповнення все нових членів у ряди ОУН. Шкільна молодь була тим родючим ґрунтом для підпільної діяльності. Заборона ворожою владою легальних молодіжних організацій залишила серед цієї молоді пустку, яку скоро заповнили підпільні клітини Юнацтва ОУН. Військово-патріотичний вишкіл української молоді відповідав програмним принципам націоналістичної організації, і тим самим йшла підготовка молоді до майбутньої діяльності [18. Оп.1. Спр.5. Арк.11]. Подальший перебіг історичних подій засвідчив, що з 30-х рр. ХХ ст. поступово ініціативу перехопила ОУН від інших партій (УНДО, УСРП, УСДП) та очолила

національно-визвольну боротьбу на західноукраїнських землях. Перші масові виступи ОУН позначилися саботажами на залізничних і поштових об'єктах, нищенням майна польських землевласників. Революційні виступи становили перед собою завдання підготувати населення до активної, а якщо треба — до збройної боротьби за визволення української землі від чужого панування та за створення власної держави [1. Оп2. Спр.33. Арк.39; 100. С.95].

Отже, революційні виступи мали насамперед психологічне значення. Самі саботажні акції були незначні, а шкоди, які вони спричинили, невеликі. Проте своєю масовістю ці виступи були дошкульні. Вони успішно підривали авторитет польської адміністрації, будили довіру до власних сил.

У цей же час уряд Ю.Пілсудського організував масовий терор проти українців. Цей масовий терор тривав від половини вересня до кінця листопада 1930 р. і його завданням було “умиротворення” українського населення в Галичині. Популярність організації значно зросла в наслідок пацифікації, ОУН стала провідною політичною силою на ЗУЗ.

Важливим аспектом політики ОУН стало протистояння польській колонізації західноукраїнських земель. Свої дії ОУН успішно реалізовувала на практиці. Антипольські акції здійснювалися майже у кожному селі і місті Галичини. Так, в ході цієї акції було заарештовано більше двох тисяч осіб, переважно молоді. Провід ОУН на еміграції виступив з приводу саботажної акції із заявами, в яких роз'яснював, що збройний силовий шлях боротьби визначався як єдиний в тих умовах, в яких опинилася Україна [204. С.137]. Хоча, як стверджує колишній бойовий референт УВО З. Книш, націоналістична організація не організувала саботажної акції “... Во ім'я історичної правди слід ствердити, що УВО цієї акції не задумувала, не планувала, була їй противна і через свого Коменданта на Західно-українських землях Ю. Головінського, вживала всіх заходів, щоб покласти їй якнайскоріше край”. Проте ненависть українських селян до польських осадників була такою

великою, що акція переросла у стихійний рух, який охопив мало не всю Галичину [208. С.529].

Лише згодом УВО вирішила взяти на себе відповідальність за саботажні акції, стверджує тогочасний діяч З. Книш, оскільки прагнула піднести свій авторитет у очах німецьких партнерів та української еміграції, а також “не було іншого виходу, бо не могла вона стати в одному таборі з угодовцями та полонофілами з-під стягу А.Лівицького...” [205. С.485-486].

Отже, питання щодо організації УВО – ОУН селянських виступів 1930 р. залишається дискусійним. Автор дисертаційного дослідження дотримується думки, що саботажна акція була стихійним протестом українських селян проти колонізації польської влади (в якому взяли участь деякі члени ОУН), але в кінцевому результаті організація взяла на себе відповідальність за саботажні, тим самим збільшивши свій політичний авторитет на західноукраїнських землях.

За планом Крайового Провідника Ю.Головінського організовано нові експропріаційні акти. Першим керував бойовий референт УВО З. Книш. Він і ще три бойовики – Ю.Данилишин, М.Максимюк і Г.Пісецький 30 липня 1930 р. здійснили напад на поштовий транспорт під м.Бібрка і заволоділи його вантажем. У перестрілці загинув Г.Пісецький — студент, член “Пласту” і УВО [255. С.117-118].

Другий напад підготував і особисто керував ним З.Косак — бойовий референт Крайової Екзекутиви ОУН, який було здійснено під Белзом 28 жовтня 1930 р.[16. Оп.2. Спр.155. Арк.41, 45, 49, 53, 59].

У цій запеклій боротьбі з ворогом український націоналістичний рух поніс і велику втрату. 30 жовтня 1930 р. Крайовий Провідник ОУН на ЗУЗ Ю.Головінський після страшних тортур при переїзді з тюрми в тюрму був розстріляний. Ця смерть визначного члена і провідника націоналістичного підпілля стала передвіщенням наступних визвольних баталій між ОУН та польською владою. Обов'язки Крайового Провідника ОУН у листопаді 1930 р.

перебрав С.Охримович. На посаду референта пропаганди після ув'язнення З.Пеленського було призначено С.Бандеру [136. С.225].

У цей час ОУН продовжувала нарощувати бойову активність. Під керівництвом Р.Шухевича 31 липня 1931 р. здійснено два успішні “екси”-напади на пошту: під Бірчою коло Перемишля і під Печеніжином біля Коломиї [136. С.225-226].

У Дрогобичі З.Коссаком була організована бойова “п’ятірка”, до складу якої входили: студенти Л.Крисько, М.Гнатів та робітники Д.Данилишин і В.Білас. Саме вони напали і заволоділи коштами в “Банку Людовому” — в Бориславі 31 липня 1931 р.; напали на пошту в Трускавці 8 серпня 1931 р.; вбили польського політичного діяча, посла до сейму Т.Голувку. Останню з перелічених акцій виконали В.Білас і Д.Данилишин 29 серпня 1931 р. в пансіонаті Трускавця. Керував ними і розробив план Р.Шухевич — бойовий референт ОУН [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2; 215. С.200-201]. Усі ці успішні акції безумовно піднесли авторитет ОУН, примусили рахуватися з нею польську владу.

З наростанням націоналістичного руху польський режим запроваджує “наглі суди”, які прискорювали розправу з учасниками руху. У відповідь ОУН організувала вбивство львівського комісара поліції Е.Чеховського. Актентат був підготовлений і виконаний бездоганно, поліція ніколи так і не вийшла на слід його виконавців, а виконав його бойовик ОУН Ю.Березинський (брат дружини Р.Шухевича) [100. С.87].

Арешти і судові процеси, які практично не призупинялися, значно зменшили лави ОУН. Дуже часто поліції не вдавалося довести суду, що звинувачені є членами ОУН, і їх ув’язнювали лише за дрібні провини перед владою і порядком як звичайних порушників закону. Майже кожний активний діяч націоналістичного руху по кілька разів сидів в тюрмі.

Трагічно-героїчним моментом в історії ОУН стали події, пов’язані з нападом на пошту в Городку. З різних місцевостей було зібрано 12 виконавців,

серед яких молоді, але досвідчені виконавці ряду протипольських актів В.Білас, Д.Данилишин, Ю.Березинський та інші. Двома групами 30 листопада 1932 р. бойовики увійшли на пошту, але виявилось, що вона мала озброєну охорону. В результаті цієї акції відбувся гучний судовий процес. Незважаючи на всі зусилля українських адвокатів С.Шухевича та В.Старосольського, суд засудив В.Біласа і Д.Данилишина на кару смерті. Їх страта знайшла великий відгомін у всій Галичині. За другу половину 1932 р. над оунівцями було проведено десятки судових процесів, до тюрем запроторено сотні людей [125. С.134; 178. С.323].

Невдале закінчення акції в Городку відразу викликало осуд і спеціальне розслідування Проводу ОУН. За його результатами були визнані винними за погану підготовку акту члени Проводу ОУН К.Кордюк і М.Лебідь. Від січня 1933 р. обов'язки Крайового Провідника ОУН перебрав його заступник С.Бандера і виконував їх без формального затвердження до червня 1933 р., коли Берлінська Конференція ОУН затвердила його на цій посаді і водночас прийняла запропоновані ним проекти дальшої діяльності ОУН на ЗУЗ [100. С.91]. Очоливши Крайову Екзекутиву ОУН на ЗУЗ, С.Бандера відразу взявся за зміцнення організаційної мережі ОУН, посилення її бойової діяльності, піднесення рівня пропаганди і загального духу боротьби.

Змінився головний напрям бойових дій: “екси” були припинені, і вся активність спрямована на індивідуальний терор проти представників окупаційної влади та їх прислужників. Метою цих дій було показати наростаючу силу українського націоналізму, підірвати остаточно авторитет влади.

Маючи досвід у пропагандистській роботі, С.Бандера по-новому, а головне ефективно організовував транспортування і розповсюдження підпільної літератури у Кракові; на Гуцульщині і Бойківщині створено спеціальні прикордонні пункти для пересилки преси “Розбудови Нації”, “Сурми”, потім “Українського націоналіста” в глибину краю. Досить регулярно

на західноукраїнських землях видавалися “Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ”, “Юнак” — для провідних членів і “Юнацтва” - для всієї молоді. Досить активна пропаганда націоналізму проходила в легальних виданнях, таких як “Наш клич” (виходив з 1933 р.), “Студентський шлях” тощо [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2; 151. С.98-99].

Масштабним заходом активізації населення Східної Галичини стало вшанування культу символічних могил українським героям. Крім існуючих вже могил Січових Стрільців, тепер запроваджено практику насипання в кожному селі символічної могили, де на річниці визначних дат (1 листопада, на Зелені свята – В.В.) відправлялися богослужіння, виголошувалися патріотичні промови, загалом проводилася агітаційно-пропагандистська робота, якою керували члени ОУН [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2].

Наступним кроком були протиалкогольна та протинікотинова акції, що проходили під закликом ОУН «не пийте алкогольних напитків! Не куріть тютюну! Бережіть Ваше здоров'я! Щадіть Ваш заробіток!» [178. С.298-301, 319]. Утворене в Рогатині і маючи на початках суто локальний характер, товариство «Відродження» з початком 1930-х рр. перетворилося у масовий рух, поставивши основним своїм завданням «визволити український народ від впливу алкоголізму та нікотину, вважаючи це визволенням кінцевою підйомною духовного, фізичного й матеріального двигання і культурного розвою українського народу» [178. С.321]. Незважаючи на всі намагання польської влади заборонити товариство «Відродження» з причин антипольського характеру його діяльності, за ширмою якого ховалося політичне вістря підпільної ОУН, воно продовжило свій організаційний розвиток не тільки в Галичині, але й на Волині. На кінець березня 1933 р. в Галичині товариство нараховувало близько 4237 членів, 13 філій та 105 гуртків, на Волині знаходилось ще 2 філії [100. С.95].

Але основним методом боротьби ОУН, її бойової реферантури був індивідуальний терор, спрямований, насамперед, проти представників

польської влади, комуністичного підпілля та носіїв радянофільських настроїв. З метою протидії польсько-радянському зближенню і на знак протесту проти колективізації та штучно організованого голоду на Україні 21 жовтня 1933 р. був виконаний атентат на більшовицького дипломата у радянському консульстві у Львові О. Майлова. Це зробив 19-річний студент львівської гімназії, пластун М.Лемик [241]. Як наслідок – Український Громадський комітет рятунку у Львові видав відозву до українців, у якій інформував населення краю про проведення успішної акції по ліквідації дипломатичного представника радянської Росії. Греко-католицька церква видає окремий пастирський лист до всього українського духовенства і вірних у справі національної жалоби і протесту проти морального і фізичного винищення українського народу [13. Оп.3. Спр.289. Арк.6, 31]. Отже, атентат М.Лемика на радянського консула став символом єдиної волі, однієї мети розмежованої кордонами України.

Вершиною масової активності на молодіжному відтінку були вищезгадані шкільні акції, участь ж у святкових маніфестаціях по відзначенню українських державотворчих дат належали до категорії справжніх революційно-виховних акцій [17. Оп.1. Спр.160. Арк.29; 26. Оп.1. Спр.2076. Арк.5,19].

На Берлінській конференції, у червні 1933 р., був вироблений план проведення масштабної шкільної акції, яка б підняла на боротьбу наймолодшу генерацію українського суспільства. Акція полягала в наступному: на початку навчального року по всіх школах Західної України в один день було розкидано членами ОУН листівки, в яких закликалося дітей відмовитися говорити польською мовою, нищити польську символіку, книжки про польське панування на Україні. КЕ ОУН в цей час видала цілий ряд відозв, зокрема “Молоді друзі”, “Українські школярки”, “Український народ”, “Українські Батьки і Матері”, а також брошуру “До боротьби за душу української дитини”. За неповними даними, під час шкільної акції було розповсюджено 92 тис.

листівок і 6 тис. брошур на цю тему. Все це друкувалося у львівській друкарні “Час” [1. Оп.2. Спр.51. Арк.2].

Таким чином, головний протестаційний “бій” мав бути проведений на терені школи і при допомозі дітей. Перший етап акції передбачав масове розповсюдження листівок та організацію саботажів. За повідомленням шкільного інспектора у Бібрківському повіті тільки до 20 жовтня 1933 р. у 7 школах було знищено державну символіку, в 23 школах розкидано листівки ОУН. У цілому ж у Львівському воєводстві за серпень, вересень та жовтень 1933 р. державні органи у 111 гмінах зареєстрували 118 випадків саботажу, в 161 гміні – 174 випадки розповсюдження листівок, у 14 гмінах – 18 страйків та демонстрацій [1. Оп.2. Спр.51. Арк.2-3].

З початку 1934 р. шкільна акція вступила в другий етап, який характеризується більш активними та відкритими виступами української молоді проти шкільної адміністрації. Підтвердженням тому є інформація служби безпеки Львівського воєводства, яка була розіслана 21 березня 1934 р. всім повітовим старостам. Зокрема, в ній вказувалося, що директива, видана КЕ ОУН на ЗУЗ, передбачала поширення і поглиблення акції. Місцеві органи керівництва ОУН зобов’язалися визначити спеціальних інструкторів, які б налагодили зв’язок із шкільною молоддю та керували їхніми виступами.[125. С.99-100].

Отже, шкільні акції 1933-1934 рр. стали одними з найбільших політичних заходів, проведених ОУН в обороні національного шкільництва. Основне завдання акції полягало у широкому залученні учнів до активного спротиву владі та організації підпільних гуртків серед української молоді для постійної та цілеспрямованої боротьби за національну школу. Українська школа знаходилася в умовах полонізації та заборони, тому лише радикальні дії націоналістичної організації могли щось змінити у цій справі. За співпрацю з польською владою був вбитий директор філіалу української державної гімназії у Львові І. Бабій, польський уряд жорстоко розправився з учасниками акції.

Хвиля арештів і судів прокотилася Львовом, Стрийщиною, Бібрщиною, Чортковом та іншими містами Галичини. Один з найбільших процесів, який закінчився ув'язненням 21 підсудного, відбувся у Перемишлі [10. Оп.1. Спр.76. Арк.6].

У період, коли Крайовий Провід очолював С.Бандера, важливим аспектом діяльності ОУН стають антибільшовицькі, агітаційні і бойові дії. Частиною протикомуністичної акції ОУН був бомбовий атентат 12 травня 1934 р. у редакції радянофільської української газети “Праця”. Планувалося вбити редактора радянофільського часопису “Нові шляхи” письменника А.Крушельницького, відкладеного у зв'язку з виїздом останнього до УРСР і там репресованого, а також здійснено криваві сутички з комуністами на Великдень 1934 р. в Стебнику, Добрівлянах, Яворові та інших населених пунктах [100. С.96].

Світового розголосу набуло вбивство Г.Мацейком 15 червня 1934 р. міністра внутрішніх справ Польщі генерала Б.Перацького, відповідального за проведення пацифікації [5. Оп.1. Спр.486. Арк.100]. Вбивство міністра завдало відчутного удару по авторитету польської держави. З одного боку, ця подія зрушила у революційному пориві український народ, посилила в ньому свідомість боротьби, винесла на саме вістря політичного протистояння в Польщі націоналістичний рух і його активістів, що постали тепер грізною, незламною силою перед ворогом. З другого боку, проведені масові арешти і ув'язнення внаслідок слідства у цій справі змінили розстановку сил у Крайовій Екзекутиві ОУН на ЗУЗ, позначилися на дальшому розвитку націоналістичного руху.

Масові арешти членів КЕ ОУН призвели до послаблення в діяльності організації. За 1933-34 рр. відбулося більше 200 судових процесів над учасниками національного руху. Великі судові процеси пройшли над українською молоддю у зв'язку зі шкільною акцією. Всього за 1929-34 рр. існування ОУН було ув'язнено 1024 члени [5. Оп.1. Спр.482. Арк.33].

Знищення Б.Перацького, вбивство директора української гімназії у Львові І.Бабія за його специфічні вияви лояльності до Польщі, а також смерть крайового провідника ОУН Ю.Головінського, виданого поліції Р.Барановським, викликало негативну реакцію з боку УНДО на наслідки терактів і репресії щодо українців. Вустами своїх лідерів було заявлено, що “... поки ОУН не змінить підстав своєї діяльності ... наше негативне до неї ставлення буде виправдано” [178. С.426-427].

Отже, представники легальних політичних партій критикували ОУН. Однак лідери націоналістичної організації, що готували молодь до майбутніх національно-визвольних змагань, вважали інакше. Так, Я. Стецько писав: “Очевидно, одиничними технічно-революційними актами безпосередньо не добувається держави, але моральний капітал і вічна пригадка на зброю освоює народ з думкою, що не розговори – а кров й залізо розсудить нас з ворогами” [7. Оп.1. Спр.2647. Арк.32].

ОУН знову фігурувала в цій боротьбі як єдиний реальний захисник інтересів українського народу. Демократичні партії виступили з осудом шкільної акції за її “надмірну жорстокість”, бо вона втягла у бурхливі події поліційних репресій “невинних дітей”. Насправді ж, шкільна акція, хоч не паралізувала навчання, проте дала великий політично-виховний ефект. Населення було налаштоване до боротьби за свої права, був створений ще один фронт на болючому і, з національного погляду, важливому відтинку.

Українська націоналістична стихія, розбуджена роками визвольних змагань, росла, розросталася і могутнішала на всіх українських землях у найдальших закутках, ведучи постійну боротьбу з окупантами у сферах суспільного життя та у всіх його виявах. Організація на цілому терені проводила цілеспрямовану роботу з підготовки мас до національної революції як єдиного шляху створення Української держави. Актенти на представників польської влади і протиукраїнської політики, різні напади на пошти, нищення майна польських діячів, масові шкільні акції української молоді – все це було

виявом революційного протесту і боротьби організації проти найманців нашої землі. Ведучи боротьбу на східноукраїнських землях чи на землях, що опинялися під Румунією – як Буковина, чи під Чехословаччиною – як Карпатська Україна, ОУН виходила із засади соборності українських земель.

Але не все успішно для організації відбувалося в дальшому часі. Спочатку польська поліція напала на слід хімічної лабораторії ОУН у Кракові, заволодівши загубленою Г.Мацейком під час втечі бомбою. Найбільшого удару націоналістичний рух зазнав після виявлення т.зв. “Архіву Сеника”, тобто архіву документів Проводу ОУН за кордоном, який потрапив спочатку до чеської, а потім до польської поліції. Називався він так, бо відали ним члени Проводу ОУН О.Сеник і Я.Барановський. На основі даних архіву поліція провела масові арешти [1. Оп.2. Спр.31. Арк.2; 178. С. 373-378].

У результаті перед судом на Варшавському процесі С.Бандери і його однодумців на лаві підсудних опинилися 12 провідних членів ОУН: С.Бандера, М.Лебідь, Д.Гнатківська, Я.Карпинець, М.Климишин, Б.Підгайний, І.Малюца, Я.Чорний, Є.Качмарський, Р.Мигаль, К.Зарицька і Я.Рак [100. С.104]. Процес проходив з 18 листопада 1935 р. до 19 січня 1936 р. і отримав світовий розголос. На цьому процесі постала постать Крайового Провідника — С.Бандери як справжнього, непохитного, незламного, пройнятого фанатичною вірою за свою ідею борця, що веде за собою цілу молоду генерацію українців.

Другим етапом цієї ідейної та психологічної боротьби з польським режимом став Львівський процес, який розпочався 25 травня 1936 р. На той час польській поліції вдалося зібрати більше даних про підпільний революційний рух і притягнути до процесу ще цілий ряд членів ОУН. Серед них були члени Крайової Екзекутиви — Р.Шухевич, В.Янів, Я.Стецько, усього перед судом постало 23 особи на чолі з С.Бандерою. Їх захищало 11 українських адвокатів [275].

Якщо на Варшавському процесі борці мали змогу використати трибуну тільки демонстративно, то тепер їм вдалося через свою наполегливість

виступити і з пропагандою своїх ідей. Під тиском підсудних процес проходив українською мовою. С.Бандера відкрито виступив із звинуваченнями польського окупаційного режиму і виголосив перед широкою громадськістю завдання боротьби ОУН. Промова його розкрила усім ОУН не як групу терористів, як її трактувала польська влада, а як організацію, що охоплювала всі ділянки українського життя, фактично формувала і скеровувала народну думку, як єдиного реального захисника національних інтересів населення України. Трибуна перетворилася у засіб для розгорнутого викладу ідеології і політики ОУН у виступах Я.Стецька і В.Яніва [94, С.18].

Ці два процеси принесли велику славу ОУН, заманіфестувавши перед світом їх політичну позицію безкомпромісної боротьби.

Як наслідок цього, польський уряд заснував концентраційний табір в Березі Картузькій на Поліссі, на шляху Берестя-Барановичі, в приміщенні колишнього російського монастиря, де відбували покарання тисячі українських патріотів. Береза Картузька стала символом варварської політики “демократичної” Польщі в міжвоєнний період на Західній Україні.

У цей час націоналістичний рух поширився також на еміграційних теренах, особливо заокеанських — Канаді, США, в державах Південної Америки, що стають матеріальною базою ОУН.

Повальні арешти, які пройшли влітку і восени 1934 р., відчутно відбилися на чисельності ОУН на ЗУЗ і, головне, в ув'язненні опинився майже весь Крайовий Провід ОУН, що призвело майже до повної втрати організаційних зв'язків. Протягом 1934-1935 рр. йшло повільне організаційне відновлення сітки підпільних організацій після масових арештів в ОУН (Крайової Екзекутиви, обласних і повітових проводів, рядових членів), зв'язаних з вбивством міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького. Крайова Екзекутива ОУН на чолі з Л.Ребетом протягом 1935 р. відновила діяльність і отримала зв'язок з десятьма існуючими округами: коломийським,

тернопільським, станіславським, стрийським, бережанським, сокальським, львівським, перемишлянським, луцьким і рівненським [178. С.380-382].

Новий провід ОУН головний акцент робив на організаційну діяльність, підготовку і вишкіл кадрів, агітаційно-пропагандистську роботу серед молоді. Обмежувалися бойові акції, щоб не втрачати кадри ще не міцної обновленої мережі ОУН. Значну увагу було приділено розбудові і зміцненню мережі ОУН на Волині, Поліссі, Холмщині, Підляшші. У цей період з'явилися нові націоналістичні видання: “Голос Нації” у Львові, “Рідний ґрунт” у Коломиї, “Наш світогляд” у Стрию.

Реформування тактики і методів дій ОУН дало свої результати. Протягом наступних років організація відновила і посилила свої впливи. В цей час ОУН приступила до ідейно-політичного та організаційного опанування легальних культурно-освітніх, спортивних та господарських установ. 11 червня 1936 р. на загальних зборах товариства “Просвіта” націоналісти зуміли провести в керівні органи своїх делегатів, потіснивши соціал-радикалів. З ініціативи ОУН у “Просвіті” були створені секції національної оборони, які мали своїм завданням протидіяти полонізації, пропагувати націоналістичні ідеї. Аналогічне становище склалося в “Рідній школі” та інших легальних товариствах [178. С.389-396]. У цей час суперечливі процеси проходили в середині ОУН, зокрема щодо тактики, яку проводила Крайова Екзекутива, керована Л.Ребетом. Коли з тюрем повернулися загартовані борці З.Коссак, Д.Грицай, Р.Шухевич та інші, почало наростати невдоволення Проводом КЕ ОУН. Пізніше це вилилося в прямий конфлікт активних членів ОУН з керівництвом Крайової Екзекутиви [178. С.389].

У середині 30-х рр. ХХ ст. відновилися бойові акти ОУН, в основному спрямовані проти польських прислужників. За період до 1935-1938 рр. було проведено більше десятка успішних атентатів на представників польської влади на місцях і колоністів; збройні сутички з поліцією, зокрема в Дрогобичі,

на Стрийщині, Сокальщині, Бережанщині та Волині тривали аж до початку Другої світової війни.

Однак на діяльності ОУН позначились як нелегальні умови її існування, постійний терор та репресії польських властей, так і наростаючі внутрішні протиріччя. Особливо вони посилились після вбивства 23 травня 1938 р. у Відні Голови Проводу ОУН Є.Коновальця та призначення на його місце керівником ПУНу полковника А.Мельника. На ґрунті драматичних міжнародних подій, загострення внутрішньо-політичного становища на ЗУЗ, складних особистих відносин між “старими” керівниками ПУНу та “молодими” членами КЕ в ОУН виявилися розбіжності в оцінках зовнішньо-політичних подій, зокрема, щодо політики Німеччини та Польщі [178. С.401-411].

Серед революційної молоді Західної України в той час надзвичайно зріс авторитет С.Бандери. Після звільнення він активно включився в роботу організації. В цей час спостерігалось повне розмежування в психології членів ОУН: тих, що проживали весь час на еміграції, і тих, що перебували в стані активної боротьби на ЗУЗ. Такий поділ був природнім: обставини завжди мають здатність впливати на людей. Тому цю перешкоду відмінності поглядів треба було подолати як об’єктивну закономірність з відповідним відчуттям розуміння ситуації. Але так не сталося, і 10 лютого 1940 р. на нараді ОУН в Кракові було сформовано новий Революційний Провід ОУН на чолі з С.Бандерою [19. Оп.1. Спр.261. Арк.349-350].

Але, незважаючи на всі ці невдачі, ОУН не лише уникла розвалу, а й продовжувала зростати чисельно — це є промовистим свідченням відданості національно-визвольній боротьбі її членів, в тому числі захисників Карпатської України.

Проголошення незалежності Карпатської України особливо налякало польську владу. Вона почала черговий наступ проти українського населення Галичини та Волині. 1939 р. між оунівцями та поляками доходило до відкритих

збройних сутичок. В листівках ОУН закликала західноукраїнське громадянство до всенародних революційних акцій [271]. Революційні виступи українських націоналістів були такими потужними, що польська поліція змушена була визнати: “Людина тут непевна свого життя ані години” [100. С.106].

З приходом на західноукраїнські землі Червоної Армії організоване підпілля ОУН виступило проти тоталітарного більшовицького режиму. З кінця 1939 р. ОУН виявилася єдиною реальною політичною силою у національно-визвольному русі в Західній Україні. У новій ситуації керівництво КЕ ОУН розробило план діяльності організації: “На першому місці поставлено: розбудова мережі і дії ОУН на всіх територіях України, що опинилася під більшовиками, план широкої революційної боротьби при поширенні війни на території України і незалежно від розвитку війни; протиакція на випадок масового знищення більшовиками національного активу західноукраїнських земель” [36. С.29].

Нові сподівання, пов’язані зі зміною міжнародної ситуації, сприяли розбудові підпілля [1. Оп.2. Спр.31. Арк.6-8]. Була проведена реорганізація в КЕ ОУН та керівництва місцевих осередків, на посади висунуто нових, не запідозрених людей. Розширилося коло симпатиків ОУН і прийом в ряди організації молоді. Щотижня в умовах конспірації відбувалися засідання керівництва організації, де розроблялися плани протидії заходам нової влади [6. Оп.3. Спр.1073. Арк.1].

Період з 1939 р. до 1941 р. було використано ОУН для пропаганди національно-державницької ідеології серед українського громадянства, створивши цим самим міцну базу організації на майбутнє.

Таким чином, всебічне вивчення сукупності джерельних матеріалів доводить, що боротьба за визволення з-під іноземного поневолення та побудова суверенної Української держави становила основний зміст діяльності УВО-ОУН.

Визвольні змагання за здобуття державності на початку ХХ ст. послужили поштовхом для розвитку політичного руху на західноукраїнських землях впродовж наступних десятиліть, а саме 20-30-х рр. цього століття. УВО-ОУН стала тією організацією, що продовжила революційно-бойову діяльність українських державницьких сил після поразки національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. Цьому сприяло поширення ідеології українського націоналізму і залучення в організацію студентської та шкільної молоді. Відповідь на проблемні питання державотворення молодше покоління шукало в новітньому націоналізмі, в якому бачило єдину реальну силу, здатну вести боротьбу з окупаційним режимом, зважаючи при цьому, що нова доба вимагає нових революційних способів дій. В основі націоналістичної концепції була покладена програма “перманентної революції”, за якою безперервна черга саботажних і терористичних актів зіллється в один могутній вибух національної революції, яка завершиться відродженням Української держави.

Із початку свого створення ОУН розглядала себе не як партію, а як ідейно-політичний рух. Вона протиставляла себе легальним українським політичним партіям, звинувачуючи їх в угодовстві з владою та новітньому москвофільстві.

У результаті проведеного дослідження в даному розділі автор звертає увагу на те, що польський уряд цілеспрямовано намагався полонізувати українське населення західноукраїнських земель та знищити всі атрибути українськості, проводячи масові погроми українських культурних установ, які завершувалися арештами політичних діячів, здійснюючи терор та репресії проти місцевого населення краю в роки пацифікації.

Впродовж 20-30-х рр. ХХ ст. велася активна боротьба проти польського окупаційного режиму, на чолі якої стояла УВО-ОУН. Її члени пройшли хороший вишкіл у національно-визвольних змаганнях 1917-1921 рр.

З метою досягнення політичного результату над польською владою націоналістична організація використовувала різні методи боротьби як мирні –

саботажні, демонстрації, антимонопольні виступи, шкільні акції, протести проти полонізації школи, святкування культу Героїв, так і бойові – нищення польського майна, атентати проти керівників та політичних діячів окупаційної влади.

Активну участь у цій боротьбі брала українська молодь, яка була задіяна в різних молодіжних товариствах як легальних, так і заборонених польським урядом.

Міжвоєнні роки були роками великого горіння ідеєю і безстрашного ризику кожного з великої когорти борців. Вони були свідомі того, що їх боротьба закінчується у тюрмі або на шибениці. УВО – ОУН 20-30-х рр. ХХ ст. – це велика нерозривна ідейно-політична спільність характерів, духу, світогляду, що об'єднувалася однією ідеєю.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження дають нам можливість сформулювати наступні висновки.

Незважаючи на поразку у національно-визвольних змаганнях 1917 – 1921 рр., український народ продовжував свою боротьбу за державність. Особливого розвитку, гостроти і піднесення вона набула в Галичині, інших землях Західної України. Це, перш за все, обумовлено історичним розвитком, рівнем національної свідомості.

Історичні передумови, які склалися в досліджуваний період на західноукраїнських землях, охарактеризувалися небажанням європейських країн визнати законність історико-етнографічних прав на утворення Української держави. Як наслідок цього - захоплення території Східної Галичини та Волині Польщею, а також намагання окупаційного уряду асимілювати українське населення шляхом заборони, нищення національно-культурних установ, політичних партій, молодіжних організацій.

Антипольську спрямованість українських політичних сил зумовила колонізаторська політика Польщі щодо українців в 20-30 – х рр. ХХ ст. Від часу анексії краю польська влада послідовно здійснювала курс національно-культурних утисків, так званий санаційний режим – політику державної асиміляції. Водночас розроблялася федералістська програма Ю.Пілсудського, що передбачала реалізацію цієї ідеї, яка мала завершитися повною окупацією Західної України. Восени 1930 р. була проведена пацифікація (умиротворення) - переслідування, арешти та тортури членів молодіжних товариств “Сокіл” та “Луг”, розпуск Пластової організації. Цей період характеризується шовіністичними, карально-репресивними діями польської влади відносно українського населення.

У середині 30-х років спроба досягнення компромісу шляхом політики “нормалізації”, яка перебачала незначні поступки місцевому населенню, більшістю українців не сприйнята, водночас польська місцева адміністрація краю відверто її саботувала, що призвело до провалу так званої політики “нормалізації”. Розпочатий у 1937 р. новий курс політики на “східних кресах” держави одержав логічне завершення у березні 1939 р. постановою Ради міністрів Польщі (щодо зміцнення польського елемента на землях Західної України). Постанова, яка фактично визначила систему заходів щодо соціально-економічної, політичної та національно-культурної дискримінації українського населення, витіснення місцевого населення прикордонних повітів осадниками. Для зміцнення режиму репресій (у першу чергу) проти національно-визвольного руху було створено концентраційний табір в Березі Картузькій, де 65 відсотків в’язнів цієї тюрми становили підозрювані в приналежності до ОУН.

Нерозв’язаність українського питання стала важливим чинником загострення міжнародних відносин і відсутності стабільності в Центрально-Східній Європі. Спроба перегляду системи версальських договорів наприкінці 1930—х рр. призвела до активізації українського питання засобом ревізії європейських кордонів. Результатом експлуатації української проблеми стало підписання серпневого пакту Молотова – Ріббентропа. Подальший перебіг історичних подій та втрата Карпатської України показали, що в подальшій національно-визвольній боротьбі потрібно розраховувати на власні сили і показати світові, що українці ведуть воєнно-політичну боротьбу за створення незалежної держави.

У міжвоєнний період польського панування на території Західної України, незважаючи на жорстокий окупаційний режим, діяли десятки різних політичних партій та організацій. Боротьба за власну державу послужила поштовхом, каталізатором всього політичного руху в Галичині впродовж 20-30-х рр. ХХ століття. Діяло багато різних українських політичних груп, але вагу

в суспільстві та значимість як представники різних верств українського населення мали такі політичні сили, як Українська Військова Організація – Організація Українських Націоналістів (УВО – ОУН), Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО), Українська Соціалістично-Радикальна Партія (УСРП), Українська Соціалістично-Демократична Партія (УСДП). Стратегічною метою їх діяльності була боротьба за суверенну Українську державу. Для її досягнення в умовах польського панування вони застосовували різну тактику. Але, як доведено історією, просоціалістичні та прокомуністичні партії неспроможні були очолити революційний національно-визвольний рух краю. Потрібні були нові шляхи боротьби без соціальної демагогії, рішучі та безкомпромісні з орієнтацією на власні національні сили. І такою політичною силою стала Українська Військова Організація, яка розпочала свою діяльність на західних землях України з 1920 р. в нелегальних умовах. Тільки радикальні методи – бойова діяльність УВО, акти громадянської непокорності замаху на керівників репресивних органів, змусили польську владу рахуватися з українським політичним життям.

У другій половині 1920-х рр. УВО змінює свій курс, цьому сприяло поширення ідеології українського націоналізму і вливання в організацію студентської та шкільної молоді. Об'єднавши навколо себе ряд ідеологічно споріднених політичних угруповань, на базі УВО створюється нова політична сила – Організація Українських Націоналістів.

ОУН постала внаслідок автономного процесу розвитку українського суспільного життя в напрямку до націоналістичної ідеології як результат багаторічних шукань організаційних форм визвольної боротьби. Вона народилася в процесі боротьби проти іноземної окупації на Віденському Конгресі. У своїй короткій історії український націоналізм пройшов шлях від безпосередніх бойових акцій УВО до всеохоплюючого масового політично-революційного та ідеологічного протистояння. Невдовзі після заснування ОУН перетворилася в одну з найвпливовіших політичних сил, такою вона

залишилась до кінця свого перебування в краю. Стратегічною метою була організація національно-визвольної боротьби всіма можливими засобами та методами.

З приходом на політичну арену західноукраїнських земель радикальної націоналістичної молоді, об'єднаної в лавах ОУН, розпочав здійснюватися постулат тотальної або “перманентної” революції. Націоналістична організація застосовувала різні методи боротьби проти поневолювачів - як мирні акції, так і бойові атентати. Але тільки революційно-військовим шляхом вони бачили здійснення своєї цілі, створення на всіх етнічних землях Української держави. Провід ОУН реально оцінював політичну ситуацію, вважаючи, що якщо в міжвоєнний період не вдасться проголосити державність, то необхідно зробити все для того, щоб наступні покоління мали можливість реалізувати ідею незалежності. Вони були переконані, що найбільші жертви має той народ, який не бореться, а змирився і покійно терпить свою неволю. Саме національна ідея, яка була закладена у 20-30-х рр. ХХ ст. дала, свої витоки на початку 40-х рр., коли була утворена УПА.

У тактиці своєї боротьби ОУН зуміла плідно використати поєднання свого нелегального становища з легальними молодіжними організаціями “Сокил”, “Луг” (на старих статутах), “Пласт”, Український Спортивний Союз, Український Студентський Спортивний Клуб, Карпатський Лещетарський Клуб, товариствами “Плаї”, “Орли” – КАУМ, мережею спортивних клубів і секцій усього галицького краю. Власне, тут сформувалася еліта українського суспільно-політичного життя в умовах польської окупації. Безпосереднім завданням націоналістичної організації була боротьба проти колонізації українських земель із залученням, в першу чергу, студентської молоді, яка в легальних умовах виконувала важливу політичну місію після того, як був заборонений “Пласт”. Саме завдяки студентам – членам ОУН націоналістична організація завойовувала українську молодь різних товариств в повітах та селах Західної України. Отже, однією з особливостей розвитку національно-

визвольного руху в цей час було те, що рушійною, провідною, бойовою, інтелектуальною та організаційно-пропагандистською силою стало українське студентство.

Дисертаційне дослідження дало змогу розкрити комплексну систему національного виховання, яка об'єднувала та передбачала взаємозв'язок таких складових як національно-державницьке, мілітарне, фізичне, патріотичне та інші види виховання. Ці всі положення національного виховання були затверджені у постановах Великих Зборів ОУН і пройшли закономірний процес еволюції, удосконалення в подальшій ідеологічній та мілітарній системі вишколу молоді. Націоналістична організація стояла на позиції, що практична діяльність її членів не повинна бути лише самоціллю, але й важливим засобом вишколу молоді у військово-патріотичному дусі на ідеях М.Міхновського, Д.Донцова та інших ідеологів українського націоналізму.

Незважаючи на підпільні умови діяльності, КЕ ОУН проводила цілеспрямовану працю проти колонізації українських національно-культурних установ. Активна робота в легальних молодіжних товариствах Галичини дала можливість ОУН поширити свої національно-державницькі ідеї та проводити національно-патріотичний вишкіл серед української громадськості, особливо молоді. Адже осередки вищеназваних товариств знаходились майже в кожному селі Західної України, тим самим поширювалася розбудова націоналістичної організаційної мережі із залученням нових членів до ОУН. Яскраве підтвердження тому – звіти та доноси місцевих поліцейських відділень до воєводських органів управління про вплив ОУН на мережу діючих молодіжних товариств.

Важливим аспектом діяльності ОУН була боротьба проти полонізації національної школи і як результат – організована нею масштабна шкільна акція була одним із найбільших політичних заходів, проведених в обороні українського шкільництва. Таку увагу національній школі ОУН приділяла не

випадково, тому що середньо-шкільна та студентська молодь були основним джерелом поповнення організаційної структури націоналістичної організації.

Головні завдання, які ОУН ставила перед собою щодо національно-патріотичного вишколу молоді: збереження розгалуженої організаційної мережі серед молодіжних товариств і вишкіл молоді в ідеологічному та мілітарному напрямку для подальшої боротьби проти поневолення. Це було одним із пріоритетних напрямків діяльності ОУН. Націоналістична організація прагнула постійно контролювати виховний процес молоді, починаючи від школи, вузів, та закінчуючи молодіжними товариствами та спортивними клубами. З цією метою при КЕ ОУН утворена розгалужена мережа Доросту та Юнацтва, яка провадила військово-патріотичний вишкіл української молоді націоналістичного спрямування.

Підсумовуючи організаційну, ідейно-політичну, військово-фахову діяльність УВО – ОУН, слід відзначити, що її головним досягненням було продовження бойових традицій визвольних змагань проти тоталітарних режимів на фронтах Другої світової війни, тим самим продемонструвавши незламне прагнення українського народу до незалежності.

Перша світова війна, українсько-польські національно-визвольні змагання, служба галичан у корпусі Січових Стрільців Є. Коновальця за УНР були вагомим випробуванням духовного, фізичного, національного вишколу для членів сокільсько-січових, пластових товариств, які склали основу українських збройних сил. Сповідуючи військово-стрілецьку ідеологію, започатковану на християнсько-національних засадах ще в довоєнних спортивно-патріотичних організаціях і викристалізовану на полях боїв, ці недержавні військові українські формування були взірцем в умовах війни для армій інших країн. Вихована в цих товариствах Людина Визвольних Змагань в особі Січових Стрільців стала наглядним прикладом для наслідування у військово-патріотичному вихованні молоді в 20-30-х рр. ХХ століття.

Після невдачі у визвольних змаганнях 1917 - 1921 рр. та сумнівного рішення Ради послів країн Антанти у підмурівок Другої Речі Посполитої був задалегідь закладений складний клубок міжнаціональних протиріч. Це протистояння відчутно позначилося на відновленні та розвиткові українських молодіжних товариств. Незважаючи на постійні перешкоди та репресії з боку польської влади у перші повоєнні роки та вкрай деморалізоване українське населення Галичини, колишні старшини УСС і УГА, що повернулися з поля бою та таборів полонених, почали відновлювати старі та створювати нові молодіжні товариства, клуби, секції. Серед новостворених були такі: Український Спортивний Союз, Карпатський Лещитарський Клуб, Український Студентський Спортивний Клуб, товариство “Плаї” та інші клуби та секції, в яких виховувалась нова генерація провідників національної ідеї. Серед них – колишні старшини, відомі громадсько-політичні діячі І.Чмола, С.Гайдучок, Петро і Тарас Франки, О.Навроцький, Б.Гнаткевич, Р.Дашкевич, О.Степанів-Дашкевич, С.Левицький, М.Хронов'ят та багато інших. Отже, пройшовши тяжкі випробування воєнних лихоліть, вони приступили до вирішення єдиної мети – підготовки молоді до майбутніх визвольних змагань. Потрібно відзначити, що польська адміністрація тримала під особливим контролем українські спортивно-патріотичні товариства, але завдяки старшому поколінню, вихованому на сокільсько-січових та пластових ідеях, відданий і наполегливій праці на початку 20-х рр. ХХ ст. в західноукраїнських землях, вкрай несприятливих умовах окупаційного режиму молодіжний рух відродився і став кузницею борців майбутньої національно-визвольної боротьби.

Досвід військово-політичної діяльності УВО, збереження національного статусу інтернованих частин, впровадження фахового вишколу з військової підготовки в молодіжних товариствах Галичини, а разом з тим піднесення національної свідомості молоді в період польського панування – все це відіграло важливу роль у становленні майбутнього українського воїна УПА.

Визначальним було те, що процес організаційно-структурного, ідеологічного формування і поступу молодіжного руху був залежний, певною мірою, від асиміляторської політики польського уряду. За задумом влади українські спортивно-патріотичні організації планувалося поступово перетворити в мілітарну державну силу типу військово-спортивного “Союзу Стрільців”. Вони розуміли, що українські політичні сили Галичини на випадок розв’язання Другої світової війни нелегально готують протипольське повстання, в якому не останню роль повинні відіграти військово вишколені учасники передвоєнних гімнастично-спортивних товариств. І тому уряд Польщі вдавався до всяких методів, щоб паралізувати або зовсім знищити український молодіжний рух, оскільки вбачав у ньому потужну революційно-визвольну силу. Свідченням тому була й штучно створена владою семирічна проблема з “Лугами” Р.Дашкевича (1926 – 1932 рр.), щоб скомпрометувати в очах галицьких українців Провід та національну ідею Лугової організації.

Таким чином, українсько-молодіжний рух в міжвоєнну польську окупаційну добу був ареною впертої боротьби за опанування ним не лише українських політичних партій, а й польської адміністрації, в якій починаючи з 1930-х рр. перемагає ОУН. Саме наявність в її лавах молодих, енергійних і самовідданих людей, особливо студентської молоді зробило організацію найдинамічнішим чинником політичного життя Галичини в міжвоєнний період, навіть незважаючи на тертя між двома поколіннями – батьків у легальному секторі та їх дітей у революційному підпіллі.

Необхідно також зазначити, що через легальні, а потім заборонені молодіжні товариства пройшли ідейно-політичний та військово-фаховий вишкіл, національне загартування більш як 80 відсотків галицької інтелігенції.

Складовою національно-визвольного руху, що розвивався і міцнів в роки польської займанщини, була діяльність Української Греко-Католицької Церкви (УГКЦ). Визначальною особливістю в ці роки було надання вагомій матеріальній допомозі щодо розбудови стаціонарних пластових таборів в

Карпатах, для вишколу в них галицької української молоді, а також участь греко-католицького духовенства у відкритті та освяченні святкових імпрез, змагань, сокільських, пластових здвигів, Днів українського спортсмена. Нерідко сокільські, пластові, спортивні осередки на місцях очолювали священики, які проводили з молоддю краю не лише релігійну, але й морально-естетичну, національну, політичну роботу. Кожне з названих товариств мало свого духовного опікуна. На тлі тілесного виховання галицької молоді в масових руханкових товариствах та спортивних клубах, в спеціально створених при парафіях спортивно-християнських товариствах “Орли” – КАУМ священиками греко-католицької церкви проводилось виховання християнського світогляду, велась постійна боротьба із засиллям москвофільства, нав’язуванням католицизму. З цього випливає, що історичний досвід, набутий впродовж іноземного поневолення на ниві створення системи національно-християнського виховання української молоді, штучно забутий і потребує сьогодні вивчення та широкого використання в процесі формування національної молодіжної політики.

Немало цільних провідників, учасників гімнастично-спортивних товариств очолювали провідні ланки українського політичного життя, творячи “державу в державі”, боролися в русі Опору, відстоювали зі зброєю в руках Карпатську Україну, Українське Закерзоння, в лавах УПА воювали в боях проти ворогів України Р.Шухевич, С.Бандера, Я.Стецько, Р.Волошин, Д.Грицай, Д.Клячківський, О.Гасин, В.Сидор, О.Грабець, І.Білик та інші.

Український спортивно-патріотичний рух Галичини сформувався впродовж ХХ століття у потужну національно-революційну силу, пройшов складний шлях розвитку і завжди виступав на передових позиціях в боротьбі за незалежність України. Знання головних тенденцій історичного розвитку спортивно-патріотичного руху на західноукраїнських землях в різних політично-економічних, колоніальних умовах можуть служити вагомим

чинником у виробленні сучасної молодіжної політики, плеканні національної ідеї та свідомості нашої молоді.

Документально-історичний матеріал дослідження довів, що УВО - ОУН та український молодіжний рух в 20-30-х рр. ХХ ст. були частиною розшматованої нації, складовою етнополітичного процесу України, невід'ємним компонентом історії народу та здійснили значний внесок у боротьбу за незалежність.

Список використаних джерел та літератури

І. Архівні матеріали

Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України)

1. Фонд 3833 – Крайовий провід Організації Українських Націоналістів на західноукраїнських землях. – Оп. 1, - Спр. 36; - Оп. 2, - Спр. 21, 31, 33.
2. Фонд 4331 – Українська Військова Організація – Оп. 1; Спр. 1.
3. Фонд 4465 – Колекція документальних матеріалів українських націоналістичних емігрантських установ, організацій, осіб. – Оп.1; - Спр. 275.

Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України)

4. Фонд 6 – ЦК Компартії Західної України. – Оп.1; - Спр. 58.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові (ЦДІА України у м. Львові)

5. Фонд 179 – Кураторія Львівського шкільного округу 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 482, 486; Оп. 20. – Спр. 928, 934, 1081.
6. Фонд 205 – Прокуратура апеляційного суду у м. Львові, 1919-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 840, 907, 938, 1073.
7. Фонд 309 – Наукове товариство ім.. Шевченка у м. Львові 1873-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 952, 2647; Оп. 2. – Спр. 2619.

8. Фонд 312. – Українське спортивне товариство “Сокіл-Батько”, м. Львів. 1896-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 8, 12, 83, 688.
9. Фонд 344 – УНДО. – Оп.1. – Спр. 78.
10. Фонд 371 – Шухевич Степан (1877-1945), адвокат. – Оп.1. – Спр. 76, 110.
11. Фонд 389 – Верховна Пластова Команда м. Львів. – Оп.1. – Спр. 21.
12. Фонд 711 – Польське історичне товариство у м. Львові, 1887 – 1940 рр. – Оп. 1. – Спр. 16.

Державний архів Івано-Франківської області (ДАІФО)

13. Фонд 2 – Станіславське воєводське управління. Станіславський відділ громадської безпеки. 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 122, 227, 492; - Оп. 3. – Спр. 118, 289; - Оп.4. – Спр. 88.
14. Фонд 8 – Коломийське повітове староство 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 128.
15. Фонд 11. – Печеніженське повітове староство. 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 60.
16. Фонд 68 – Станіславське управління державної поліції. – Оп.1. – Спр. 147; - Оп.2. – Спр. 147, 155, 387.
17. Фонд 69 – Станіславське повітове управління державної поліції 1929-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 55, 160.
18. Фонд 195 – Станіславське воєводське управління 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 5.
19. Фонд 230 – Станіславський окружний суд 1921-1939 рр. – Оп.1, - Спр. 261.
20. Фонд 272 – Тлумацька шкільна повітова рада. 1917-1933 рр. – Оп.1, - Спр. 120.

Державний архів Львівської області (ДАЛО)

21. Фонд 1 – Львівське воєводське управління 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 749; - Оп.5. – Спр. 1208; - Оп. 51. – Спр. 232, 260, 1237, 1239; - Оп. 52. – Спр. 185, 2554; - Оп. 58. – Спр. 347.

22. Фонд 26 – Університет ім. Яна Казі міра у Львові. – Оп. 14. – Спр. 666.
23. Фонд 110. – Львівське міське староство 1919 – 1939 рр. – Оп. 4. – Спр. 850.
24. Фонд 121. – Львівська воєводська команда державної поліції м. Львів 1921-1939 рр. – Оп.3. – Спр. 287, 341, 600, 601, 630, 1020.
25. Фонд 271 – Дирекція поліції у м. Львові 1921 – 1939 рр. – Оп. 58. – Спр. 347.

Державний архів Тернопільської області (ДАТО)

26. Фонд 231 – Тернопільське воєводське управління поліції 1921-1939 рр. – Оп.1. – Спр. 953 а, 956, 1075, 1076, 1241, 1925, 2076, 2388, 2831, 3066, 3087, 3089, 3096, 3462, 3463; - Оп.2. – Спр. 4003, 4116; - Оп. 11. – Спр. 2338.
27. Фонд 276 – Збаразьке повітове управління поліції 1921-1939 рр. Оп.1. – Спр. 705, 706, 707, 708.
28. Фонд 282 – Підгаєцьке повітове управління поліції 1921-1939 рр. Оп. 1. – Спр. 457, 1182, 1241, 1260.
29. Фонд 283 – Чортківське повітове управління поліції 1921-1939 рр. Оп.1. – Спр. 120, 171, 172.
30. Фонд 287 – Прокуратура Тернопільського окружного суду. Оп.1. – Спр. 346.

II. Опубліковані матеріали та документи

31. Біла Книга ОУН. Бунт Бандери – Яри - Габрусевича. – Рим, 1941.-135 с.
32. Боротьба за воз'єднання Західної України з Українською РСР 1917 – 1939. Зб. Док. і мат. – Київ, 1979. – 557 с.
33. Версальський мирний договір. – М., 1925. – 198 с.

34. Документы и материалы по истории советско-польских отношений. – Москва, 1964. – Т.2. – 719 с.; - 1965. – Т.3. – 607 с.
35. За самостійну Україну: Збірник статей. – Б. М.: Б. У. п., 1957. – 178 с.
36. Косик В. Розкол ОУН. 1939-1940: Збірник документів. – Львів. 1999. – 135с.
37. Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 (Підготували Я.Лялька, П.Максимчук, І.Патер та ін.) Авт. Передмови Я.Лялька, Р.Бачинський. – Львів: Просвіта, 1993. – 800 с.
38. Національно-визвольна боротьба 20-50-х рр. ХХ ст. в Україні: Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції, 25-26 червня 1991р. – Львів, 1989. - 234 с.
39. ОУН в світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 рр. Зб. Док. – Мюнхен, 1955. – 371с.
40. ОУН: минуле і майбутнє: Збірник. – К.: 1993. – 302 с.
41. Слюсаренко А.Г. Україна в ХХ столітті. 1900-2000. Збірник документів і матеріалів. – К.: Вища школа. 2000. – 350 с.
42. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті. Документи і матеріали. Т. 2-3. – Б/м., Сучасність, 1983. – 426 с.; 381 с.
43. Ślachko M. Podro'z' metropolity Szeptyckiego do Zachodniej Europy i Ameryki w latach 1920-1923 // Metropolita Andrzej Szeptycki. Studia i materialy – Krako'w, 1994. – 274 s.

III. Періодика

44. Атлас України. – 1937.
45. Вогні. – 1937.
46. Вісті з Лугу. – 1926-1939.
47. Громадський Вісник. – 1923-1925.

48. Громадський Голос. – 1930.
49. Державна Нація. – 1927.
50. Діло. – 1926-1936.
51. Дзеннік Львовскі (Пол. Мовою). – 1930.
52. Молоде життя. – 1922 – 1929.
53. Національна думка. – 1927.
54. Нова зоря. – 1934.
55. Новий час. – 1930-1932.
56. Поступ. – 1922.
57. Розбудова Нації. – 1929. – 1930.
58. Смолоскип. – 1935 – 1937.
59. Сокільські Вісти. – 1925 – 1932.
60. Студентський шлях. – 1932 – 1933.
61. Сурма. – 1931.
62. Українське Юнацтво. – 1931.
63. Червона Калина. – 1923.
64. Юнак. – 1931.
65. Юнацтво. – 1933.
66. Cazeta Polska. – 1930.

IV. Мемуари. Спогади. Щоденники

67. Бандера С. Перспективи Української Революції. - Дрогобич. 1998. – 640 с.
68. Бережани у спогадах емігрантів. – Тернопіль, 1998. – 889 с.
69. Бойові друзі. Збірка спогадів з дій 1929-1945 рр. – Торонто. – Т.1. 1980. – 415 с.
70. Борець Ю. За Україну, за її волю. Львів: Вид-во “Світ поліграфії”, 1988. – 218 с.

71. Борець Ю. Шляхами лицарів ідеї і чину. – Львів: Галицька видавнича спілка, 1996. – 294 с.
72. Бучач і Бучаччина: історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк-Лондон-Париж-Сідней-Торонто: НТШ, 1972. – 943 с.
73. Веринський Л. Вишкіл і Кіш над Дністром // Історичний календар – альманах Червоної Калини на 1929 р. – Львів, 1929. – с. 135 – 140.
74. Гавриляк Р. Моя участь в Карпатському Лещитарському Клубі до війни // Альманах Карпатського Лещитарського Клубу 1929-1984. – Львів-Мюнхен-Нью-Йорк, 1989. – с. 86 – 94.
75. Гей, там на горі “Січ” іде! / Зібрав і упорядкував П.Трильовський. – Вінніпег, 1965. – 432 с.
76. Капустянський М. Записи споминів 1929-1938. // Український історик. – 1987. - №1-4.
77. Карпинець І. Участь бувших учнів перемишлької української гімназії в українській визвольній війні / Пропам'ятна книга ювілею 50-ліття Української державної гімназії в Перемишлі, 1888-1938. – Перемишль, 1938. – с. 61 – 76.
78. Квітковський Д. Боротьба за українську ідею: Збірник публіцистичних творів. – Детройт, 1993. – 606 с.
79. Климишин М. В поході до волі. Спомин. – Т.1. – Детройт, 1987. – 429с.
80. Книш З. Перед походом на схід. Спогади і матеріали до діяння ОУН у 1939-1941 роках. – Ч.1. – Торонто: Срібна Сурма, / Б. р. / - 191 с.
81. Книш З. Розбрат: Спогади і матеріали до розколу ОУН у 1940-1941 рр. – Торонто, 1960. - 430 с.
82. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911-1945 рр. у спогадах автора: / Причини до історії Пласту. – Мюнхен, 1967. - 132с.
83. Макар В. Пройдений шлях: Спомини. – Торонто, 1983. – Т.1. – 340 с.
84. Мартинець В. Українське підпілля від УВО до ОУН. – На чужині, 1949. – 514 с.

85. Мудрик-Мечник С. ОУН в Україні і за її кордоном під проводом С.Бандери (причини до історії, спогади). – Львів, 1997. – 143 с.
86. Мечник С. Люди, роки, події. – Мюнхен: Видання ЗЧ ОУН, 1986. – 294 с.
87. Мельник А. Спогади та документи. – Київ, 1995. – 352 с.
88. Нагірний В. З моїх споминів. – Львів, 1935. – 70 с.
89. Пежанський М. Початки Пласту в Академічній гімназії у Львові / Ювілейна книга Української Академічної Гімназії у Львові. – Мюнхен – Філадельфія, 1978. - 611 с.
90. Онацький Є. У вічному місті. Записки українського журналіста. Роки 1931-1932. – Торонто: Новий шлях, 1981. – 632 с.
91. О.П.Спомин про юнацтво // Визвольний шлях. – 1970. - №10. – С. 1043 – 1051.
92. Спогади про Андрія Мельника. Збірник на пошану полковника А.Мельника – голова Проводу Українських Націоналістів. – Нестерів: Міська друкарня, Б/р. – 115 с.
93. Стецько Я. Українська визвольна концепція. – Мюнхен, 1987. – 528 с.
94. Стецько Я. Наші шляхи. - /Б. м./, /Б. р./ – 25 с.
95. Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, 1991. – 619 с.
96. Шах С. Львів – місто моєї молодості: / Спомин присв. тіням забутих львовян/. – Мюнхен: Ч. 1 і 2. – 1955. – 267 с.

V. Монографії і статті

97. Андрієвський Д. Політика націоналізму // Розбудова Нації. – 1930. - №5,6. – С. 157-164; №9-10. – С. 220-228.
98. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини 1861-1939 рр.: (короткий історичний нарис). – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.
99. Артюшенко Ю. Легія Українських Націоналістів. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Є.Коновальця, 1974. – С. 380 – 394.

100. Баган О. Націоналізм і національний рух. – Дрогобич: Відродження, 1994. – 192 с.
101. Бердій А. ОУН і УПА. // Визвольний шлях. – 1983. - №1. – С. 25-33; - №2. – С. 148-161.
102. Бердій А. Про необхідність українського війська для побудови національної держави. // Визвольний шлях. – 1992. - №4. – С. 411-427.
103. Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. Кн..1. – Київ: Либідь, Військо України, 1994. – 424 с.
104. Боберський І. Українське сокільство, 1894-1939. – Львів, 1939. – 16 с.
105. Васюта І. Аграрне перенаселення на Західній Україні в 20-30-ті рр.. // УІЖ, 1971. - № 11. – С. 49 – 65.
106. Вацеба О. Нариси з історії західноукраїнського спортивного руху. – Львів, 1995. – 264 с.
107. Вассиян Ю. До головних засад націоналізму // Політолог. читання. – 1995. - № 3. – С. 230-234.
108. Відозва Народного Комітету “В обороні рідного слова” // Діло. – 1925. – 15 лютого.
109. Возз’єднання західноукраїнських земель з Радянською Україною / Під ред. Ю.Сливки. – Київ, 1989. – 488 с.
110. Гаврилів І., Пилипів І. Спроби нормалізації українсько-польських відносин у 30-х роках // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст.: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 217-220.
111. Гаврилів І. До історії створення ОУН. // Вісник Національного університету “Львівська політехніка” Держава та армія. № 377. – Львів, 1999. – С. 137 - 144.

112. Гайдучок С. Деякі цифри про сокільську організацію. // “Сокіл-Батько”. Спортивно - руханкове товариство у Львові, 1894-1994. – Львів, 1996. – С. 86 – 90.
113. Головенько В.О. Український молодіжний рух у ХХ-му столітті: Історико - політологічний аналіз основних періодів. – К.: А.Л.Д., 1997. – 158 с.
114. Гінці Маківка – Львів // Новий час. – Львів, 1929. – 1 липня.
115. Грицюк Ф. Політика польської влади щодо українського шкільництва у міжвоєнний період // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 203-207.
116. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії. – К.: Основа, 1993. – 269 с.
117. Даниленко С.Т. Дорогою ганьби і зради: іст. хроніка. – К.: Наук. думка, 1972. – 339 с.
118. Дашкевич Я. Нація та націоналізм: теоретичні проблеми й історіографічні висновки // Україна в минулому. – Київ; Львів: НАН України, 1996. – Вип.9. – С. 177-185.
119. Дещинський Л., Панюк А. Міжнародні відносини України: Історія і сучасність. – Львів, 2001. – 424 с.
120. Дещинський Л. Роль національної свідомості у процесі формування перших загонів УПА на теренах Північної Волині. – Українська Повстанська Армія: Історія і сучасність. Науковий вісник. – Львів, 2003. – С. 5-9.
121. Дмитерко Г. Тайний Пласт перед війною // Нова Хата. – 1936. – Ч. 22.
122. Донцов Д. Націоналізм. – Лондон; Торонто: Ліга Визволення України, 1966. – 363 с.
123. Донцов Д. Юнацтво і Пласт. – Львів, 1928. – 15 с.
124. Дудикевич Б., Вітошинський Я. Українські буржуазні націоналісти – найманці міжнародних імперіалістів. – Львів: Книж.-журн. вид-во, 1952. – 59 с.

125. Дужий П. Степан Бандера – символ нації: У 2 ч. – Львів: Галицька видавнича спілка 1996. – Ч. 1. – 190 с.
126. Думін О. Історія легіону УСС. – Львів, 1936. – 375 с.
127. Дурбак І. Боротьба двох ідей // Українське Юнацтво. – 1936. – Ч. 9-10.
128. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – 1966. – Т.5. – 2000 с.
129. Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – 1976. – Т.8. – 3200 с.
130. Енциклопедія українознавства / За редакцією В.Кубійовича і З.Кузелі. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – Т.1. – 1230 с.
131. Е.Л. Революційна тактика українського націоналізму // Розбудова Нації. – вересень – жовтень. – Ч. 5 – 6, 1932. – С. 105 – 110.
132. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Є.Коновальця, 1974. – 1019 с.
133. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України. – Львів: Вид-во НТШ, 1991. – 231 с.
134. Заборона заложення “Великого Лугу” // Вісті з Лугу. – Львів, 1926, - Ч. 3.
135. Зарубіжні українці: Довідник / Балан Я. Та ін. – К. Україна, 1991. - 252 с.
136. Зайцев О. До питання про “саботажну акцію УВО” 1930 р. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 224-227.
137. Зварич Р. Воля до справедливості. Філософічні основи українського націоналізму. – Київ; Мюнхен: Укр. Освітн. Ін-т, 1992. – 64 с.
138. З думок І.Боберського про значення фізичного виховання // Сокільські Вісти. – 1928. Ч. 4.
139. З пластової хроніки // Молоде життя. – 1923. – Ч. 1-2.
140. З подорожі по Галичині перед століттям. Стрий, 18.06.1939 // Новий час. – 1938. – 28 лютого.

141. Іванишин В. Нація, державність, націоналізм. – Дрогобич: Відродження, 1992. – 117 с.
142. Ідеологія “Скали” // Нова зоря. – 1938. – Ч. 34.
143. Касьянов Г. Теорії нації та націоналізму. – К.: Либідь, 1999. – 351 с.
144. Кардаш Д. Український націоналізм. – Прага, 1940. – 8 с.
145. Кентій А.В. Нарис історії Організації українських націоналістів (1929-1941). – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 200 с.
146. Кентій А.В. Українська військова організація (УВО) в 1920-1928 рр. – К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. – 82 с.
147. Киричук Ю. А. Терор і тероризм у Західній Україні // Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ – ХХ ст. Історичні нариси / Відпов. ред. В.А. Смолій. – К.: Наукова думка, 2002. – 952 с.
148. Книш З. Начальна команда УВО у м. Львові // Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів, 1993. – С.83-106.
149. Книш З. Ярослав Барановський - жертва злоби й ненависті. – Париж, 1990. – 132 с.
150. Книш З. При джерелах українського націоналізму. – Торонто: Срібна Сурма. – 1970. – 186 с.
151. Книш З. Бойові дії ОУН на ЗУЗ у першому десятилітті її існування. В кн.: ОУН 1929-1954: 36. Статей у 25-ліття ОУН. – Франція: 1955. – С. 89-99.
152. Ковалюк Р. Український студентський рух на західних землях ХІХ-ХХ ст. – Львів: Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, 2001. – 420 с.
153. Коваль В.С. Друга світова війна і доля України: Причини і наслідки // Сучасність. – 1999. - №9. – С. 65 – 79.
154. Комар В. Спроба нормалізації польсько-українських відносин у Другій Речі Посполитій // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 236-242.

155. Коновалець Є. Причини до історії української революції. – Прага, 1928. – 39 с.
156. Кордюк Б. Євген Коновалець – військовий і політичний організатор. // Розбудова Держави. – 1993. - №5. – С. 10-14.
157. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж, Нью-Йорк, Львів, 1993. – 660 с.
158. Красівський О. Галичина у першій чверті ХХ ст.: Львів, 2000. – 416 с.
159. Крип'якевич І. Історія України. – Львів: Вид. “Світ”. – 1990. – 519 с.
160. Кугутяк М. Галичина: Сторінки історії: Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. – 1939 р.) – Івано-Франківськ, 1993. – 200 с.
161. Кугутяк М. Українсько-польські стосунки 20-30-х рр.: від конфронтації до “нормалізації” // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 18-28.
162. Кульчицький С.В. Історичний висновок про діяльність ОУН-УПА // Сучасність. – 2001. - №2. – С. 50-59.
163. Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – Київ, 1999. – 313 с.
164. Кузьо Т. ОУН в Україні “Дмитро Донцов і Закордонна Частина ОУН // Сучасність: - 1992. – Ч. 12. – С. 33-38.
165. Курс лекцій з історії України та її державності. Нач. Посібник (За ред. Дещинського Л.Є.) – Львів: НУ “Львівська політехніка”, 1997. – 302 с.
166. Кучер В., Павленко В. Західна Україна: Боротьба за соборність українських земель (1923-1939 рр.) // Київська старовина, - 1999. - №1. – С. 77-87.
167. Леник В. Українська організована молодь: молодіжні організації від початків до 1914 р. – Мюнхен – Львів, 1994. – 181 с.
168. Ленкавський С. Національний рух на західноукраїнських землях та 1-ий Конгрес Українських Націоналістів / Є.Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 395 – 426.

169. Лесин В. Хто така Ольга Басараб // Старожитності. – 1993. – №17-18. – С. 23.
170. Литвин М.Р., Луцький О.І., Науменко К.Є. 1939. Західні землі України. – Львів, 1999. – 152 с.
171. Лисяк-Рудницький І. Націоналізм // І.Лисяк-Рудницький. Історичні есе. У 2 т. – К.: Основи, 1994. - Т.2. – С. 247-259.
172. Лозинський М. Галичина в 1918-1920 рр. – Львів, 1922. – 228 с.
173. Лялька Я. Передмова // Літопис нескореної України: - Львів: Галицька видавнича спілка, 1997. – Кн.. 2. – С. 3-48.
174. Макар В. Береза Картузька. – Торонто, 1956. – 204 с.
175. Мартинець В. Наша тактика. // Розбудова Нації. – 1930. - №1-2. – С. 1-10.
176. Малик Я.Й., Вол Д.Б., Краківський О.Я., Трохимович В.В., Чуприна В.М. Історія суспільних рухів і політичних партій (XIX-XX ст.). – Львів: Видавничий центр Львів. ун-ту, 1998. – 328 с.
177. Мечник С. ОУН і розбудова Української Держави. – Львів: Каменярь, 1993. – 64 с.
178. Мірчук П. Нарис історії ОУН. 1920-1939. – Мюнхен – Лондон - Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. – Т.1. – 639 с.
179. Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісності. – Нью-Йорк; Торонто: Організація Чотирьох Свобод України, Ліга Визволення України, 1961. – 160 с.
180. Морд у Холоєві. // Рада. – 1928. – 12 серпня.
181. Мудрий. Український університет у Львові. – Нюрбер: Час, - 1948. – 49 с.
182. Нариси з історії українського національного руху. – К: Інститут історії НАНУ, 1994. – 188 с.
183. На порозі діяльності КАУМ // Нива. – 1931. – Ч.1.
184. Наша ідеологія // Національна думка. – 1924. - №3. – С. 12.
185. Нова військова колонізація // Діло. – 1930. – 28 лютого.

186. Олексюк М. Боротьба філософських ідей на західноукраїнських землях в 20-30-х рр. ХХ ст. – Львів: Вид-во Львів. Ун-ту, 1970. – 299 с.
187. Омельчук Ю. Недолюдки. – Львів: Книж.- журн. вид-во, 1963. – 152с.
188. ОУН –УПА і Українське питання: погляд із сьогодення (В.Кучер, І.Дробот, М.Виговський та інші). – К.: Генеза, 1997. – 420 с.
189. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки. – Нью-Йорк: Вид. Чарторийських, 1965. – 120 с.
190. Пальчевський Р.С. Український молодіжний рух на західно-українських землях (20-30-і рр.. ХХ ст.). Автореф. дис. канд. іст. наук: - 07.00.01. / Чернів. держ. ун-т ім. Ю.Федьковича: Ч. 2000. – 20 с.
191. Пастух Р. Слова і біль полководницького роду // За Вільну Україну. – 1992. – 31 жовтня.
192. Пеленський З. Між двома конечностями. // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 502 – 525.
193. Перемишль – західний Bastion України. Збірник матеріалів до історії Перемишля і Перемишльської землі. – Нью-Йорк-Філадельфія, 1961. – 414 с.
194. Під прапором Жовтня. Вплив Великої Жовтневої соціалістичної революції на піднесення революційного руху в Західній Україні в 20-30-ті рр. // УІЖ, 1971. – №11. – С. 56-71.
195. Підкова І., Шуст Р. Довідник з історії України. – К: Генеза, 1993. – Т.1. – 240 с.
196. Підстава ідеології Українського Сокільства // Сокільські Вісти. – Львів, 1933. – Ч.1.
197. Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ-ХХ ст.. Історичні нариси. – Київ, 2002. – 952 с.
198. Політична програма й Устрій Організації Українських Націоналістів. – Видання проводу українських націоналістів, 1940. – 64 с.

199. Полторацький О. Українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу. – К.: Держполітвидав України, 1953. – 68с.
200. Полянський О. Організація Українських Націоналістів: шлях від теоретичних ідей до організаційної практики // Наукові записки. – серія: історія. – вип. 10. – 2000. – С. 7 – 19.
201. Прихода В. Українська військова еміграція в Чехословаччині. // Табор. – 1935. - №24. – С. 19-24.
202. Програма виховання в Організації Українських Націоналістів // Розбудова Нації. – жовтень – листопад. Ч. 10 – 11. – 1929. – С. 349 – 353.
203. Про січовий рух. // Запорожець-календар для народу на рік 1921.
204. Прокоп М. Україна і українська політика Москви. // Сучасність, 1981. – 176 с.
205. Ребет Д. Націоналістична молодь і молодечий націоналізм / Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 482-513.
206. Ребет Л. Теорія нації. – Львів: Державність, 1997. – 192 с.
207. Ребет Л. Світло і тіні ОУН. – Мюнхен: Укр. Самостійник, 1964. – 131 с.
208. Ребет Л. ОУН на ЗУЗ у половині 1930-х років / Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен: Вид. фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 525 – 537.
209. Розв'язання Українського Пластового Уладу // Новий час. – Львів, 1930. – Ч. 113.
210. Резолюція Українського Жіночого Конгресу. // Діло. – Львів, 1934. – 6 липня.
211. Роман Є. Польська пацифікація 1930 р. // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 248-249.
212. Римаренко Ю.І. Український буржуазний націоналізм – ворог інтернаціонального єднання трудящих. К.: Наук. думка, 1970. – 159 с.
213. Савицький Р. Світогляд сучасної молоді // Рідна Школа. – 1937. – Ч. 7.
214. Савчук І. З історії Сокілства // Сокіл-Батько. Альманах. – С. 215-217.

215. Савчук Б. Український Пласт 1911-1939. – Івано-Франківськ: Лілея – НВ, 1996. – 267 с.
216. Січковий устрій // Запорожець календар для народу на рік 1911.
217. Сірко В. Наймолодші учасники УГА // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1938 листопад. – С. 5 – 6.
218. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920-1939). – Київ: Наук. думка, 1985. – 271 с.
219. Сливка Ю. Україна в Другій світовій війні: національно-політичний та міжнародно-правовий аспекти // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип.. 3-4. – Львів, 1997. – С. 7-14.
220. Смерть в бою-дорожча за життя // Шлях Перемоги. – 1999. – Ч. 13-14.
221. Соляр І. Комітет оборони західноукраїнських земель (1923 р.) // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 102-105.
222. Статут пожежно-руханкового товариства “Сокіл”. – Львів, 1902. – 10 с.
223. Статут руханково-спортивного товариства “Сокіл”. – Львів, 1935. – 18 с.
224. Статут руханкового товариства і огневої сторожі “Луг”. – Львів, 1925. – 16 с.
225. Статут Католицької Акції // Нова зоря. – 1933. – Ч. 22
226. Старий В. Кінець ОУН? – Прага, 1933. – 30 с.
227. Стрийщина. Історико-мемуарний збірник. Т.1. – Нью-Йорк-Торонто-Париж-Сідней, 1990. – Ч.1. – 634 с.
228. Субтельний О. Україна: Історія. – К.: Либідь, 1992. – 512 с.
229. Тисовський О. Життя в Пласті. – Нью-Йорк - Торонто, 1969. – 248.
230. Терещук П. Причини до ролі Р.Шухевича в УВО і ОУН // Визвольний шлях. – 1960. №9. – С. 1093-1095.
231. Топольницький В. Останній “Сокіл-Батько”. // Галичина. 1993. – 3 серпня.

232. Тарабан В. Відродження і становлення українських студентських організацій у Східній Галичині (20-ті рр. ХХ ст.) // Вісник “Держава та армія”. – Львів. – 1999. - №377. – С. 125-131.
233. Трильовський К. Про січовий рух. // Календар “Запорожець” на 1921
234. Трифим'як Б. Січові стрільці, пластуни Галицького краю – будівничі Закарпатського Пласту в боях за незалежність Карпатської України (1921-1938). // Карпатська Україна і Карпатська Січ. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (14 березня). – Ужгород, 1999. – С. 69-76.
235. Трофим'як Б.Є. Гімнастично-спортивні організації в національно-визвольному русі Галичини (др. пол. ХІХ – перш. пол. ХХ ст.). – Тернопіль: Педагогічний університет ім. В. Гнатюка, 2001. – 694 с.
236. Угрин-Безгрішний М. Українські січові стрільці / В десятиліття 1914-1924// Календар “Червона Калина” на 1924 рік. – Львів: Червона Калина, 1923. – 103 с.
237. ІІІ Український статистичний річник 1935. – Львів, 1935.
238. Українська РСР на міжнародній арені (1917-1923). – К., Наукова думка, 1966. – 667 с.
239. Українська загальна енциклопедія. / Під. ред. І. Раковського. – Львів, Станіслав, Коломия, /Б. р./ - Стб. 363 – 1000.
240. Устав гімнастичного товариства “Сокил”. – Львів. 1892. – 10 с.
241. Утрисько М. З діяльності товариства “Відродження. // Наш Клич. 1933. – 16 квітня.
242. Ухач В.З. Культурно-освітня діяльність ОУН (1929-1944 рр.) Автореф. дис. канд. іст. наук: - 07.00.01 / Київ, ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 1998. – 16 с.
243. Федорчак В. Лугова організація 1925-1935. (Історичний нарис). – Львів, 1935. – 56 с.
244. Федорчак П., Комар В. Українська проблема в національній політиці Польщі напередодні Другої світової війни. // Українсько-польські

- відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ: Плай, 1997. – С. 166-169.
245. Франко П. Як закладати пластові дружини? – Відень, 1921. – 36 с.
246. Франко Т. Історія й теорія руханки. – Коломия – Львів, 1923. – 200с.
247. Хто нам ворог // Сурма. – 1928. – серпень – вересень.
248. Цепенда І.Є. Українська національна освіта в Західній Україні 1919-1939 рр. Автореф. дис. канд. іст. наук: - 07.00.01. / Київ. Унів-т ім. Т.Шевченка. – К., 1993. – 23 с.
249. Чередниченко В.П. Націоналізм проти нації. – К.: Політвидав України, 1970. – 190 с.
250. Чоповський М. Голгофа Західної України. 1920-1953. – Львів: Місіонер, 1996. – 141 с.
251. Шаповал Ю.І. Україна 20-50-х років: Сторінки ненаписаної історії. – К.: Наук. думка, 1993. – 352 с.
252. Швагуляк М. Пацифікація. Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність / НАН України Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича . – Львів, 1993. – 52 с.
253. Швагуляк М. На крутому переломі. // Ленінська молодь. – 1989. – 3 серпня.
254. Швагуляк М. 30 червня 1941 року: акт самоутвердження // За Вільну Україну. – 1991. – 27 червня.
255. Швагуляк М. Суспільно-політична ситуація у Західній Україні на початку 30-х років ХХ ст. // Записки НТШ. – Т. СС ХХІІ. – Львів, 1991. – С. 111 – 145.
256. Шиш А., Хвостін М. Реакційна суть українського буржуазного націоналізму та уніатства. – Станіслав: Станіслав. обл. вид-во, 1958. – 63 с.
257. Як воно справді було? // Діло. – 1931. – 17 березня.

258. Янів В. Суспільна функція “Лісових Чортів” у міжвоєнну добу. 1922-1939 / Лісові Чорти, їх життя і буття, 1922-1945. – Вашингтон-Нью-Йорк, 1983. – 230 с.
259. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. – Мюнхен – Тернопіль, 1992. – 29 с.
260. Яців Н. Причини до історії українського Сокола // Сокільські Вісти. – 1928. – Лютий.
261. Armstrong S. Ukrainian nationalism. – New-York: Ukrainian Academic Press, 1963. – 388 p.
262. Drozd R. Stanowisko polskiego podziemia prolondynskiego w kwestji ukrain'skiej w latach 1939-1944 // Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. – Івано-Франківськ, 1997. – С. 268-273.
263. Dziennik ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. – Wars. 1924/ - №73, 78, 79.
264. Dmowski R. Swiat powojenny i Polska. – Warszawa, 1934. – 135 s.
265. Giertych J. O program polityki kresowej. – Warszawa. – 1932. – 146 s.
266. Horak S. Poland and her national minorities. 1919-1939. – New-York, 1961. – 259 p.
267. Howko T. Kwestja narodowos'ciowa w Polsce. – Warszawa, 1922. – 96s.
268. Maly rosnik statystyczny, 1939.
269. Olszanski T. Historia Ukrainy XX w. – Warszawa: Oficyna Wydawnicza, 1994. – 340 s.
270. Skrypek S. The problem of Easten Galizia. – London, 1948. – 142 p.
271. Sprawy kulturalno-oswiatowe i spoleczne // Sprawozanie z zycie mniejszosci narodowych II kwarta 1936 r. – Warszawa, 1936. – S. 26-27.
272. Prus E. Wladyka Swietojurski. // Warszawa: In-t Wyd. Zwiazkow Zawodowych, 1985. – 335 s.
273. Torzecki R. Kwestja ukrainska w polityce III Rzeszy. 1933-1945. – Warszawa, 1972. – 388 s.

274. Torzecki R. Kwestja ukraińska w Polsce w latach 1923 – 1929. – Krakow, 1989. – 468 s.
275. UNDO I OUN // Biuletyn polsko-ukraiński. – 1934. - №2. – S. 8-9
276. Felinski M. Ukraińcy w Polsce Odrodzonej. – Warszawa, 1931. – 141 s.